Földes Anna

CSALÁDI KÖR '78

301
F 78

71291

71291

301
F 78 790827
FÖLDES Anna (1930)
Családi kör. [19]78. /Interjúk./ [Kiad. a] *Magyar Nők Országos Tanácsa.* (Bp.) 1979, Kossuth Kiadó. 231 l. illusztr. 21 cm.
16,— —,— Ft
Kk.: —,— 29,50 Ft

ISBN 963 09 1340 2
301.185.14(439)(049.3)
392.3(439)(049.3)
Szociográfia — Család — Család — Szociográfia 173(439)(049.3)
a b

3. r. sz. Könyvkártya
Könyvtárellátó — MSZ 3396—54
79-1195 Pécsi Szikra Nyomda

FÖLDES ANNA

Családi kör '78

(INTERJÚK)

SELEJT

MAGYAR NŐK ORSZÁGOS TANÁCSA,
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1979

A fotókat készítette:
KORNISS PÉTER
MOLNÁR EDIT
NÁDOR ILONA
RÉDNER MÁRTA

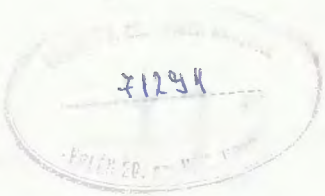

ISBN 963 09 1340 2

© FÖLDES ANNA, 1979

MI, KILENCMILLIÓAN

Ha valaki egyetlen napon nyomon követné, feljegyezné, magnóra venné az országban vagy a világon lefolytatott beszélgetések teljes anyagát, kiderülne, milyen rengeteget beszélünk a családról. Otthon, egymás között, munkahelyen, iskolában és a televízióban is. Néha büszkélkedve, máskor gondterhelten, szeretteinkért aggódva. A családok történelmét vizsgálják az antropológusok, a családok fogyasztását, költségvetését a közgazdászok. A szent családot ábrázolták a reneszánsz festők, a polgári család útját, válságát elemezték a családregények, és a családon élcelődnek a humoristák. De hihetetlenül fellendült a családkutatók – demográfusok, szociológusok, pszichológusok – tevékenysége is. A változó család című tanulmánykötetben (Kossuth Könyvkiadó 1978) csak a hazai szerzők családszociológiai írásaiból összeállított, mindössze két évtizedet felölelő bibliográfia is könyvtárnyi anyagra hívja fel a témában tudományosan tájékozódni kívánók figyelmét.

Az itt következő interjúsorozat nem tekinthető e tudományos vizsgálódás részének, folytatásának. Beszélgetéseket adtam csak közre, amelyeket „illetékesekkel" folytattam, a család jelenéről és jövőjéről.

Kérdés persze az is, hogy az újságíró kit tekint illetékesnek? Hiszen a szakértelmet helyettesítő tapasztalat vagy a sorstársi együttérzés jogán az élet számtalan területén valamennyien illetékesnek érezzük magunkat. Ezt fedezte fel, ezt gúnyolta ki Móra Ferenc egyik novellájában, amely szerint Magyarországon a legnépesebb foglalkozási ág az orvosoké. A gyógyítás szenvedélye fűti a barátot, a szomszédasszonyt, mindazokat, akik, ha nem is szereztek diplomát és nem gyógyítással keresik is kenyerüket – teljes szívvel és meggyőződéssel osztogatják (kéretlenül is) jó tanácsaikat.

Hogyne lennénk illetékesek egy olyan, egész életünkre kihatő, azt meghatározó témakörben, mint amilyen a család ügyegondja? Hiszen erről tíz magyar állampolgár közül kilenc –

a hárommillió magyar család valamelyikének tagjaként – teljes joggal szólhat. Több mint kilencmillióan vagyunk az országban, akik szűkebb vagy tágabb családi körben, kettesben vagy kétgenerációs, egy- vagy sokgyerekes famíliában, de mindenképpen családban élünk. Csökkenő létszámban, de köztünk vannak a három- vagy éppen négygenerációs családok összetartozó tagjai is. És a családban élők száma a statisztika szerint az eltelt évek, évtizedek során csak emelkedett: 1930-ban még „csak" 8,1 millió volt. A hetvenes évek derekára már elérte a népesség 89,5 százalékát, és mindössze 10,5 százalékra tehető a töredékcsaládban vagy egyedül élők száma.

Illetékesek vagyunk valamennyien már csak azért is, mert születésünktől halálunkig legalább két családot mondhatunk a magunkénak. Hiszen az újszülöttet rendszerint a felnőttkor küszöbéig, pontosabban a családalapítás nagy fordulópontjáig kíséri el a maga készen kapott, örökölt családja. Ebből a kötelékből kilépve azután a többség új kereteket, új családot teremt: ez a szerzett, választott család kíséri tovább az emberélet következő szakaszain. Ebből a mindnyájunk életrajzában egyező tényből következik, hogy valamennyien megéltük, megéljük a család történelmének változását is. Akarva-akaratlan követjük is, teremtjük is a változást.

Kilencmillióan keressük tehát a választ – a gyakorlatban – arra a mindannyiunkat foglalkoztató kérdésre, hogy mi és milyen napjainkban a család? Hogy mit ad és mit követel? Engedtessék meg tehát nekem, hogy a gyakorlati válaszok elébe bocsássam az általánosított, elvi magyarázatok, lehetséges állásfoglalások és válaszok egy kurta töredékét.

Nyelvünknek ez a szép szava, amely a családot jelöli, szláv eredetű. Ősi forrásokban olvasható *scalad*nak, *chalaad*nak, *salád*nak, sőt *csanád*nak is. A szülők és gyermekek összetartozó csoportját és a velük együtt élő szolgahadat, a ház népét – a családot és a cselédet – a XV. századig egyazon szó jelölte. Csak később, szóhasadás következtében született meg a kétféle, eltérő hangrendű és értelmű változat. A család szó ezzel együtt mintha kikopott, elavult volna, s a nyelvtörténet szerint eredeti értelmében, a vérségi kötelék által összefűzött embercsoport jelölésére csak Vörösmarthy Mihály újította fel.

Jellemzőnek érzem, hogy nyelvünknek erre a nagyon is gyakran használt szavára még a legfrissebb Szinonimaszótár

sem talált megfelelő rokonértelmű, a szót valóban helyettesítő magyar kifejezést. Hiszen a *família* – a latinból honosodott, máig idegen szó; *háznak* csak az uralkodó – vagy közismert, tekintélyes – családokat nevezzük, s *háza népéről* sem igen beszél egy mai, kiscsaládban élő magyar állampolgár. Az Értelmező Szótár viszont már jobban eligazít, amikor a „szülő(k), esetleg nagyszülő(k) és gyermek(ek) rendszerint együtt élő vér szerinti közösségéről" beszél.

Még mielőtt az idevágó szociológiai szakmunkákhoz folyamodtam volna, kezembe került Kaján Tibor Karikatúra lexikonja. A család természetesen az általa választott közérdekű címszavak közül sem hiányzik. A fogalom szemléltető magyarázatára ott a sportversenyek jól ismert győzelmi dobogója szolgál, ormán, az egyes számnál, a családban privilegizált helyen álló (egyetlen) gyermekkel. A második fokon a detronizált családfő látható, míg a fakanállal és partvissal felfegyverzett anyának csak a szerény és fárasztó harmadik hely jutott... Ez a rajz voltaképpen már nem is szófejtés, értelmezés, hanem kommentár és kritika.

A tapasztalat egyébként is azt bizonyítja, hogy a család dolgában illetékesek, legkésőbb a beszélgetés második percében, állást foglalnak, érvelnek, bírálnak és vitáznak. Hol egymással, hol a hétköznapok gyakorlatával, s nagyon gyakran önmagukkal. Mert a kérdés – a család helye a modern európai vagy akár a szocialista magyar társadalomban – koránt sincs nyugvóponton. A családról előbb mint az emberi élet öröktől fogva létező keretéről, később mint történeti jelenségről, a társadalom alapvető sejtjéről mindig is sok szó esett. De mintha mostanában új összetételekben fordulna elő: kevesebbet beszélünk a *családfáról*, a *családi tűzhelyről* és a *családi panzióról*, annál többet a *családvédelemről*, a *családtervezésről* és a *családszociológiáról*. Ritkábban készülnek ünnepélyesen merev családi fényképek, de újjászületett az elavult családregény.

Közhellyé koptatott igazság, hogy minden ember élete – kész regény. Kétszeresen helytálló ez, ha az egyént a maga legszűkebb biológiai és társadalmi kapcsolatainak tükrében vizsgáljuk, ha az őt felnevelő vagy általa teremtett családra, nemzedékek történelemformáló mozgására irányul a reflektorfény. Izgalmas feladat lenne megkeresni a budapesti Budden-

brook-házat, felkutatni napjaink Artamonovjait, a Thibault-család választára került tagjait. Hiszen a családregények alkonyát konstatáló irodalmi jóslatok nem igazolódtak: a század eleji diadalmas polgári családregény – keretet, tartalmat és témát változtatva – tovább él. Tovább él Veres Péter Három nemzedékében és Fejes Endre Rozsdatemetőjében. A hagyományosan kanyargó, szélesen kitáruló epikai ábrázolás nyomában megszületett az egymást követő nemzedékek marokba szorított krónikája, a történelem perifériájára szoruló Hábetlerek történelmi érvényű családregénye. De termett a műfaj erős gyökerű fáján olyan alkotás is, amely merőben újfajta szerkezetével szinte kihívás a családregény hömpölygő meseszövésével szemben. Mégis, valójában Szabó Magda egyetlen napon játszódó, belső monológokból szerkesztett Freskója is – családregény. (Legfeljebb nem annyira leplezetlenül, hangsúlyozottan az, mint a két évtizeddel később született Régimódi történet.) Mintha ott még a forma is a családi kohézió, az összetartó erő meggyengülésére utalna.

Pedig micsoda abroncs, micsoda történelmi rendező erő a család ... A kapcsolat történelmi tartalmának jellemző és költői példájaként hadd idézzem azt a fiatal írót, aki első regényében, a Legendáriumban egy félig-meddig széthullott család kiszakadt tagjainak nevében keresi a családtagok életútjának párhuzamosságát, kereszteződéseit. Vizsgálódása során nem kerüli el, hogy – apja nevében – vallomást tegyen. „Az életemben sűrűn váltakozó rendszerek és korszakok mindegyikében csak ez az egy képződmény, a család bizonyult maradandónak. Mindent kibírt és eltűrt mindent. Alázatos volt, rugalmas, célszerű. Belefért az összeférhetetlenségem, örült a sötét üzleteimnek, mert hasznot hajtottak neki is, menedék volt baj idején, célt nyújtott, tanácsot adott a bizonytalanságban, ha az ő érdekei felől néztem, akkor áttekinthető volt a legteljesebb zűrzavar, forradalom, háború is, hogyha infláció, statárium vagy kijárási tilalom lépett életbe, azonnal tanáccsal szolgált, szökésre buzdított, vagy éppen ellenkezőleg, az észszerű engedelmességet javasolta, élelmet halmoztatott fel velem, leveleket íratott rokonokhoz, összeköttetésekre hívta fel a figyelmemet, szökevényeket bujtatott, mert azok is egy családhoz tartoztak, vagy létét és tagjait fenyegető emberek feljelentésével bízott meg, és én ilyenkor is engedelmeskedtem,

mert minden aljasságot igazolhattam vele, szentek voltak az ő érdekei. Vészhelyzetekben az ország családokra bomlott, az egyetlen viszonylag megbízható kapcsolat a rokoni lett, alkudozva, veszekedések közben, búvóhelyért könyörögve a családjukra, anyjukra hivatkoztak az emberek, mint egyetlen, fedezettel bíró valutára, ami megmaradt az általános bizonytalanságban. A rádiók beszédeket harsogtak széjjel, fegyveresek, igazoltatók jöttek-mentek, s a rossz arról volt felismerhető, hogy a családi érdekeket is sértette, s ez az érdek csöndes együttesében tehetetlen, de mégis szívósan létező véd- és dacszövetségbe tömörítette az egész hálózatot, és egyetlen biztos értékrendjével elutasította az erőszak jött-ment hőbörgőit, gyáva, sunyi embereivel őriztetve az életet." (Beréményi Géza: Legendárium. Magvető Könyvkiadó 1978. 82–83. old.)

Ha a szokásosnál hosszabban idéztük Beréményi hősének vallomását, csak azért tettük, mert a hős a maga egyetlen életének tanulságaként több történelmi korszak családjának etikai és társadalmi elemzését kínálja. Irodalmi példák sora bizonyítja, hogy minél inkább érezzük az átmeneti társadalomban a családforma átalakulását, az egymást követő nemzedékek elszakadását, a szerteágazó család lazulását, annál izgalmasabb, témának is, ami megmaradt: a forrongó, alakuló, az elődök életével polemizáló, az utódokét sok tekintetben meghatározó kiscsalád.

Ha szépíróként magam nem is tudok tovább menni ezen az úton, újságíróként megadatott egy másik lehetőség: betekintést szerezni kortársaim írott és íratlan családregényeibe. Így határoztam el, hogy felfedező útra indulok, és megszólaltatom az ismerős és ismeretlen regényhősöket, de főként azokat, akik ezeknek a regényhősöknek a sorsát a legjobban ismerik, vizsgálják, alakítják, játsszák. Megkérem őket, beszélgessünk, négy- vagy hatszem között, országos nyilvánosság előtt a családról. Nemcsak a magukéról, hanem hárommillió mai magyar család dolgáról, gondjáról.

Ha magam nem mértem volna fel, barátaim és ellenségeim is figyelmeztettek e vállalkozás veszélyeire. Nem felejtettem el, hogy esztendőkkel ezelőtt, amikor Karinthy Ferencnél arról érdeklődtem, vajon hajlandó lenne-e egy, a nőkről, a nők helyzetéről, problémáiról folytatott dialógusra, egyértelműen elutasított. Hogyan lehetne beszélgetni, nyilatkozni – az em-

beriség feléről? Azután mégis, másokkal – a magyar irodalom több kiválóságával – együtt hajlandó volt rá. 1972-ben húsz magyar íróval, költővel cseréltem e tárgyban eszmét. A nő szerepe: főszerep című kötetben még megszólalt Németh László, Déry Tibor, Darvas József, Lányi Sarolta és Devecseri Gábor. Válaszaik, tapasztalataik, érveik immár társadalmi végrendeletként kerülhetnek műveik margójára. Ők maguk már nem felelhetnek újabb kérdéseimre: műveikből kell feleletüket kiolvasnom. Ritkaság, hogy az újságíró azt érezze, kérdésére síron túli üzenet érkezett. Ám most mégis ebbe a furcsa helyzetbe kerültem, amikor Németh László naplójegyzetét olvasva, szinte hallottam a hangját. Feleségét szólítva, mintha az újságíró kérdésére vallott volna a családról:

„Három közös alkotás őrzi az együtt, s néha egymás ellen végigküzdött évtizedek eredményét. Az első: a család. Azt, hogy nekem ez volt a legfontosabb, senki sem vonta még kétségbe – legkevésbé a lányaid, s lassan az unokáid is, akik ma is a te kemence-meleged mellett érzik legboldogabbnak maguk, s tőled elszakadva eszmélnek rá a világ kegyetlen hidegségeire. De ha az izgalmasabb, mutatósabb vállalkozás el is fedte: a család fönntartása, tagjainak az előmenetele volt számomra is az elsődleges férfikötelesség. A gyermeki igény, sőt szeszély előtt az én igényem, még a pályám kívánta is, mindig háttérbe szorult; az a hat-hét év pedig, mely alatt fordításból éltünk, szinte számokban mérheti a kétféle ösztönzést: mit tudtam a családnak dolgozni, s mit a múzsának kiszorítani. De hisz ez természetes is, s ha a gyerekek az áldozat nagyságát nem is tudják már felmérni, a közös család azért maradt most, amikor már maguknak is van, olyan rév s öröm a számukra, a sok rájuk szentelt óra benne van tőkésítve."

Válaszoltak annak idején kérdéseimre a fiatalabbak is, Galgóczi Erzsébettől Csurka Istvánig. Három régebbi beszélgetőtársamat – Illyés Gyulát, Szabó Magdát és Karinthy Ferencet – most újra felkerestem. A vállalkozás visszhangja, a viták izgalma adta a bátorságot, hogy új sorozatomban ne csak folytassam, de tágítsam is a Nők Lapjában az akkoriban megvont kört: a nők helyett most már a családok helyzetéről, gondjáról váltsak szót velük. Vallomástevő partnereimet pedig – a korábbi gyakorlattól eltérően – nemcsak az irodalom világából választottam. Olyan tudósokat, orvosokat, pszichiátereket, szo-

ciológusokat is felkerestem, akik napi munkájukban kutatják, hivatásszerűen rendszerezik és orvosolják a problémákat. Olyan művészeket, akik reflektorfényben, de alapjában a többi családfőhöz-családtaghoz hasonlóan élnek. A miniszter és a filmrendező, a közgazdász és a balerina – hivatása és adottságai szerint – más-más oldalról közelített a kérdéshez. Mint ahogy különbözőképpen éli meg a kor közös gondjait az is, aki nagyapaként vagy mint fiatal anya találkozik vele.

Az anyaggyűjtés derekán jártam, amikor valaki megkérdezte: miért nem az egyszerű, az átlagcsaládok életét igyekszem feltérképezni? Válaszom egy tétova ígéret volt: talán majd egyszer arra is sor kerül... De ez a kötet *nem* szociográfia, nem is a magyar családok életének keresztmetszete, hanem a riporter idevágó kérdéseire kapott feleletek antológiája. Kérdéseimet olyan férfiaknak és nőknek tettem fel, akik vagy mindannyiunk ismerősei, vagy a téma többszörösen illetékes szakértői. Akik alkotásaikkal és alakításaikkal kivívták maguknak a társadalom megkülönböztetett figyelmét, vagy akiknek hivatása az átlagemberénél tágabb bepillantást nyújt a családdal kapcsolatos problémák szövevényébe. Meglehet, valamelyik riportertársam már dolgozik is egy ezt kiegészítő interjúköteten, amelyben „névtelen" apák, anyák, pályamunkások és komputerszerelők mondják el vallomásaikat, dokumentálva ezzel, hogy sokszor az egyszerű ember is mélyen, bonyolultan látja a maga életét, világát.

*

A modern család szerkezetének, mozgásának vitája nem itt és nem most kezdődött; Európa-szerte a társadalmi fejlődés tűzte napirendre. Állást foglaltak benne annak idején az utópisták, Saint Simontól Robert Owenig, amikor felismerték, hogy a nő felszabadulása csak a házi munka társadalmasítása révén történhet meg, és felvillantották, a többi között, az egyetlenegy közös energiaközpontból fűtött, gázzal világított otthonok távoli ábrándképét. Letette a maga, évszázadokra érvényes szavazatát Friedrich Engels, amikor megvizsgálta a munkásosztály tarthatatlan helyzetét Angliában, szembefordult a pusztán anyagi érdekekre redukálódott burzsoá család eszményével, és kimondta, hogy „ha csak a szerelemre alapított házasság er-

kölcsös; akkor csak az a házasság erkölcsös, amelyben a szerelem meg is maradt." Engelst is a kapitalizmusban uralkodó családforma és nemi viszonyok kritikája és a változás szükségszerűségének felismerése vezette el oda, hogy feltegye a kérdést: vajon mi lép a tőkés termelési viszonyokkal együtt túlhaladottá vált családforma helyébe? Válasza azonban tágra nyitotta a lehetőségek körét:

„Ez majd eldől, amikor felnőtt egy új nemzedék: olyan férfiaké, akik soha életükben nem kerültek abba a helyzetbe, hogy a nő odaadását pénzzel vagy más társadalmi, hatalmi eszközökkel megvásárolják, és olyan nőké, akik soha nem kerültek abba a helyzetbe, hogy a valódi szerelmen kívül bármiféle más tekintetből odaadják magukat egy férfinak, sem abba, hogy a gazdasági következményektől való félelmükben visszautasítsák azt, akit szeretnek. Ha ezek az emberek itt lesznek, kutyába sem veszik majd, hogy ma mit hiszünk arról, amit tenniük kellene; ők maguk fogják saját gyakorlatukat és ehhez mérten minden egyes ember gyakorlatát illető közvéleményüket kialakítani – punktum." (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx–Engels Művei 21. köt. Budapest 1970. 76. old.)

De kialakították, kialakítottuk-e valóban a jövendő megálmodott, de meg nem tervezett kapcsolatrendszerét? Vagy tovább hurcoljuk a tegnap terhét, az előítéletek láncát és a megkövesedett ólomsúlyú hagyományokat? Nem gátolják-e az új eszmék és eszmények meggyökeresedését az átmenet gazdasági és társadalmi körülményei? Hol jelentkeznek és hol érvényesülnek már az új élet és családforma jellemző jegyei? Hogyan lehet megkülönböztetni az emberi kapcsolatok bimbózó, egészséges új hajtásait a frissen nőtt, de az élet tartalmát, termését veszélyeztető, burjánzó dudvától?

Utaltam már rá, hogy ez a vita világszerte nemcsak a sajtóban folyik. Nemzetközi konferenciák küldöttei – kosztümben, farmerban és száriban –, parlamentek képviselői vitatják az ENSZ zászlaja alatt, overallos munkásasszonyok ebédszünetben. Szociológusok és szexológusok, akik széles körű felmérésekkel és modern matematikai módszerekkel eredményesen vizsgálják életünk kereteit, mindent elkövetnek azért, hogy mérhetővé tegyék a mérhetetlent: a családi élet tartalmát, at-

moszféráját, a családtagok megváltozott kapcsolatának az egyén életére, onmegvalósító törekvéseire .gyakorolt hatását.

Egy, a közelmúltban lezajlott kandidátusi vitán a szociológusokból, közgazdászokból és pszichológusból álló bíráló bizottság egyik tagja feltette a nőiesség–férfiasság ismertető jegyeivel foglalkozó értekezés szerzőjének a kérdést: vajon hol érzi, véli hasznosíthatónak kutatási eredményeit – a társadalmi vezetés számára? A jelölt, H. Sas Judit, pillanatnyi gondolkodás után pontokba foglalta szerteágazó kutató munkájának alkalmazási körét. Elmondta, hogy a társadalmi irányításban is érvényesíthetőnek véli „A nőiesség–férfiasság sztereotípiákban élő normái a társadalomban és ezek szerepe a családi életmód alakulásában" című dolgozatának azt a következtetését, amely szerint a nők és a férfiak meglevő pszichológiai és alkati különbségének nem kell társadalmi hátránnyá válnia, sőt ellenkezőleg. Bizonyos, elsősorban nőknek tulajdonított képességek (mint pl. a beleélési készség) kitűnően hasznosíthatók a munkamegosztásban és a társadalmi vezetésben is. Lehetne – és kellene – hasznosítani a tudományos kutatás során gyűjtött tapasztalatokat az iskolaszociológiában, sőt a kozgazdasági irányító és tervező tevékenységben is.

Nemcsak erre a dolgozatra, de a témával komolyan foglalkozó tudományos művek mindegyikére jellemző az a törekvés, hogy eredményeiket a társadalmi fejlődés szolgálatába kívánják állítani.

A könyvtárnyira duzzadt feminista szakirodalom például lényeges tételekkel és adalékokkal gazdagította a nők hátrányos megkülönböztetésének történeti megjelenítését, de az összefüggéseiből kiragadott jelenség mélyebb megértésével és megértetésével, a kiút feltérképezésével mégis adósa maradt a második nemnek. Adósunk maradt az emberhez méltó asszonyi holnap tüzetes megtervezésével Simone de Beauvoir is, aki pedig A második nem című kötetével a nőkérdés egyik alapvető forrásmunkáját tette le az asztalra.

Pesszimista kicsengésű Judith Burnleynek A feleség című, nagy sikerű, hét nyelvre lefordított regénye. Hőse egy hírlapi interjúsorozatot készítő újságírónő. A regénybeli Sarah a Házasság – ma című interjúsorozatában valósággal rázúdítja olvasóira az asszonyi panaszokat. A feleségek összecsengő tapasztalata szerint „a házasság többnyire olyan állapot, amely-

ben az egyik embernek van egy élete és a másik ezt megosztja vele". Fiatal és középkorú interjúalanyok vallanak itt sorban szexuális életük kudarcairól, a szülés traumájáról, a tegnap még hódító lovagok fáradt zsarnokká öregedéséről, és arról, hogy milyen élet vár egy kiszolgáltatott asszonyra az általa rendben tartott otthontalan otthonban. A regény újságírónő hőse – bár társadalmi státuszát és anyagi helyzetét tekintve is előnyösebb helyzetben van riportalanyainál – végül maga is rádöbben arra, hogy férje kizárólag unaloműző jövedelemkiegészítésnek fogadta el az ő kenyérkereső tevékenységét, és értetlenné, féltékennyé vált abban a pillanatban, amikor kiderült, hogy Sarah már hivatásának érzi a maga munkáját. A szerző, saját bevallása szerint, munkája kezdetén még nem is sejtette, hogy regénye végső formájában – támadás lesz a házasság ellen.

A nők védelmében írott, többé-kevésbé elfogult művek természetesen kitermelik az ellenkező irányú elfogultságot is. Aki a téma iránt komolyabban is érdeklődik, a hetvenes évek eleje óta minduntalan beleütközhetett Esther Vilar Az idomított férfi című, nagy feltűnést keltett pamflet jellegű tanulmányába is, amely „a nők által kizsákmányolt férfiak" érdekeinek képviseletében íródott. Vilar nem a babaotthonba zárt feleségeket, hanem a munkára kényszerített, családfenntartó férfiakat sajnálja, akiket munkáltatójukon kívül a jövedelmükre igényt tartó luxusnők, feleségek és szeretők is kizsákmányolnak; és akiknek – a tanintézeteket és munkahelyüket is Hymen-piacnak használó „dolgozó" nőkkel ellentétben – végképp nincs választásuk . . .

*

Mi közünk nekünk mindehhez? Tudom, hogy sokan vélt vagy valóságos fölénnyel legyintenek. Látványos statisztikai adatokkal bizonyítják, hogy bezzeg a szocialista országokban, bezzeg nálunk egészen más a helyzet. A nagyvonalú elégedettség igazolására nem nehéz felsorakoztatni a tényeket: megváltozott sorsunk sokszor emlegetett igazságát, a felismert törvények és törvényszerűségek érvényesülését. Csakhogy ez még nem a *teljes* igazság. Mert ugyanakkor tudós demográfusok vetik a magyar családok szemére, hogy több mint egy évtizede nem

tudják betölteni reprodukciós feladataikat. Élő szülők árváinak drámáit sorolják a pedagógusok és a pszichológusok, a válások számarányának növekedését taglalva. A parlamenti képviselőnők örvendetesen (bár korántsem megfelelő ütemben) emelkedő száma még egyáltalában nem jelenti az egyenjogúság Kánaánját, s az egyenjogúság intézményes megvalósulásából sem következik még automatikusan a családi munkamegosztás. De még ahol létrejön a munkamegosztás, ott sem terem meg feltétlenül az otthon harmóniája . . .

Mindennek megállapítása, felsorolása természetesen nem megy felfedezésszámba. Sok szó esett erről az elmúlt negyedszázadban. De mintha az utóbbi öt-tíz évben minden fórumon – a képernyőn és a képeslapokban is – bátrabban, nyíltabban szólnánk azokról a bizonyos kényes kérdésekről. És ez nem kizárólag a tágabb vitalehetőségeknek, a közvélemény nagyobb valóságtűrő képességének köszönhető, hanem annak is, hogy a hétköznapi életben torlódó megoldatlan gondok, ellentmondásos jelenségek rákényszerítenek bennünket.

Egy iskolaigazgató említette beszélgetésünk során, hogy a következő nemzedék sokkal radikálisabban tagadja minden területen (így a családban is) a kompromisszumok szükségességét, jogos voltát, mint ahogy anyáink tették. A kölcsönös kompromisszumok nélküli együttélés során viszont élesebben jelentkeznek a vitakérdések is. Elsősorban a négy fal között, de nemcsak ott, hanem a válóperes ügyvédek irodáiban és a bírósági tárgyalótermekben.

Amióta magas és illetékes fórumokon is szó esett arról, hogy haladó gondolkodású férj is lehet otthon zsarnok, amióta nagyobb súlyt, szerepet kapott az iskolai oktató-nevelő munka hatékonyságát is fokozó családi nevelés, azóta megélénkültek a munkahelyi, baráti viták. Férfiak és nők már nem a pletyka szintjén tárgyalják az otthoni gondokat. Még az is előfordult, hogy egy-egy megyei párt-végrehajtóbizottsági ülésen napirendre került a megyén belüli válások emelkedő száma, s a terület gazdái gondolkodni kezdtek rajta: mi okozza, és mi orvosolhatná ezt a riasztó jelenséget. Sikeres regények, vitatott filmek nagyon gyakran valóságos véleménylavinát indítottak el a nőkérdésben . . .

A nők tömeges munkába állása, ami az egyenjogúság legelső feltétele, *önmagában* nem vezetett el sem a hátrányos megkü-

lönböztetés felszámolásához, sem a családi feladatok társadalmi átvállalásához. Amíg a tulajdonviszonyok radikális átalakulása és a teljesnek tekinthető női foglalkoztatottság nem jár együtt a szolgáltató ipar megfelelő fejlődésével, addig nemcsak a tudati viszonyok lemaradása, de az életmód átalakulásának tempóvesztesége is szükségszerű. A szolgáltatások fejlődésének társadalmi fontosságát nemcsak a tudósok vallják; foglalkozott vele az MSZMP Központi Bizottsága is, és utalt rá Pozsgay Imre kulturális miniszter, a vele készített interjúban.

Akármilyen nagy utat tettünk meg a nők felszabadításának, szakmai és társadalmi előbbre jutásának pályáján, az otthon kis világának demokratizálódása lassabban ment és megy végbe, mint ahogy a felszabadulás idején elképzeltük. De hasonló gondokkal küzdenek Nyugaton és Keleten, a világ minden fejlett országában. Csak az biztos, hogy ha a mi nemzedékünk még élvezni akarja az egyenjogúságon alapuló, demokratikus családmodell adta összes lehetőségeket, akkor gyorsítanunk kell az előítéletek felszámolásának és az új feltételek megteremtésének ütemét.

Sokan ebből a tényből, személyes és társadalmi tapasztalatokból vonták le a következtetést, hogy válságban van a család, válságban van a házasság. Mások viszont úgy vélték: jobb, ha a magánélet konfliktusainak megoldását az időre bízzuk. Egyesek őszülő fejjel igyekeztek ráerőltetni a maguk kipróbált életelveit és gyakorlatát a fiatalokra. Akik viszont hasonló agresszivitással – ámde farmerben és szakállasan – azt hangoztatták: fordítsunk hátat a kudarcok nemzedékének, szakítsunk minél radikálisabban az ősök hagyománynak kendőzött konvencióival. Ám az igazság, a társadalmi gyakorlat még ezeket a szükségszerűen leegyszerűsített hírlapi sémákat sem fedi. Mert vannak a kor fejlődési ütemével lépést tartó öregek, és fiatalon kompromisszumokra hajló, konzervatív családalapítók is.

Beszélgető partnereim válaszaikban nem kerülték meg a gondokat, de többnyire keresték, kutatták a járható ösvényeket is. Szinte kivétel nélkül mindenkinek feltettem a kérdést, hogy vajon válságban látja-e a családot és a házasságot, és mindössze egyetlen egyértelmű „igen"-t raktároztam el az interjúk során. (A családtalanok családjának fóti vezetője, Barna La-

jos gyermekvárosi igazgató összegezte ezzel a maga szomorú tapasztalatait.) A többiek szerint vagy nincs válság ezen a területen, vagy mindig is volt: a konfliktusok léte, a folytonos átalakulás, a felgyorsult változás, a szabadság és a kötöttség elfogadott arányának további módosulása vagy az egyén alkalmi válságérzete nem tekinthető a családforma általános válságának.

Senki nem kívánta azonban nyilatkozatával vagy nyilatkozatában konzerválni a meglevő állapotokat. Illyés Gyula is arról szólt, hogy ideje lenne „nem lerombolni, hanem rendbe tenni a régi kereteket". Mérei Ferenc nevelési szokásaink átalakítása mellett szállt síkra, többekkel együtt a családi élet derűjét reklamálta, Szabó Magda pedig a „megvehetetlen emlékek" elhanyagolt szerepéről beszélt. Pozsgay Imre a családon belüli demokratizmusról és a türelem fontosságáról, Sütő András az anyanyelvi nevelés családi küldetésének rangjáról szólt. Dialógusaink azt bizonyítják, hogy a közvélemény régen túljutott a „ki mosogat" kezdetű probléma dramatizálásán. Ma már a férjek is, a feleségek is fontosabbnak vélik, hogy ki dönt a családban, és hogy a házastársak ne csak a tennivalókat, de a felelősséget is megosszák . . .

A legfontosabb kérdéseket tudatosan tettem fel majd minden beszélgetésben. Szívósan kerestem az összecsendülő, minél érvényesebb igazságot, annak minden színével, változatával. Előre tudtam, hogy a várható feleletek vagy összecsengenek – ha a kérdezettek egy szemszögből látják a világot –, vagy feleselnek egymással, ha máshonnan közelítenek. Mivel a kérdéskör, amelyben mozogtam, meglehetősen tág, s a kérdezettek körénél is erre törekedtem, érthető, hogy mindkét verembe bele-belecsúsztam. Mentségemre csak az szolgál, hogy a több száz kérdésre kapott válaszanyagot nem kórusnak, hanem körképnek szántam. Fontosabbnak – becsületbeli, szakmai, etikai kötelességemnek – éreztem, hogy híven adjam vissza a hallottakat, s ne a magam véleményét erőltessem azokra, akik társadalmi elhivatottságuk tudatában vállalták a beszélgetést.

Szándékom ellenére, továbbítottam, tolmácsoltam a kötetben néhány boldogság-receptet is. Egyik sem varázsszer, bűvös-titkos ráolvasás, hanem szinte minden emberi kapcsolatban érvényes, alkalmazható tapasztalat. Igyekezzünk felfedezni saját életünkben a jót, a szépet (Orosz Adél), és ne má-

71291

soktól kérjük számon a magunk boldogtalanságát (Gombos Kati). Sok szó esett az anya és a gyerek korai érzelmi és fizikai kapcsolatának fontosságáról (Szentágothai János), és a kamaszkori lázadás hasznáról (Mérei Ferenc). A legnagyobb hangsúllyal és a legőszintébb szenvedéllyel mindig az emberi és a családon belüli összetartozás szerepéről szóltunk. Ez a kérdés még a közgazdászból is költőt faragott, amikor kifejtette, hogy a tömegtársadalmakban – éppen a kívülről jövő ártalmak növekedése folytán – minden embernek szüksége van olyan körülményekre, olyan helyzetre, ahol mindezek kizárásával megpihenhet, felszabadulhat. És ezt – jelenlegi ismereteink szerint – az érzelmi kötődésen alapuló család képes nyújtani. Az a család, amely Németh László fentebb idézett szavával élve, valóban – alkotás. A családot teremtők közös életműve.

Vannak-e ilyen családok ma Magyarországon, s ha igen, milyen számban, arányban? Ezt a kérdést egyetlen beszélgetőpartneremnek sem tettem fel, s megvallom, magam sem tudnék rá választ adni. Bizonyára vannak eszményi, példamutató, a jövő életformáját már ma kikísérletező családok, de sokkal kevesebben, mintsem a kötetből sejthető . . . Lesznek, akik hiányolják az egymást követő nyilatkozatokból a negatív társadalmi tapasztalatokból kibontakozó, riasztó körképet, a tagadás árnyalatait. Velük tulajdonképpen nem könnyen szállok vitába. Az interjúk készítésekor a beszélgetésekben mindvégig kerestem a pozitív állásfoglalást, a példát, a fejlődés útját s a tennivalókat. Beszélgetőtársaim, ha nem kerülték is meg a kritikus gócokat, nem mindenkor vállalkoztak minden lüktető erkölcsi kelevény felnyitására. De bízom benne, hogy véleményükből kiderül: nem szépíteni, építeni igyekeztek. Az is igaz, hogy a kérdezettek csaknem valamennyien családpártiak. Senki nem képviseli közülük a csőd apostolait, a monogám család jövőjét is tagadó radikálisok kis csapatát. Pedig talán nem is bántam volna, ha riportutam során beleütközöm a nyílt tagadásba. Szerencsére, beszélgetéseink nem zárják le, csak folytatják a közvélemény színe előtt, a hétköznapok gyakorlatában, tanulmányokban, regényekben és filmekben is megjelenő, sokrétű vitát.

Köszönet érte minden résztvevőnek.

FÖLDES ANNA

NEM LEROMBOLNI, RENDBE TENNI A KERETEKET

Beszélgetés a családról Illyés Gyulával

Váratlanul néhány fényképet hozott be szerkesztőségünkbe Molnár Edit fotóművész. A képeken irodalmunk élő klasszikusa, Illyés Gyula mint nagyapa látható. Valójában nem is a költő a képek modellje, hőse, nem is a tündéri kisfiú, vagy tanár édesanyja, hanem a köztük húzódó, láthatatlanul is látható, érzékelhető áramkör. A családon belüli összetartozás, a szeretet.

Ezek a fényképek adták az ötletet, hogy érdemes lenne folytatni Illyés Gyulával a hat esztendővel ezelőtt megkezdett beszélgetést. Akkor az asszonyok sorsáról, szerepéről, nemünkről alkotott véleményéről faggattuk – élvezve bevallottan részrehajló, a nők iránti szeretettel és elismeréssel telített válaszait. A költő búcsúmondata akkor így hangzott:

„. . . hiszek az asszonyokban. Hiszem, hogy elrontott, kizökkent világunkat nekik kell megóvni és helyretenni."

– *Amikor az asszonyokról beszéltünk, elkerülhetetlenül többször szóba került a család. Most azt szeretném megkérdezni, hogyan látja Illyés Gyula korunkban a család szerepét és helyzetét?*

– Abból indulnék ki, hogy korunk problémája az elmagányosodás. Mióta Nietzsche „megölte az istent", mióta az emberi közösségeket nem tartja össze valamiféle vallásos hiedelem, szét is hullott a közösség. A mechanikai civilizáció, bár lecsökkentette a távolságokat, s ennyiben közelebb hozhatta volna egymáshoz az embereket, valójában inkább szétszórta. Az emberek otthonaikba zárkóznak, és még a városokban, a városok között is elkülönített, zárt acél-cellákban magányosan közlekednek. A vonat még összehozta az utasokat, a lóháton nyargaló előtt kitárult a világ. Az autós csak az országutat látja. Az elmagányosodás fenyegetése egyre riasztóbb. A legnagyobb erő, ami ezt a fenyegetést kivédheti – a családé. Csakhogy az emberiség, még mielőtt ennek tudatára ébredt volna, az én fiatal koromban mindent elkövetett azért, hogy diadalmasan lerombolja a családot . . .

– *Annak idején ezt forradalomnak hitték.*

– Az igazság az, hogy az intézményesült polgári család megérdemelte, hogy uralkodó formáját kikezdje, sőt lerontsa a fiatalság. Az eszmék, ma már világosan látom, a szerelem érthető sürgetésére születtek. Hiszen a férfiak általában huszonnyolc esztendős koruk körül juthattak csak rendes társhoz, a nőknek valamiféle dermesztő várakozás keserítette meg a fiatalságát. Hogy sikerül-e időben megfelelő, egzisztenciát is biztosító férjhez jutni. Ez a szerelem-ellenes társadalmi formáció megérdemelte, hogy leleplezzük. Csakhogy akkor és azóta, egy kicsit „túlrontottuk" az eszményeket: majdnem elvettük az emberek kedvét a börtönnek kikiáltott családi élettől. A két nem és főként a két nemzedék között csak ádáz harcot tudtunk elképzelni. Ezért a felelősség részben az irodalmat – pontosabban a romantikával jogosan szembeforduló, ám túlzásokba hajló naturalista irodalmat – Zolát és követőit terheli. A regénybeli parasztcsaládokban pokolbeli indulatok kavarogtak, az önző öregek nem akartak meghalni, pedig az orgyilkos fiatalok csak erre vártak. Ez az egyoldalú, torz lélektani képlet főként az alacsony szintű, vulgáris naturalista irodalomban azóta is burjánzik. Szerintem ma is a kelleténél többször olvasunk a szociális otthonba havonta autóval látogató fiúkról, az öregek önzéséről és a fiatalok közönyéről.

– *Ön szerint tehát ez a kép, ez a konfliktus hiteltelen?*

– Azt nem mondanám. De aki kikapcsolta magát az irodalom fertőző áramköréből – kacsint rám Illyés Gyula –, az annak idején is láthatta, hogy létezett jó öregség is. A szerény módú paraszt- és kézművescsaládok általában békében és szeretetben éltek. Persze, hogy volt gyűlölködés, gorombaság is. De az én pusztai, falusi tapasztalatom szerint az volt a kivétel. Az öregek legtöbbször erejük fogytáig tettek-vettek az udvarban, a műhelyben, a nagymamák a konyhán. A sok gyerek akkoriban valamiféle érzelmi nyugdíjnak is számított. Aki tisztességesen felnevelte a gyerekét, annak volt kire támaszkodni. Akik önzést és szeretetlenséget kaptak a gyerekeiktől, azoknak sokszor szívesen feltenném ma is a kérdést: vajon hogyan nevelték őket? Igaz, az együtt élő nemzedékek között mindig is akadhatnak súrlódások, amíg fennáll a kölcsönös jogfosztás veszélye. Főként ott, ahol nincs olyan funkció – kenyérkereső munka, háztartás –, ami indokolná az együttlé-

tet. A könyörület, az udvariasság nem elég. Tevékenységre van szükség. A hála pedig csak ott születik meg, ahol van miért hálásnak lenni. De nincs az a szeretet, ami kárpótolhatná akár az öregeket, akár a fiatalokat az elkülönülés jogáért.

– *Ennek elsősorban anyagi feltételei vannak.*

– Kétségtelen. De a kérdés magatartásbeli, lélektani oldaláról sem árt beszélni.

Együtt vagy külön? A kérdésnek ezt a körülmények által eldöntött, gyakorlati oldalát nem szeretném Illyés Gyulának feltenni. A költő a társadalom egészét érintő, átfogó problémák felvetésében, értelmezésében illetékes. Maradjunk tehát a nemzedéki kérdésnél.

– Valaha azt mondtuk: aki egy közös eszmét szolgál, az örökké fiatal marad. Nos, ez szép és vigasztaló, de azért elég a tévé képernyőjére figyelni, hogy lássuk – nincs egészen így. Hiszem, hogy a társadalomban nélkülözhetetlen a nemzedéki felállás. A közelálló évjáratok tömörülése lehetőséget, szervezeti kereteket kínál a fellépő újnak. Közös tevékenységük alapján lemérhető, mit tettek, mit hoztak például az irodalomba, a művészetbe. A nemzedéki tömörülés támaszt és közösséget is jelent a fiataloknak. Enélkül az irodalomban is sokkal nehezebb megtalálni kinek-kinek az egyéni hangját. A korszakos tehetség, a lángelme persze enélkül is kiválik. De a többieknek szükségük van nemzedéktársaik szövetségére.

– *Minden nemzedék újat keres. A társadalmi és a családi élet kereteiben is.*

– Nem vagyok az újnak ellensége. Ám ha körülnézek a mai világban, mégis úgy érzem, hogy kár volt, vagy talán kár lenne a családi élet régi kereteit mindenestül összetörni. Hiszen kiderült, amit már Madách is tudott, hogy a falanszter nem válik be. A gyerekek családon kívüli nevelése – kényszermegoldás. Tehát egyelőre a legokosabb lenne *rendbe tenni* a régi kereteket. A XX. század elején megfogalmazódott kritika részben jogosult volt; de azért, mert egy forma rosszul működik, nem kell feltétlenül lerombolni. Igyekezni kell megjavítani.

– *Megjavítani, de hogyan?*

– Ne várjon tőlem kinyilatkoztatást, de még receptet sem, mert én az a tanár vagyok, aki az ilyen elvárás láttán leteszi a krétát... A társadalomnak magának kell a formákat kialakítani. Legfeljebb annyit mondanék, hogy induljunk ki az em-

beri természetből. Tehát a felnőttnek elsőrendű joga a magányhoz való jog. A gyerekeknek, a fiataloknak viszont létformájuk a közösség, a banda. Ma is emlékszem, milyen boldog voltam gyerekkoromban, amikor egy-egy névnapon tele volt a ház, még az ablakkeretben is aludtak. Élveztem a nyüzsgést. Azután kamaszként a rajzás már kiterjedt a családon kívül . . . Sokszor gondolkodtam azon, hogy ha meg lehetne oldani a szerelem szabadságát tragédiák nélkül, stabilabb és boldogabb lenne a majdani család . . .

– *A mai fiatalság elveit és gyakorlatát ismerve, azt hiszem, ezen a téren nagy lépést tettünk előre.*

– De az erkölcs és a gyakorlat között még korántsem teljes az összhang. Nyilvánvaló, hogy a testi szerelem és annak biológiai igénye megelőzi a társra találás lelki szükségletét. A fiatalok ennek következtében könnyen és korán kipróbálják önmagukat és a másik embert, és ez rendjén is van. De azért egy tizenhat-tizennyolc éves lány ma is megszenvedi, ha már harmadszor csalódott, ha otthagyták. S a fiúban is nyomot hagy a túlságosan sok kísérlet. Ne értse félre, ez nem erkölcsi ítélet, inkább tapasztalat.

– *A leányokat fenyegető legnagyobb veszélyt, a nem kívánt terhességet ma már minden esetben ki lehet védeni.*

– Úgy érzem, itt többről van szó. Amíg az erkölcs és a gyakorlat harmóniája nem alakul ki, addig mindig megvan a lelki sérülés, a jellembeli kopás veszélye.

– *Mi tehát a teendő?*

– Meg kell értetni a fiatalokkal és a felnőttekkel is, hogy két ember kapcsolata mekkora felelősség. Hiszen a leghétköznapibb megbeszélés, ígéret is az: ha én megígérem valakinek, hogy holnap délután elmegyek hozzá, és nem tartom be, akkor fogollyá tettem az illetőt – néhány órára. A szerelmi kapcsolat minden esetben ígéret. Legalábbis – az összetartozás ígérete. Hogy az ember számíthat a másikra. A nő a férfira, de ugyanolyan mértékben fordítva is . . .

– *Ezek szerint az emberi kapcsolatok korszerűbb keretének, méltó tartalmának elsősorban érzelmi, nevelési feltételei vannak?*

– Ez a kérdés egyik oldala. És azért is állítottam ezt előtérbe, mert az emberek hajlamosak az ellenkezőjére. Hogy feltétlenül a közösségtől, az államtól várják a boldogság feltéte-

leinek biztosítását. De elég sok nyugati, sőt, ma már hazai példa is bizonyítja, hogy a megfelelő anyagi keretek önmagukban semmit nem oldanak meg. A feladat: egy új közösségi tudat kialakítása. Persze nyilvánvaló, hogy ha nincs lakás, ha érett fiatalok a moziban fogdossák egymást, mert nincs egy szoba, nincs egy dívány, ahol testi és lelki ismeretségük is elmélyülhet, akkor hiába prédikálunk. Tehát én sem tagadom, hogy elsődleges az anyagi feltétel. Ám hozzáteszem, hogy ez csak kiindulópont.

– *És merre keressük a folytatást?*

A költő a fejét rázza, elmosolyodik.

– Én nem vagyok nő, és hiszem, hogy ezt a nők jobban tudják... Ami a feltételeket illeti, abban azért hiszek, hogy a gyermekgondozási segély bevezetése – amit most az én családom is élvez – óriási dolog volt. Ma is vallom, hogy aki gyereket, gyerekeket nevel, az végez olyan hasznos munkát a közösségnek, mint aki egy irodában, vagy a gyárban tölti el a napot. Igaz, mint minden feladatot, az anyáét is lehet jól és rosszul ellátni. Ha a közösség jogosnak tartja bizonyos munkakörökben a nyelvpótlékot – ahány nyelv, annyiszor X összeg –, miért ne lehetne legalább ennyire méltányos az anyák fizetésének a gyerekek számával arányos kiegészítése? De azt is látnunk kell, hogy még ez is csak egy lépés előre. Hiszen a cél: a nőt az anyai és kenyérkeresői funkcióban egyaránt emberszámba emelni. És hibáznánk akkor, ha a nőknek kizárólag anyai ösztöneik kiélésére keresnénk módot. Hiszen a nőben öröktől fogva egész sor másféle igény is él, más funkciók betöltésére is kiválóan alkalmas. Az én családomban mindig is a nők uralkodtak.

– *Emlékszem, erről a Puszták népében is ír. Régebbi beszélgetésünkben hozott rá példákat...*

– Nem kell nagyon keresnem. Nálunk, és a legtöbb családban, a nők döntötték el, hogy mire menjen a pénz, milyen mesterségre adják a gyereket. A nőktől függött a pusztai család jómódja, rangja. Egyébként az otthonnak ezt az asszonyi kormányzását hosszú, fáradságos munkával nálunk is bevezettem... – mondja a költő, cinkos derűvel kacsintva a másik fotel felé.

(Egy pillanatra leteszem a golyóstollat. Nem is beszélgetőtársamra, hanem találkozásunk kevés szavú tanújára, Illyés

Gyulánéra, a Gyógypedagógiai Főiskola pszichológus főigazgatójára nézek. Flóra asszony ellenvetésre készül, azután elmosolyodik, beleegyezően bólint. Illyés Gyula ekkor ígéri meg, hogy megmutatja nekem tréfálkozva őrzött, hasznos kincsét, a félárú utazási igazolványt, amelyben a költő gyorsfényképe alatt ez áll, hogy – Illyés Gyuláné főigazgató férje.)

– *Beszélgetésünk elején az elmagányosodás veszélyéről szólt. Mit tehet ennek elhárítására a család?*

– Keresnünk kell az érintkezést a bennünket körülölelő acélcellák között. Erre a legmegfelelőbb eszköz a családi és baráti érintkezés. Felnőtt emberek nálunk nemigen járnak klubba, kávéházba. A moziterem, a színház közösségteremtő funkciójának is bealkonyodott. A magányos ember kifelé irányuló csápjait a család kapcsolja össze. Az az ember, akinek családja, igazi társa van, már nem lehet teljesen magányos. Régen a szegényember tudta: nem vagyonos, hanem dolgos asszonyt kell választania. A mai fiatalok – ezt feleségem egy franciaországi felmérés adataival is alátámasztotta – számtalan követelményt hangoztatva, végül is elsősorban mégis támaszt, társat keresnek, amikor párt választanak. Most, hogy az érdekházasságok száma (reméljük) elenyészőben van, előtérbe fog kerülni a lelki egyetértés érdeke.

– *Az erre alapozott család valójában már közösség. De előfordul, hogy az egyetértés nem köt össze . . .*

– Talán, ha az emberiség megoldja az anyagi egyenlőséget, biztosítja az egyének méltó életfeltételeit, szabadabban nyilatkozik majd meg a belső egymásrautaltság, a közösség igénye is. Egyelőre a termelés, a mechanikai eszközök teremtette közösség inkább csak lehetőség. De alulról áramló, igazi közösségi tudat nélkül ez nem fogja megváltoztatni az egyén életét.

– *Nem értem világosan, mire gondol? . . .*

– Azokra a funkciókra, amelyek az utóbbi időben, a civilizációs fejlődés következtében váltak közösségi, társadalmi jellegűvé. A távfűtéstől a jó értelemben vett bürokráciáig. Természetesen a generációk összetartozása is közösségteremtő, főként, ha az a nemzedék megtalálja a maga, senki más által el nem végezhető feladatát. A Nyugat-nemzedék tagjai, a népi írók megtalálták. És a küzdelemben kialakult csatárláncok erősebbnek bizonyultak az egyéni rokon- és ellenszenveknél is.

A NÉKOSZ is ilyen feladatokra szövetkezett, eszményekért lobogó, telített közösség volt. Most az egyén megbecsülésére, a másik ember iránt érzett felelősségre alapuló kis közösségek kerültek előtérbe. Ennek legáltalánosabb formája – és a társadalom legkisebb sejtje –, a közösségi tudat bázisa ma a család. Az itt kialakult emberi kapcsolatok minősége azután visszahat a tágabb közösségre is.

– *Jólesik hallani, hogy a közösségről szólva az egyén megbecsülését hangsúlyozza.*

– Bízom benne, hogy a kannibalizmusról leszokott emberiség mégiscsak erre tart. A lelkek demokráciája felé. Ha van a kultúrának társadalmi funkciója, akkor ez csak ennek kimunkálása, tökéletesítése lehet.

*

Ideje befejezni, megköszönni a beszélgetést, de nem akaródzik. Nem szeretnék úgy elmenni Illyés Gyula könyvekkel megrakott, vendégmarasztaló házából, hogy ne kockáztassam meg a legutolsó kérdést.

– *Nem tartja tolakodásnak, ha megkérdem, hogy érzi magát, mint nagyapa?*

– Mivel általában szkeptikus vagyok az emberi érzelmeket illetően, saját érzelmeimet is – szűrőn veszem át. És most mégis rajtakaptam magam, ahogy elnézem ezt a kis rejtelmes alakot... Eszembe jut, hogy Kormos István valaha lányomban ismerte fel első látásra – titkosan messzi, legközelebbi rokonomat. És most, itt a folytatás. Egyelőre még nem gügyögök neki, bár lehet, hogy az is elkövetkezik – mosolyog –, csak minden cél, értelem nélkül nézem. Figyelem őt, és magamat is. És a bennem megszülető féltés, aggódás mértékén, azon, hogy mi mindent megtennék érte, ha baj érné – le tudom mérni, mit jelent nekem.

Szemtől szembe nem mertem megmondani, leírni könnyebb: úgy érzem, hogy a költő megfiatalodott ebben a féltéssel és örömmel teli nagyapaságban.

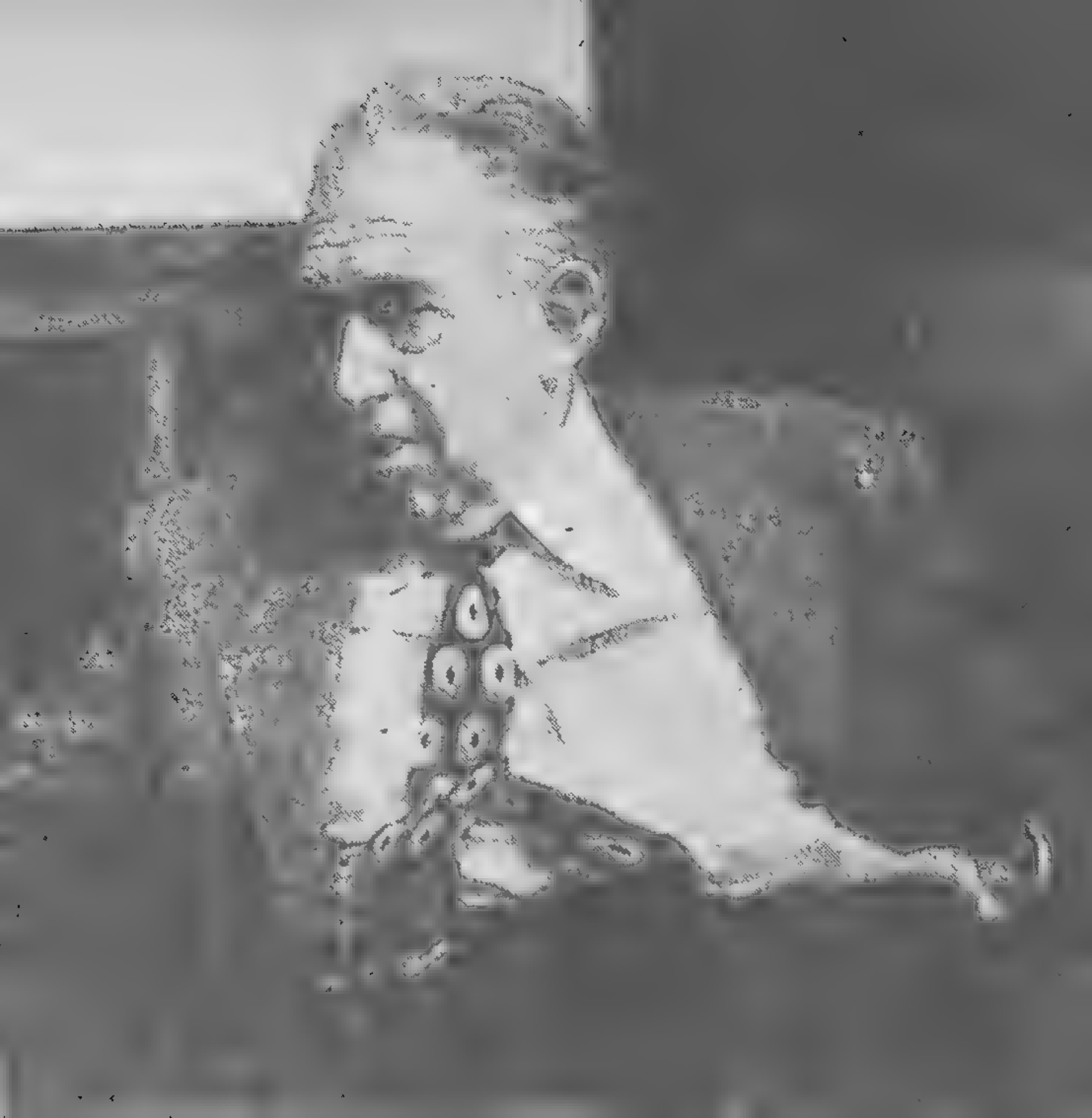

A CSALÁD SZEREPE A TUDÓS – DR. SZENTÁGOTHAI JÁNOS – SZEMÉVEL

Soha nem volt még kezemben a medikusnemzedékek koptatta Anatómiai atlasz. Az agykutatás eredményeinek ábécéjét sem ismerem. Dr. Szentágothai János Kossuth-díjas akadémikus tudományos műveinek még a címével is tájékozatlanul, értetlenül nézek szembe. Honnan merítem mégis a bátorságot ahhoz, hogy kérdéseimmel felkeressem a Magyar Tudományos Akadémia elnöki dolgozószobájában? Elsősorban közéleti megnyilatkozásaiból. Mert Szentágothai professzor már régóta kitágította laboratóriumát: belefér a magyar társadalom, a nevelés, a közművelődés seregnyi problémája. Olvastam egy nyilatkozatát, amelyben a századvég műveltségeszményét, a társadalmi fogalmakban gondolkodó, új embertípust vizsgálja, s egy másikat, amelyben a művészet inspiratív hatásáról, a tömegek továbbképzésének gondjáról szólt. E problémákat elemezve, több vonatkozásban is utalt a család helyzetének, szerkezetének változására, a nemzedéki problémákra. Ennek nyomán határoztam el, hogy interjút kérek a tudóstól.

– *Mindenekelőtt: hogyan látja Professzor Úr a család jelenét?*

– Már majdnem agyoncsépelt igazsággal kell kezdenem. Hogy a mai család általában Európában, sőt a fehér emberek civilizációjának világában kiscsaláddá zsugorodott. Ez a tudományos-technikai forradalom korszakában, társadalmi rendszertől függetlenül (különböző okokból) szükségszerű. A kapitalizmusban, a nagyon fejlett ipari társadalmakban a vagyongyűjtés célja az idős korra megszerezhető függetlenség. Mások ugyanezt Nyugaton is a nyugdíjjogosultság megszerzésével érik el. A fiatalok a korábbinál lazábban is kötődnek a családhoz, és amint módjuk van rá, leválnak. A szocializmusban az emberek öregkora többé-kevésbé intézményesen biztosított. Az önmaguk ellátására képtelen öregeknek itt is, ott is a társadalmi gondoskodás, a szociális otthon, vagy a kórház a menedéke. A mi mai lakásméreteink sem alkalmasak nemzedékek együttélésére.

– *Én azt hiszem, az igény sincs meg rá . . .*

– Az együttlakásra valószínűleg nincs. A kényszerű társbérletre . . . De biztos vagyok benne, hogy sok család helyzetén könnyítene, ha legalább egymás közelében laknának a nagyszülőkkel. Tény, hogy egyelőre a lakáshiány, az e téren uralkodó feszültség nehezíti a családok mozgását, a lakásváltoztatást is. De a lehetőségről azért érdemes beszélni. Elméletileg még az is elképzelhető lenne, hogy a nagycsaládok (amelyek egy része már eljutott oda, hogy hétvégi háza, nyaralója van) két otthonnal rendelkezzenek, és az év egy részét együtt, egy részét külön töltsék.

– *Ettől egyelőre még messze vagyunk. De messziről is indultunk . . .*

– A „felesleges kenyérpusztítók", a tehetetlen, a padkára szorult falusi öregek alakja, sorsa az életből és az irodalomból is ismerős. De kétségtelen, hogy mára alapvetően megváltozott.

– *Aki olvasta Sánta Ferenc Sokan voltunk című írását, az soha nem felejti el a nyomorúság hagyomány-szentesítette kannibalizmusát, az éhezők közvetett szülőgyilkosságát.*

– Eddig a probléma, a konfliktusok legemberségesebb megoldásával Svájcban találkoztam, ahol a jómódú parasztok házához, udvarához hozzátartozott a „Stöckli" – az öreg szülők visszavonulását biztosító, külön kis épület. Akárhány gyerek volt is a házban, a gazdaság örököse Svájcban a legfiatalabb fiú volt, rá várt az öregek ellátása is. Ki is nézték volna a fiatal gazdát a faluból, ha nem gondol a szüleivel. Véleményem szerint ez emberségesebb és méltányosabb együttélési forma, mint például a kínai és az indiai családoké volt, ahol még szorosabban együtt éltek, vagy még ma is együtt élnek a nemzedékek, de a család feje – sok esetben legidősebb nőtagja –, szinte rabságban tartotta és tartja a fiatalokat, az anyóst szolgáló menyeket.

– *Ezek szerint a kiscsalád mégis előrelépés.*

– Kétségtelenül az, de megvannak a hátrányai is, és ezekről mostanában nemigen beszélünk. Pedig a kiscsaládban az új nemzedék, a gyermek elesik a nagycsalád közös nevelő tevékenységétől. A nevelők közül kiszorulnak a nagyszülők . . .

– *Tapasztalatom szerint a nagyszülői nevelés nem problémamentes.*

– De vajon mi a garancia arra – kérdez vissza a professzor –, hogy a szülők, a maguk adottságai és elfoglaltságai mellett feltétlenül megfelelnek nevelői feladataiknak? Négy nagyszülő között mindenesetre nagyobb az esély arra, hogy akad egy rátermett, tehetséges és türelmes nevelő. Ahol több a felnőtt, a többféle érzelmi kötődés gazdagabbá teszi a gyermekkort. A családban kialakuló összetartás pedig a szó valóságos értelmében – tartást ad. Az együtt növekedő unokák bandája – természetes és eleven közösség . . .

– *Vajon itt saját emlékeire utal?*

– Három nagyszülőm korán meghalt, csak az édesanyám anyjára emlékszem. De ő nagy szerepet vitt az életünkben. Rendkívüli egyéniség volt, több nyelven beszélő, nagy műveltségű, tipikus viktoriánus dáma. Szenvedélyesen törődött a nyelvtanulásunkkal. Nem voltunk különösebben szorgalmas diákok: máig is bennem él, milyen könyörtelen volt nagyanyánk, ha nem tanultuk meg a feladott szavakat, és milyen lelkesen böngészte velünk együtt az óriási szótárakat, vagy az öreg Webstert, hogy egy-egy új szó jelentésárnyalatait is megértesse. Ma már tudom, hogy a leckét azért követte könyvből, amikor kihallgatott bennünket, mert a tananyag nagy része neki is egészen új volt. Hiszen az ismeretanyag már akkor is állandóan növekedett és megújult. Megkövetelte tőlünk ugyanazt a lelkiismeretességet és precizitást, ami őt magát jellemezte.

– *A gyerek a legritkábban követi konfliktus nélkül az őt nevelő felnőtt útját . . .*

– A gyermek, kérem, rendkívül adaptábilis (alkalmazkodóképes), hihetetlenül rugalmas, környezetéből képes a legkülönbözőbb benyomásokat, ismereteket magába szívni, regisztrálni, feldolgozni, és a megfelelő időpontban kialakítja belőle a maga szemléletét. Hiába adja át a szülő akár a legújabbat, a legkorszerűbbet, mire a gyermek felnő, már az a szemlélet, az a tudásanyag is régen elavult. De a megfelelő környezet és nevelés kifejlesztheti az igényt új ismeretek elsajátítására, a folyamatos önművelésre.

– *Professzor Úr ilyen környezetben nevelkedett, és bizonyára hasonlót nyújt vagy nyújtott saját gyermekei számára is.*

– Apám orvos volt, a lányaim is azok. Öten voltunk fiúk a családban, valamennyien 1910 és 1918 között születtünk.

Emlékszem, a bátyám igyekezett kihasználni, hogy egy odáig csupa lányos nagycsaládban – fiúnak született. Néha megjátszotta a beteget, élvezte a dédelgetést. Én szégyelltem volna a szüleim gyengeségével visszaélni. De egyébként a bátyám mindenben nagy hatással volt rám. Talán azért is érzem pótolhatatlannak a viszonylag kis korkülönbséggel született testvérek egymást nevelő funkcióját.

– *Manapság ritka az ötgyermekes család . . .*

– Nekünk is csak három van. Ennél nagyobb méretű családot nem is propagálnék, mert nem tartom reálisnak. Túl nagy terheket ró az anyára.

– *Professzor Úrnak is az a véleménye, hogy túl nagy terhek nehezednek az asszonyokra?*

– A terhek nagyok, de ezen csak akkor lehet változtatni, ha majd az óvodában kezdjük a nőpolitikát.

– *Hogy érti ezt?*

– Mindig sért, de megítélésem szerint, a nőket is sérti, ha valamilyen posztra azért neveznek ki valakit, mert – kell egy nő is . . . A családi terhek viselésének dolgában még saját magamat is elmarasztalnám, mert annak ellenére, hogy tudok főzni, és általában igyekszem a saját dolgaimat rendben tartani, az otthoni munka nagy része mindig a feleségemre hárult. Igaz, hogy a miénk úgynevezett hagyományos család; a feleségem otthon volt a három gyermekkel. A fiataloknál azonban, lányaim és munkatársaim körében is úgy látom, alapjában változott a helyzet. A férfiak ma már nemcsak azt tartják természetesnek, hogy megjavítsák a konnektort vagy a vasalózsinórt – a feleségek egy része is ért hozzá –, hanem azt is, hogy elhozzák a gyereket az óvodából. De hát én egyébként hivatalból is nőpárti vagyok, hiszen három lányom van.

– *És ők, ahogy említette, már nem a tradicionális életformát élik.*

– Mind a hárman orvosok. Az egyiknek már három gyermeke van, a legkisebb lányom nemrég szült.

– *Ezek szerint még a gyermekgondozási segélyről is közeli tapasztalatai vannak Professzor Úrnak?*

– Eredmény, vívmány, de nem teljes megoldás. Valószínűleg a tisztességesen megfizetett részmunkaidő lesz az, ami a nők optimális foglalkoztatottságát megoldja. Szellemi pályán különösen nehéz három évet kihagyni. A lányom sem szán-

dékszik. Bár, meg kell mondanom, elég sok olyan fiatal nővel találkozom mostanában, aki egyáltalán nem olyan boldog a maga kettős életével, mint ahogy elvárjuk tőle. Sokan nagyon is el tudják képzelni – különösen, ha a férjük mellett biztonságban érzik magukat –, hogy csakis családanyák legyenek.

– *És Ön helyesli ezt az életideált?*

– Inkább bosszant, mert irreális, és bár sokszor érthető, de mindenképpen korszerűtlen reakció. Azt is természetesnek tartom, hogy itthon élő lányaim orvosként megtartották a lánynevüket.

– *Ezek szerint, leírhatom, hogy Professzor Úr híve a nők egyenjogúságának?*

– Lányos apa vagyok, és valóban egyetértek azzal, hogy a hagyományosan férfiak dominálta társadalmakban napirenden kell tartani a nők egyenjogúságának a kérdését. De újabban ez sok tekintetben az ellenkező végletbe csapott át, amellyel már nem lehet egyetérteni. A „Women's Lib" egyes hívei azt hangoztatják, hogy a két nem között nincs semmi különbség. Ez pedig tudományosan is abszurdum. A biológiai differenciák nem csupán azt jelentik, hogy a nőkre nagyobb feladatot rótt a természet a szaporodásban, hanem például azt is, hogy a nők hosszabb életűek. A statisztika is azt bizonyítja, hogy a nő fiatal korában talán többet betegeskedik, de a változás kora után, ha megfelelő testi kondícióban tartja magát, magasabb hasznos kort ér meg, mint a férfi. De vannak a nemek között nyilvánvaló pszichológiai és intellektuális különbségek is.

– *Nem egyformán gondoskodott rólunk a természet?*

– A legújabb amerikai tesztkísérletek szerint már egyéves korban lemérhető a fiúk és leányok képességeinek bizonyos különbsége. És ez az eltérés, csökkenten ugyan, de a pubertás után is megmarad. Köztudott, hogy a nők általában jobban verbalizáltak: azaz nagyobb a szókincsük, könnyebben tanulnak nyelveket. Biztosabban is élnek a megszerzett nyelvtudással. Azután a munkaerőpiacon kialakult az a vélemény, hogy a nők nagyobb kézügyességgel rendelkeznek, precízebbek, türelmesebbek és állóképesebbek is a férfiaknál. Ezért például a mikrointegrált áramkörök gyártásánál és főleg összeszerelésénél világszerte előszeretettel nőket alkalmaznak. Ugyanakkor a tesztek azt is bizonyítják, hogy a fiúk viszont ösztönösen

fogékonyabban reagálnak magára a térre: jobban megértik, könnyebben tájékozódnak, és manipulációs képességük is magasabb fokú. Térbeli idomok összeszerelésénél egyértelműen ügyesebbek, ötletesebbek, és ez kétségtelen előnyt jelent a technika területén. Persze, a tesztek bizonyította tényekkel szemben is felhozhatunk példát, hiszen számos intelligens nő sokszor ezen a téren is meghaladja a férfiak átlagát. A férfiak nagyobb fizikai erejének és a nők jobb állóképességének kétségtelenül volt és van is bizonyos szerepe a kialakult munkamegosztásban. Az is igaz, hogy a férfihormonok hatására létrejött agresszivitás gyakran előnyt jelent a szellemi pályákon is. Könnyebben jut előre az, akiből nem hiányzik bizonyos intellektuális agresszivitás. Ez a tulajdonság előfordul nőknél is, de jóval ritkábban. Rendszerint csak a gyermek védelmében jut teljes érvényre. Mindez természetesen nem jelent a nemek között értékkülönbséget. De helyes, ha az emberek – férfiak és nők is – számolnak vele.

– *Milyen szerepet tulajdonít a gyerek egyéniségének kialakulásában az öröklésnek?*

– Feltétlenül kisebbet, mint ahogy az a közvéleményben az évtizedek óta ható hamis tudományos nézetek hatására kialakult. Nem szeretnék itt százalékos kombinációkkal dobálózni. Fontosabbnak érzem, hogy aláhúzzam a család szerepét és az első életév döntő jelentőségét. A csecsemőnek és a kisgyermeknek az anyához való viszonya az ember egész életére kihat. Furcsa dolog, hogy a szülő saját gyerekénél nem éli át, nem tapasztalja ezt a kapcsolatot olyan tudatosan, mint amikor biológiailag kívülállóként figyeli. Sokszor elnézem mostanában, hogy öleli át szoptatáskor kisebbik lányom a gyermekét . . .

– *Gondolom, nem véletlen, hogy a világ nagy festői annyiszor megfestették ezt a képet. A szoptatás, az anyaság vizuális megfogalmazásaként, jelképi erővel jelenik meg a festészetben.*

– Én most nem lírai, érzelmi, hanem szigorúan tudományos oldalról közelíteném meg a kérdést. Már csak azért is, mert egy időben voltak elméletek (igaz, szerencsére nem nálunk), amelyek pótolhatónak vélték ezt az anya és gyerek közti első kapcsolatot. Felhizlalni persze nem nehéz egy gyermeket mesterséges táplálással . . .

– *Ma már az anyák körében is köztudomású, hogy az anyatej fontos immunanyagokat tartalmaz.*

– De azt már nemigen tudják, hogy mit jelent a csecsemőnek ez az anyával való közvetlen bőrkontaktus. A csecsemő agya ugyanis még fejletlen ahhoz, hogy tudatosan átélje az élményt. De a köztiagyból kiemelkedő két féltekén a széli, szaknyelven „limbikus" kéregrészek már képesek a legprimitívebb impressziók befogadására. A szagláson, ízlelésen kívül ide tartozik a bőrkontaktus is. Nem véletlen, hogy a gyerek az anya érintésére rögtön megnyugszik. Érdekesek e tekintetben az újszülött majmokkal szerzett tapasztalatok. Tudnivaló, hogy a nősténymajom nem tartja a kicsinyét szoptatás közben, hanem annak kell belecsimpaszkodnia a szőrzetébe. Ha az anyát elöl leborotválják, a kismajom elpusztul. És kiderült, hogy ha az újszülött majmot mesterséges táplálékon nevelik is, mindenképpen szüksége van egy szőrös párnára, egyébként hiába etetik, nem fejlődik jól, és később semmiképpen nem képes beintegrálódni a többi majom közé. Az embergyerek gyengébb a majomnál, nem tud csimpaszkodni, szüksége van az anya segítségére. De reflexszerűen törekszik bizonyos bőrkontaktusra. Ez a törekvés egyébként felnőttként is megmarad az emberben. A szexuális életben is a minél nagyobb bőr- és nyálkahártya kontaktus létesítése biztosítja a kielégülést.

– *A szoptatás az anya feladata, de Professzor Úr a családról beszélt.*

– Kutató vagyok, nem költő. Megint csak egy kísérletre hivatkozom. A csecsemővel való kommunikáció kutatói magnóra vették, hogyan reagálnak az újszülött megérkezésére a család férfitagjai. Méghozzá nem is akárhol, hanem a legszegényebb, legelnyomottabb körülmények között, a hírhedt dél-amerikai favellákban (bádogviskókban). Kiderült, hogy a férfiak, akiket senki sem tanított gyengédségre, sem pedagógiára, ösztönösen magasabb hangot használnak, amikor a csecsemőhöz szólnak. Az újszülött és a környezet kapcsolata tehát ott sem korlátozódik az anyára. A szoros családi kontaktus magyarázza meg, hogy a gyermekek többsége még e legszörnyűbb körülmények között is normális lelkületű emberré fejlődik. A tömegesen nyomorban született cigánygyerekek nem mennek mind tönkre. Az emberiség nagyobb része évezredek óta lelki károsodás nélkül vészelte és vészeli át a primitív élet ártal-

mait, sokszor a nélkülözést. Habár a hiányos táplálkozás komolyan károsítja az agyat, az olyan éhező gyerek, akit az anyja csecsemőkorában állandóan a hátán hordott, ezáltal valamiféle kompenzációban részesült.

– *Különös gondolat . . .*

– Ne értsen félre, nem propagálom a nyomorúságot, és nem vitatom a vele járó összes hátrányokat. Inkább csak utalni akarok rá, hogy milyen furcsa, paradox helyzet az, hogy éppen most, a jólét és a civilizáció összehasonlíthatatlanul magasabb fokán nőtt meg a lelkileg károsodott gyermekek száma. Ez ugyanolyan logikus ellentmondás, mint az, hogy nálunk ma, a kielégítő és vitamindús táplálkozás korában, amikor lényegében minden gyerek hozzájut a szükséges napi 70 gramm fehérjéhez, kevesebb fiatal válik be katonának, mint régebben, a nagy nyomorúságban. Persze, ennek is megvan a racionális magyarázata. A mi időnkben az élet jobban megedzette a fiatalokat, mint ma.

– *Tudom, hogy foglalkoztatják a nevelés, az oktatás gondjai is.*

– Elégedetlen vagyok – a többi között – a fiatalok nyelvtanulásának színvonalával. Én magam két nyelven nevelkedtem, és ideálisnak tartom a gyermekek számára a kétnyelvűséget. A kétnyelvű házaspárok gyerekei ugyanolyan természetesnek tartják, hogy két nyelven érintkeznek a világgal, mint az idegen környezetben élő anyák gyerekei.

– *Társadalmi méretekben ez mégis kivétel.*

– Éppen ezért szorgalmaznám a korai nyelvtanulást. Tudom, hogy nem mindenki híve, de én pártolom az idegen nyelvű óvodát és a nyelvi tagozatok megerősítését. A jelenlegi oktatási rendszerben csak a nyelvi tagozat biztosítja, hogy legalább a jó átlagképességű gyerek valóban elsajátíthassa a tanult nyelvet. Nem vitatom a nyelvtan szerepét, de a legfontosabbnak mégis azt érzem, hogy a gyermek már az első idegen nyelv tanulása során megértse – a nyelv: kommunikációs eszköz. Az idősebbik lányom, aki felnőttként nyolc nyelven beszél, már gimnazista korában lelkesen tolmácsolt, a nyelvtan minden ismerete nélkül. Számára valahogy természetes volt az, hogy gondolatait a másik ember nyelvén próbálja kifejezni. Ha módomban állna, sokkal jobban előtérbe tolnám az oktatásban a nyelveket, és célul tűzném ki, hogy mindenki megta-

nuljon az anyanyelvén kívül legalább még egy nyelven gondolkodni. Ehhez persze megfelelő módszerekre és a nyelvtanulást elősegítő motivációkra van szükség. Meggyőződésem, hogy a családi és az iskolai nevelésben is óriásiak a tartalékok.

– *Mégis, egyre többet hallunk a túlterhelésről . . .*

– Lehet, hogy maximalistának tartanak majd, de én a terhek csökkentésére irányuló erőfeszítéseket túlzásnak, sőt tévtannak érzem. Nem a tananyagot sokallom, inkább a gyermekek vállára rakott többletterheket. Jó lenne elérni, hogy minden gyermek mindennap délelőtt menjen iskolába, és akkor 8-tól 1-ig lényegében minden elméleti anyag elsajátítható. Ez nem jelenti azt, hogy nem tulajdonítok jelentőséget a készségi tárgyaknak – éppen ellenkezőleg. Nem értem azokat a szülőket, akik a testnevelési jegyek vagy követelmények miatt háborognak, hiszen a torna edzést, testformálást jelent. És rosszallom, hogy a szülői közvélemény nyomására gyakorlatilag száműzték a rajzot az iskolából. Mert nem az a fontos, hogy Rembrandtokat neveljünk, ez amúgy is lehetetlen. De azt el kellene érni, hogy az átlagdiák is képes legyen gondolatait rajzban kifejezni. Mert ma már ott tartunk, hogy az átlag orvostanhallgató képtelen valamely egyszerű szerv keresztmetszetét hozzávetőlegesen felrajzolni a táblára, és egy fiatal kutatóorvos zavarba jön, ha el kell készítenie a legegyszerűbb készülék rajzát a műszerész vagy a kivitelező szakember számára. Ezek persze csak példák, de a tudományos-technikai forradalom korában minden szakmában adódnak hasonló követelmények és kudarcok. A közoktatás esztétikai blokkjában is csak a zenei nevelés fejlődött, a vizuális nevelés a legjobb esetben stagnál.

– *Vajon, ha minden irányban kiterjesztjük a tananyagot, hogyan birkóznak majd meg vele a gyerekek? Nem vezet-e ez a maximalizmus nem kívánt szelekcióhoz?*

– Nagyon lényegesnek tartom, hogy ne termeljük újra a műveltségi monopóliumot. De ennek nem a tananyagcsökkentés az útja, hanem éppen ellenkezőleg, a magas szintű iskolai oktatómunka, a hátrányos helyzetűek számára a jó bentlakásos iskola, a legjobb és legjobban fizetett oktatókkal, és általában a pedagógusok fokozott megbecsülése. Mert nem igaz, hogy száz bankárgyerek átlagosan tehetségesebb lenne száz

parasztgyereknél. De a száz parasztgyereknek ugyanazt meg kell kapnia törődésben és az érdeklődés felkeltésében is, mint az értelmiségi gyermekeknek. Nem a túlterheléstől és nem a versenytől, hanem az egyenlő lehetőségek és alkalmak hiányától féltem a munkás- és parasztgyerekeket. Az óvodától az egyetemig . . .

– *Tapasztalatai szerint, mikorra egyenlítődik ki a különbség?*

– Nincs rá szabály, de általában az egyetemen is beletelik még egy-két évbe. A különbség azonban, a szigorlati eredményeket tekintve, legfeljebb egy–két tized jegy, egyszóval minimális. És még ehhez is hozzá kell tennem, hogy sok esetben az úgynevezett hátrányos helyzetű gyermekek a kevesebb intellektuális impulzus helyett más, nem kevésbé hasznos indítékokat kapnak. A nagyobb terhelés fokozza az állóképességüket, a vállalkozó kedvet, több oldalról ismerik az életet.

– *Örülök, hogy a túlterhelés legendájával szemben Ön az elvárásokat állítja a nevelőmunka előterébe.*

– Hiszem, hogy az ember azzá lesz, amilyen ideált tűz maga elé. Fiatalkoromban zokszó nélkül jártunk be vonaton Rákoshegyről Budapestre iskolába, és nem féltünk a hideg téltől: azt hiszem, hogy mint jól kereső orvos gyermeke ötven évvel ezelőtt többet fagyoskodtam, mint ma az átlag budapesti fiatal, és ez nem ártott. Nem vagyok híve az élet egyetlen területén sem annak, hogy leszállítsuk a követelményeket. A kisgyermek is, a nagydiák is annyit tanul, annyit produkál, amennyit megkövetelnek tőle. Segíteni nem engedékenységgel kell, hanem az optimális feltételek biztosításával. Ez a társadalomra, az iskolára, és a családra egyaránt vonatkozik.

STAFÉTABOT KARINTHYÉKNÁL

Amikor esztendőkkel ezelőtt a nőkérdésről, a nők szerepéről, helyzetéről akartam beszélgetni Karinthy Ferenccel, megrökönyödve válaszolt: hogyan nyilatkozhatnék – az emberiség feléről? Most, hogy kérdéseim körét kitágítva, a családról faggatnám, attól tartok, hogy visszautasít. Hiszen ezúttal a Föld lakosságának túlnyomó többségéről van szó. Pedig ha van olyan író, akinek a családról való személyes tapasztalata kezdettől közérdekű – lévén eleven irodalomtörténet –, akkor az Karinthy Frigyes fia, Karinthy Ferenc.

– *Ha családról beszélgetünk, a legelső kérdés, amit fel kell tennem: mennyiben és hogyan határozta meg életét az a tény, hogy a Karinthy családba született?*

– Sokszor megkérdezték tőlem, milyen érzés Karinthy Frigyes fiának lenni? Erre csak azt felelhetem: nekem – természetes ... Én azt nem tudom, milyen lehet *nem* Karinthy Frigyes fiának lenni. Persze a miénk nem volt „tipikus" család. Nem is lehetett, hiszen nem minden család feje Karinthy Frigyes.

– *Miben különbözött ez a család attól, amit tipikusnak nevez?*

– Tudom, hogy „tipikus" család nem létezik. Ha megvakarjuk, mindenütt óriásokat és törpéket találunk. De azért a mi családunknak más volt a gazdasági alapja, napirendje, stílusa, és más a családtagok egymáshoz való viszonya is, mint egy átlagos polgári értelmiségi családban. Bizonyos tekintetben megelőztük korunkat.

– *Mire gondol?*

– Mondok egy példát. Amikor Ifjúság, szerelem című önéletrajzi ihletésű novellám filmre került, Darvas József, a filmgyár akkori igazgatója, fejcsóválva kifogásolta, hogy a főhős, a fiatal fiú arra kéri özvegy édesanyját, menjen el hazulról, mert fel akar vinni egy nőt a lakásba. Darvas azt mondta, ez számára elképzelhetetlen, ilyen nincs. Nem rosszindulatból,

hanem mert az ő orosházi, plebejus erkölcsi normái szerint ez a szituáció valóban elképzelhetetlen volt. Ma már, gondolom, sokkal kevesebben éreznék lehetetlennek. A mai családok élete, szemlélete sokban közelített a mi akkor modernebb felfogásunkhoz. De persze vannak ennél fontosabb különbségek is. Nálunk általában jóval szabadabb volt a légkör, mint másutt. Mi hárman, fiúk, kiskorunktól mertünk gondolkodni, vitatkozni. Szavunk volt a családban. Ha ostobaságot mondtunk, apám megcáfolta, de a beleszólási jogunkat soha nem vonta kétségbe. Ez a családi szólásszabadság az egyik, egész életemre szóló alapvető élményem.

– *És a másik?*

– Szerencsés vagyok azért is, amiért ebben a rendkívül művelt családban és környezetben nőttem fel. Nemcsak a szüleimről beszélek. Baráti körünkhöz tartozott, vagy a családinak számító Hadik kávéházba járt Kosztolányi, Tersánszky, Hunyady Sándor, Somlyó Zoltán, Szép Ernő. Néha láttuk és hallottuk Móricz Zsigmondot, és fel-feltűnt a láthatáron Krúdy Gyula, sőt Bartók és Kodály is. Az Eötvös-kollégium professzorai közül olykor Gombocz Zoltán, Eckhardt Sándor. Felnőttként tudom csak igazán értékelni, mennyit adtak nekem ezek a gyerekfejjel végighallgatott beszélgetések. Volt még egy fontos közvetítő réteg, legalább ilyen fontos: bátyám és barátai, Devecseriék, a Benedek fiúk, Szilágyiék, Szendrő Jóska. Vitáikból körülbelül kihallhattam, hogy mit kell olvasnom.

– *Korán nyílt ablaka a világra.*

– Korán is, későn is. Hiszen bármilyen szellemi pezsgésben nőttem fel, azért ez eléggé zárt világ is volt. Én pedig későn érő gyerek lehettem. Ez nálunk valószínűleg családi vonás. Apám a „Rossz tanuló felel"-ben – bizonyos vagyok benne –, önmagát írja meg. Steinmannt, a grófnőt, kívülről látja, de a kitaszított rossz tanuló – ő maga, a Tanár úr kérem hőse... Csak érettségi után robbant a szelleme, tört ki a tehetsége. Eszem ágában nincs hozzá mérni magam, de az tény, hogy majdnem buta gyerek voltam.

– *Igaz, ami igaz, még az édesapja is annak írta meg...*

– Nehezen tanultam. Az iskolában, amely a mindenkori társadalom lenyomata, eléggé dicstelenül szerepeltem. Ifjúsági válogatott sportoló létemre még a tornaórákon is csak botladoztam. Az egyetemen azután hirtelen kinyíltam. A gyerek-

korban szerzett szellemi impulzusok húszéves korom után kezdtek igazán mozgatni. Amikor már felnőtt lettem, sőt családfő.

– *Húszéves fejjel?*

– Szüleim korai halála után rámszakadt a felnőtt élet felelőssége. Freudnak igaza lehet, amikor azt állítja, hogy akinek hosszú és meleg gyerekkora volt, annak nagyobb az esélye rá, hogy teljes értékű, vagy akár nagy ember legyen.

– *Mennyire akarta vagy tudta átörökíteni felnőttként a Karinthy család örökségét? Folytatást vagy újrakezdést, tagadást jelentett a családalapítás?*

– 1945 márciusában házasodtam. Két gyereket neveltünk fel, már ők is felnőttek. Másféleképpen „vircsaftoltunk", mint a szüleim. Tán abból a félelemből, hogy ha egy olyan zsenit, mint az apám, leláncolhattak az anyagi gondok, akkor úgy éreztem, nekem feltétlen stabilitásra kell törekednem. Sose költöttem többet, mint amennyi volt. Mániákusan irtóztam az adósságtól. Kispolgár lennék? Talán csak nem vagyok bohém. Mindig is kialakult, szabályos napirend szerint éltünk. Otthon reggelizünk, ebédelünk és többnyire vacsorázunk is. Jobban érzem magam a könyveim, lemezeim között, mint a különben sem létező kávéházakban. Szerettem és szeretem az életet, az utazást, sosem voltam aszkéta, de szeretem azt is, ha rend van körülöttem. Különösen ott, ahol dolgozom. A prózaírás lassú és fáradságos munka, minden sorért keményen megdolgozom. Igyekszem tehát a zavaró körülményeket elhárítani, kiszűrni . . .

Szívesen elhallgatnám még Karinthy Ferencet, ahogy a *két* Karinthy családról beszél. Egész életre szóló, magával ragadó gyerek- és kamaszélményeit megírta ugyan az Irodalmi történetekben, de a téma kimeríthetetlen. Előszóban is vonz az az elfoguit és mégis tárgyilagos tisztelet, gyengédség, amivel az édesapjáról beszél. De ezúttal mégsem a *családjáról*, hanem *a családról* szeretném faggatni.

– Hiszek a családban. Nemcsak a társadalmi formációban, hanem a mai családforma biológiai meghatározottságában is. Meggyőződésem, hogy a biológia legnagyobb forradalma, a nagy ugrás nem a DNS, hanem az ivaros szaporodás volt. A természet azután ennek számtalan változatát alakította ki. Számos halfajta nem is érintkezik egymással, a megtermé-

nyítés a vízben történik, testükön és tudatukon kívül. A kutyám, ha vonít is szerelmében, valószínűleg soha nem fogja megismerni a kölykét. A méhanya és a herék, a szarvasbika háreme – mind-mind változat ugyanarra a témára vagy sémára. Az embernél nagyjában és egészében a monogámia alakult ki. Vannak, akik ezt kizárólagosnak és tökéletesnek tartják, mások eleve és kereken tagadják. De hát egyelőre (és valószínűleg nagyon sokáig) ez az emberiség társadalmi szervezetének fő vonala. A monogámia a szabály, ám ennek érvényesítése, működése soha nem volt és szerintem soha nem is lesz tökéletes. Mellesleg: erről szól a világirodalom kétharmada, Zeusztól és Szép Helénától kezdve a mai háromszögekig és sokszögekig.

– *De mintha a szerzők szenvedélyesebben vitatnák a kialakult helyzetet, a házasság intézményét, mint Ön?* . . .

– A polgári irodalom évszázadok óta küzd a polgári család ellen, nem kevés joggal. De eddig mégsem sikerült más, jobb alapmodellt találni. A falanszterekat és egyéb utópiákat a gyakorlat sorra megcáfolta.

– *Mégis egyre többet olvasunk a család válságáról* . . .

– Nem hiszek benne. Bizonyos, hogy gyerekeink és utódaink módosítani fogják a mai formákat, talán tovább módosul a szabadság és a kötöttség aránya. Mégse hiszem, hogy érdemes és lehetséges megdönteni valamit, ami helyett csak rosszabbat tudunk.

– *De talán lehetne tökéletesíteni?* – próbálkozom.

– Tulajdonképpen irigylem azokat, akik máris tökéletesnek tartják – neveti el magát Karinthy Ferenc. – Pedig az alapfelálláson belül a formák örökké változnak. Például a beszéd stílusa is. Az arisztokrata szülők és gyerekek kölcsönösen magázták egymást. A régi paraszti és kispolgári családokban a gyerekek alárendeltsége fejeződött ki a szülők harmadik személyű megszólításában is. Később fokozatosan elterjedt a tegezés. Mára ez már természetes és általános, Sőt, egyre több családban nevezik a gyerekek keresztnevükön a szüleiket. Az én lányom és fiam engem mindig Cininek szólított. Formai dolog, de ez is a családon belüli demokratizálódás jele.

– *Megvallom, ebben kételkedem. A tegezést gyerekkoromtól természetesnek tartom, de ettől még az apa nyugodtan lehet Édesapa vagy Apu. A keresztnév használatát inkább a*

nagyszülőktől, a környezettől eltanult szokásnak érzem, mint a családforma fejlődésének.

– De azt nem vitatja, hogy a családi élet egészében demokratizálódott? – kérdez vissza Karinthy Ferenc.

– *A világért sem. Sőt ellenkezőleg: mélyebbnek érzem a változást.*

– A tegezés is tünet. Tegezve jóval többet el lehet mondani. És a gyerekekben megvan erre az igény. Egészen fiatal koruktól beleszólnak a család életébe. A szokások, a beszédstílus változása is rendszerint valami mélyebb, lényegesebb dolgot fejez ki. Valaha a családtagok némán ültek az asztalnál, a közmondás is úgy tartotta: a magyar ember evés közben nem beszél. Ma viszont a közös étkezés a legtöbb helyen családi parlamentté vált.

– *Ez természetes is. Hiszen általában akkor jön össze a család. És az együttlétek ideje eléggé korlátozott.*

– A gyerekek mégis hamarabb és jobban belelátnak a család életébe. Belelátnak, és bele is szólnak. És ez engem a legkevésbé sem háborít fel. Nemcsak a felnőttek lettek megértőbbek a gyerekek iránt, de a gyerekek is megértőbbek, elnézőbbek irántunk. Egyetlen dolgot nem bocsátanak meg: a hazugságot.

– *Azt hiszem, most valami nagyon lényeges ponthoz érkeztünk . . .*

– Az ember átverheti a kritikusát, a bírót (a pályán és a törvényszéken is), a főnökét, a házastársát, a szüleit is, csak a gyerekét nem. Mert a gyerek megérzi, leleplezi. Amikor annak idején a nőkről beszélgettünk, arra lyukadtunk ki, hogy a női életkor – a nőiség korszaka – kitágult több évtizeddel. Ehhez most hozzátenném, hogy a „gyerekkor", tudniillik a hivatásra való felkészülés korszaka is jóval hosszabb lett, ahogy a szokások differenciálódnak. Ezen belül azonban mégis hamarabb felnőnek a gyerekek. Felnőnek – az igazsághoz. És ha csalódnak a szüleikben, ha hazugságot észlelnek maguk körül, előbbutóbb ők is képmutatással reagálnak. A gyerekek olykor okosabbak nálunk.

– *Ezt kevés szülő látja be . . .*

– Mert nem tudatosítják, hogy ez is vívmány. Hiszen mi neveltük őket. A nemzedéki konfliktus, amit sokan eltúloztak a 60-as évek végén – természetes jelenség. Az utánunk kö-

vetkezők egészségének bizonyítéka. Azóta már a 60-as évek lázadói közül is sokan – apaszerepbe kerültek.

– *Kérdés, hogy hogyan fogják ezt a szerepet eljátszani?*

– A szerepet, amit az ember a családban vagy a társadalomban játszik, jórészt a körülmények határozzák meg. Azt, hogy például én annyit járhattam-kelhettem a világban, és a magam életformáját kialakíthattam, jórészt Áginak, a feleségemnek köszönhetem, aki – a gyerekek utólagos rosszallására – mindig alárendelte magát, talán nem nekem, hanem a munkámnak. Azt pedig, hogy ő is mindvégig dolgozott, és közben együtt is sokat utazhattunk, nem kis mértékben a nagymama tette lehetővé. Ő vigyázott a gyerekekre, a lakásra, a könyvekre, a kutyára, ő vezette a háztartást stb.

– *Nemrég megjelent, Házszentelő című elbeszélésében engem főként az fogott meg, hogy felmutatja: a haladó világnézet hangoztatása vagy akár kisajátítása még nem jelent modernséget. Sokszor nagyhangú „demokraták" ösztöneiben, zsigereiben is ott él a despota.*

– Igen: meglepő, hogy más területen felvilágosult emberekben milyen feudális ösztönök gomolyognak. Véleményem szerint legfontosabb a családon belül a másik ember méltóságának elismerése, tiszteletben tartása. És ehhez persze nem elég a korszerű törvény, ezt nem lehet újságban vagy regényben kinyilatkoztatni. Ilyesmiről szólt annak idején az Ezer év.

– *Az Ezer év számomra a kiszolgáltatottságról szólt. És a kiszolgáltatottságnak, családon belül és családon kívül, több formája van.*

– Itt vannak ma is ezek a családból nagyon korán kiszakadt, a városban, az utcán, az aluljárókban lődörgő fiatalok. Jobbadán vidékről, faluról kerültek föl, és pesti gyökértelenségükben a legkönnyebben sodródnak az alvilágba is. A többség, persze, szerencsére soha nem szerepel a Kék fényben, de semmilyen más fény se vetül rá, csak botorkál a homályban. Igaz, akadnak kivételek, akik a társadalom mélyvizébe dobva megedződnek, megnőnek. De a Jack Londonok, Gorkijok száma elenyészően kicsi a kallódó boldogtalanokhoz képest. Ezeken kellene valahogy segíteni. Akik idő előtt kihullottak a családi védettségből, és nem találtak más közösséget, amibe megkapaszkodhatnának.

Beszélgetésünk, ami Mátrafüreden, az Avar szálló halljá-

ban kezdődött, most már vacsora közben folytatódik. Hol a kés-villát teszem le, hol a golyóstollat. Időm sincs az étel ízét élvezni. A két Karinthy családtól eljutottunk a családhoz és a családtalanokhoz is. Búcsúzóban Karinthy Ferenc még megkér, hagyjak ki mindent, amit már mások elmondtak, ami általánosság. Viszonzásul visszakérdezek, mit gondol, mivel fejezzem be ezt az interjút?

– Jutka lányom mondta egyszer, hogy neki szerencséje volt, mert derűs, optimista, a jövőben nagyon bízó szülők nevelték. És sajnálta az öccsét, Marcit, amiért az később mar sokkal többször látott bennünket keserűnek, kiábrándultnak. Ez mindkettejük sorsában nagyon lényeges lett. A felnőttkor legnagyobb felelőssége az, amivel a gyerekeinknek tartozunk: hiszen nekik adjuk át a stafétabotot.

Ezzel, úgy hiszem, valóban befejezhetjük a beszélgetést.

CSALÁD – RIVALDAFÉNYBEN

Sinkovits Imre – Gombos Kati

Hiába tiltakozik ellene a *Feleség* – reflektorfényben élnek. Pedig ő szíve szerint csak este, a színpadon színésznő. Napközben legfeljebb a próbán, a szinkronban és a rádióban. „Szabad" óráiban – a többi dolgozó nőhöz hasonlóan – háziasszony. A közértben – vásárló, a buszon – utas, a fodrásznál – vendég. Otthon feleség, anya, sőt (akármilyen hihetetlen) nagymama is.

A *Férj* józan realizmussal tudomásul vette, hogy a színész státusz és az ezzel járó népszerűség levethetetlen, mint a bőre. Viselnie kell hajnaltól napnyugtáig, többnyire örömmel, néha feszengve. Előfordul, hogy a népszerűség kényelmetlen, kellemetlen, de kevésbé az, mintha nem lenne. Nemrégiben egy élelmiszerboltban történt, hogy kérdésére unott „nincsen" volt a válasz. Még meg sem fordult, egy másodperc töredéke telt el csupán, amikor az eladó felemelte közönyös tekintetét és felismerte. „Jaa . . . a művész úr . . . tessék csak várni, mindjárt hívom a főnököt . . ." Akkor elszégyellte magát. Pedig nem neki volt oka a restelkedésre.

A *Feleség* – amikor szülői értekezletekre járt, külön megkérte a tanító nénit, később az osztályfőnököt: ne szólítsák őt művésznőnek. Hadd legyen „anyuka" ő is, mint a többiek. Néha, amikor szatyrokkal megrakodva siet haza az utcán, lelkiismeret-furdalása van: érzi, hogy az emberek másként, másmilyennek szeretnék látni. De illúziókkal nem lehet a családot táplálni. És Gombos Kati egyébként sem kedveli az illúziókat.

A film és a tévé korában a színészi nimbusz átsugárzik a határokon is. A férj csak egy leningrádi filmforgatás alkalmával érezte azt, hogy végre ismeretlen, civil turistaként elvegyülhet, észrevétlenül barangolhat a fehér éjszakában a Néva-parton. De a sétálók tömegéből egyszercsak tekintetek vették célba, azután mellé lépett egy fiatal pár és megkérdezte: „Vengerszkij artiszt?" Percek alatt diákok gyűrűje vette körül: a Tizedesnek, Sinkovits Imrének, le kellett mondania inkognitójáról.

Köztudott, hogy Magyarországon nincs sztárkultusz, és a híres emberek magánélete (elvben) nem riporttéma. De Gombos Kati és Sinkovits Imre szerelme, házassága, és az együtt töltött negyedszázad is az ország, a milliós nézőközönség nyilvánossága előtt folyt.

– Az Apák ifjúsága című darab próbáin ismerkedtünk meg. Kati gyakorlatos, stúdiós színész volt, én akkor fejeztem be az akadémiát . . .

– *Azóta sem igen játszanak együtt.*

– A Madách Színház, úgy látszik, messze van a Nemzetitől. De előadóestet mindig együtt vállalunk.

– *Milyen érzés együtt játszani?*

Kati: én kimondottan élvezem.

Imre: nekem a fellépést követő értékelés jelent sokat.

– *Ki a szigorúbb?*

Egymásra néznek. Azután Sinkovits szólal meg előbb.

– Kati kritikájában a pályatárs tudása és a családanya féltése is benne van. Mintha azt mondaná, hogy „az én férjem nem csinálhatja rosszul, nem választhat olcsó megoldást . . .” És olyankor nem lehet nem hallgatni rá.

– *Ezúttal kivételesen nem a szakmáról, nem a művészetről, hanem a családról szeretnék beszélgetni.*

– A miénkről?

– *Talán először általánosságban.*

– Mit mondjunk? Hogy a család a társadalom legkisebb sejtje . . . Hogy családnak én csak azt tekintem, ami több két ember együttélésénél, ahol gyerek is van. Vagy beszéljek arról, mennyire megragadott Szent-Györgyi Albert gondolata az első esztendők meghatározó fontosságáról?

– *Mostanában a családi élet tartalmának és formájának változása körül zajlanak a viták.*

– Szerintem az átalakuló társadalmi és életkörülmények változásokat hoznak az emberek mindennapi életébe is. De a családban élők összetartozása, egymásra utaltsága nem változik.

– *Őszintén szólva, sokáig haboztam, hogy helyes-e az általános érvényű problémákat egy színészcsaládban, színészcsaláddal tárgyalni . . .*

– Én az ember természetes életformájának a családot tartom – szögezi le Sinkovits Imre. – És elégedett vagyok, hogy

nem élek az általánostól eltérő életformában. A személyes boldogság, a megszerzett tapasztalat sem az egyén, sem a színész számára nem mellékes. Számomra azt is jelenti, hogy belülről ismerem az ábrázolt figurák – fiúk, férjek és apák – érzéseit. Nem kívülállókon vizsgálom, hanem magam is élem az életet.

– *Máris a személyes tapasztalatokhoz érkeztünk.*

– Mind a ketten kispolgári családból jöttünk. Az én családom eredetileg Vas megyei. A gazdasági válság idején már pestiek voltunk. Amikor édesapámnak le kellett húzni a vendéglőben a rolót, akkor költöztünk Kispestről Óbudára. Gyerek- és kamaszkorom emlékei már mind odakötnek – emlékezik Sinkovits. – Édesanyám ma is ott él. Nekünk áldozta az életét. Ha visszagondolok, csodálatos volt, hogy amikor mi hazaértünk az iskolából, ő mindig otthon volt, mindig várt, mindig mindent el lehetett mesélni neki, ami velünk történt. Mi már nem nyújthattuk ugyanezt a saját gyerekeinknek.

Gombos Kati rábólint férje szavaira.

– *Sajnálod?* – vetem közbe.

– Én azt hiszem, vagy azzal vigasztalom magam – folytatja –, hogy ha a gyerekekről való gondoskodás feladatait mindig meg is kellett osztanom valakivel, a fennmaradó időt sűrítve szenteltük nekik.

– *Sűrítve?*

– Talán inkább: tudatosan. Igyekeztünk mindent megadni a gyerekeknek, amire gondolkodásuk, ízlésük, a belső egyensúly kialakításához szükségük volt. Tudatosan választottuk ki a játékaikat is, tankok helyett építőkockát . . . Szabad vasárnapokon négyesben jártunk kirándulni, és zengett a kocsi, amikor együtt énekeltünk. Meggyőződésem, hogy a zene a maga érzelmi telítettségével, a közös élmény erejével is összekovácsolja az összetartozókat.

– És még valamit a tudatosságról – veszi át Gombos Kati a szót. – Szerintem a családi harmóniát nem lehet a véletlenre bízni. Én mióta az eszemet tudom, kézben tartom, sőt tudatosan nevelem önmagamat. Félős gyerekkoromban rákényszerítettem magam, hogy este egyedül végigmenjek a kertünkön, a lakásajtótól a kapuig. A bokrokba rablókat képzeltem, és minden zajtól összerezzentem, de megszoktam, hogy a félelem legyőzhető. Amióta a gyerekeket megszültem, hasonló tudatos-

sággal határoztam el, hogy derűs légkörben fogom őket nevelni. Ha napközben, amíg távol vagyok, kudarc vagy bosszúság ér, soha nem hozom haza a gondjaimat. Hiszen a gyerek – ezt magamról tudtam – végtelenül érzékeny. A legkisebb ingerültséget, kedvetlenséget is megérzi. Vallom, hogy a jókedv is szokás, fegyelem dolga.

– *Terjesztésre érdemes, megszívlelendő gondolat!*

– Saját tapasztalatunk igazolja. Azt látom, hogy az emberek apró bosszúságok miatt is túl sokat nyögnek, panaszkodnak, és csak a nagy bajban mérik fel a dolgok valóságos arányát. Pedig aki megtanult örülni, az könnyebben megtalálja az életben a jót, a szépet. Vannak, akik az időjárás miatt is folyton morognak. Én viszont szeretek esőben, akár ernyő nélkül is sétálni . . . Sajnálom azokat, akik folyton a *másiktól* kérik számon saját boldogtalanságukat. Ez reménytelen dolog. Csak annak van joga kérni, aki tud adni is. De más dolog kérni és más visszakérni . . .

– *Sose gondoltam volna, hogy ilyen bölcselkedő, moralizáló alkat vagy.*

– Katiban mindig is megvolt ez a filozofikus derű – veszi át újra Sinkovits a szót. – És ez nagy szerencse. Mert ahol az együtt élő emberek először önmagukban keresik a hibát, ahol egyikükből sem hiányzik az önfegyelem, ott kellemesebb az együttlét, könnyebben megszületik és tartósabb a harmónia.

– *Sokszor ezt a békét az apró hétköznapi bosszúságok is megtépázzák. Vagy akár a munkamegosztás aránytalanságai . . .* – próbálkozom.

– Én azt hiszem, valami azért már változott ezen a téren. A mai fiatalok számára természetesebb a házaspárok munkamegosztása. Ha még nem is tartunk ott, ahol a tévében bemutatkozott GYES-re vállalkozó fiatal apa, azért a többségben megvan a hajlandóság.

– És ez a hajlandóság, a jószándék, sokszor már felér a segítséggel is – így a feleség. – De ha én magam nem kényszerből végzem, ami rám hárul, hanem örömmel, akkor ugyanezt várom el és (többnyire) ugyanezt kapom a másiktól. Egyébként a mi családunkban a munkamegosztás szinte magától alakult ki.

– Bevallom, én allergiás vagyok a telefonra. Ezért Kati a telefonfelelős. Benne jóval több a praktikus és az esztétikai

érzék. Most, hogy új lakásba költöztünk, szinte emberfeletti munkát végzett.

– A Guggerhegyi kertben viszont Imre vállalta a munka nehezét. Ő tárgyal az adóhivatallal is. Tulajdonképpen csak a munka maradéka, a „konc" képezi kettőnk közt a vita tárgyát.

– Alapelvem: a dolgokon nem érdemes rágódni. A dolgokat meg kell oldani. És ha már el kell valamit végezni, miért ne tegye az ember mosolyogva?

– *Azért a legharmonikusabb családban sem lehet minden gondot mosollyal orvosolni. Valószínűleg a Sinkovits családban is akadtak problémák, konfliktusok . . .*

– Amikor a gyerekek kicsik voltak, az volt az alapelv: szabad hangosan nevetni, játszani, énekelni és magnózni is, csak veszekedni nem. Aki magától bevallotta, hogy hibázott, annak fele büntetés járt.

– *Hadd tegyek fel egy kényes pedagógiai kérdést . . .*

– Csak tessék.

– *Nem okozott-e problémát, hogy nevelniük is reflektorfényben kellett?*

– Mindig azon igyekeztünk, hogy gyerekeink semmiben, tehát életformájukban se különbözzenek a többiektől. Egyszer Andris váratlanul azzal jött haza, hogy egy osztálytársa szeretne tőlünk egy dedikált fényképet. Azt mondtam: örömmel, de akkor mi is szeretnénk megismerni az ő szüleit. Kérjél előbb tőlük is egy képet. Ezzel a téma lekerült a napirendről. Kamaszkorában a fiam szinte irtózott attól, hogy kitűnjön, hogy a mi gyerekünket lássák benne. Olyannyira, hogy diáktársaságban Szabó Andrásnak vagy Szentmarjai Gábornak mutatkozott be. A főiskolán azután véglegesen „saját" nevet választott, így lett Vitai András.

– *Emlékszem, évekkel ezelőtt egy interjúban fennen hangoztatták: a mi gyerekeink nem színészpalánták, „rendes" civil pályára készülnek.*

– Ez így is volt egy darabig. Tudatosan terelgettük az álmaikat. Marcsi bölcsődei gondozónő szeretett volna lenni. András érettségi után a KÖZTI-be került, műszaki rajzolónak. Amikor rádöbbent, hogy ez nem neki való, a filmrendezést választotta. És el is kezdte a filmes pályát, mint a Hunnia nemzetközi stúdiójának hivatalsegédje. Ugyanitt lett tolmács,

azután asszisztens, még mielőtt felvételizett volna a főiskolára. Ma már tudom, hogy két évet loptunk el a gyerekeink életéből. Ha akkor sem hajlunk meg a döntésük előtt, amikor ez már megalapozottnak és véglegesnek látszott, jóvátehetetlenül elrontottuk volna azt az összhangot, amit születésük óta építgettünk.

– *Azóta tehát már belenyugodtak?*

– Hadd dicsekedjek. Először szerepeltünk együtt a fiammal egy tévéprodukcióban. Apát és fiát játszottunk. András felnőtt volt és magabiztos, én, megvallom, jobban izgultam, mint kezdő koromban. Először azt éreztem, hogy nekem most különösen jónak kell lennem, azután belémvágott, hogy nekünk *kettőnknek* kell kitennünk magunkért. Végül már csak a gyerekért szorongtam. Olyannyira, hogy amikor az ő szóló jelenetét forgatták, kimentem a stúdióból. A végén utánam jött – és megköszönte.

– *És Marcsi?*

– A lányunk komolyan sportolt, művészi tornát tanult, vívott, muzsikált. Könnyedén végezte a konzervatóriumot is. Azután két évig volt stúdiós, mielőtt bekerült a Színművészeti Főiskolára, musical szakra.

– *Még be sem fejezte, máris itt a mamaszerep.*

– Amikor a fiam született – emlékezik vissza Gombos Kati –, az édesanyám azt mondta: „Szegény Katikám!" És én alig értettem meg, hogy arra gondolt: vége a felelőtlen ifjúságnak – most már egész életemre magamra vettem az élet legszebb és legnagyobb terhét. Most, amikor az én kislányom szült – ugyanezt éreztem. És eszembe jutott az is, hogy nagylány voltam már, amikor megkérdeztem az édesanyámat, mivel tudom én mindazt meghálálni, amit értem tett? Ő nagyot sóhajtott, és azt mondta: „Azon ne is fáradj fiam, majd továbbadod a te gyerekeidnek . . ."

– *Azt mondják: nagy gyerek – nagy gond. De azért az öröm is nagy!*

– Meggyőződésem, hogy a gyerekkorban „befektetett" nevelés, a rengeteg gond ilyenkor megtérül. Kamaszkorukban az ember attól tart, hogy csak a közös fedél maradt meg, hogy eltávolodtak tőlünk. Azután, ha a szülő elég türelmes, ha kivárja, kiderül, hogy az összetartozás később legalább olyan erős.

– Nem tudom, jól csináltam-e, vagy rosszul, amit tettem – folytatja férje szavát Gombos Kati –, de tiszta szívvel, nagy önzetlenséggel és fáradhatatlanul vállaltam a magam életét. Fiatal színésznő koromban egy neves operatőrünk biztatott, ne legyek ilyen otthonülő, mutogassam magam, hívjam fel magamra jobban a filmesek figyelmét. Én akkor azt mondtam: nemcsak a színésznő, az anya életében is vannak visszahozhatatlan évek. Amikor kellett, alárendeltem magam a családnak, pontosabban a gyerekeknek.

– Alárendel*tük* – korrigálja Sinkovits. – A közös élet: közös boldogság és közös alkalmazkodás.

– *Nem mindig könnyű megtalálni, megteremteni önmagunkban az ehhez szükséges harmóniát.*

– És nem mindig, nem mindenkinek sikerül.

– Sem receptet, sem tanácsot nem adhatunk – mondják Sinkovitsék, szinte együtt. – Még saját gyerekeinknek sem. Hiszen minden ember, minden család maga kísérletezi ki a saját életformáját. De valójában mi sem találtunk ki semmi újat. Igyekeztünk folytatni azt, amit otthonról kaptunk. Ugyanazt, talán más körülmények között, másképpen, de ugyanazzal a tiszta szándékkal. Először a szüleink, azután a gyerekeink előtt vizsgáztunk. Remélem, nem buktunk meg.

PREMIER PLÁNBAN A CSALÁD

Két beszélgetés Gyarmathy Líviával

Gyarmathy Lívia kérdéseinkre – a kor kérdéseire – többnyire nem szavakkal válaszol. A filmrendező választott nyelve, kifejezési formája a kép, a mozgás; a mozgó képben újrateremtett és megidézett valóság. Gyarmathy Lívia az emberi kapcsolatok alakulásáról, a családról, a magányról vallott nézeteit – részben vagy egészben – hőseinek sorsában, játék- és dokumentumfilmekben fogalmazta meg. Ezúttal mégis arra kérem, *beszélgessünk* ezekről a témákról.

– *Legelőször az érdekelne, hogyan látod az emberi kapcsolatok átalakulásának folyamatát?*

– Ha a létező emberi kapcsolatok közül a legfontosabbat, a családot emeljük ki, akkor ez a kérdés arra utal, hogy vajon tartós lehet-e ez a jelenlegi, korunkra jellemző családmodell? Nem vagyok sem szociológus, sem futurológus, de úgy érzem, az, ami ma feszültséget okoz és amit sokan és sokszor válságnak mondanak, az maga a felgyorsult változás. Ami elől nem lehet kitérni. És ami elválaszthatatlan attól a történelmi folyamattól, amely Európában, de különösen nálunk, a második világháború után vált feltartóztathatatlanná.

– *Mire gondolsz?*

– A nők társadalmi szerepének, státuszának megváltozására. Ami, ha lassúbb ütemben és több ellentmondással is, de végeredményben a családon belül is végbement. Mindaz, amit a mi nemzedékünk a mostanában lezajlott *részleges* emancipáció révén elért, hosszú távon módosítani fogja a családi struktúrát. Nem tudom, egyetértesz-e vele?

(Úgy látszik, máris megfordult a helyzet. A dokumentumfilmek riportere most – visszakérdez. És megkérdi azt is, feljegyeztem-e, hogy „részleges" emancipációról beszélt. Mert nem szeretné, ha ez a megszorítás valahogy kimaradna. Hiszen a folyamat ma is tart, és az út egy része még hátra van.)

Tehát bólintok. Megpróbálom a konkrétumok felé terelni a beszélgetést.

– Arra gondolok, hogy előbb-utóbb el kell tűnnie a családok életéből, stílusából annak a patriarchális felhangnak, aminek ma még annyi jelét tapasztaljuk. Ez a folyamat már meg is kezdődött. Azzal, hogy a nő elment dolgozni, és az átlag család életszínvonala ma már két kereseten nyugszik, az asszonynak automatikusan több beleszólása lett a gazdálkodásba, a családi életvezetésbe. Ha csak saját szüleink példájára gondolunk, nem lehet nem észrevenni a változást. De a fordulatot valószínűleg a kétkeresős családok második nemzedékének felnőtté válása hozza majd meg. A dolgozó anyák pályakezdő gyerekei egészen másféle tapasztalatokkal és igényekkel lépnek az életbe. Náluk már természetes a családon belüli kollektív döntés, a családi munkamegosztás. De nem kétséges, hogy az ennél jelentékenyebb, alapvetőbb változásokra is belátható időn belül sor kerül.

– *Milyen változásokra gondolsz?*

– Erről legfeljebb a hivatásos jövőkutatók, a futurológusok beszélhetnének. Köztudott, hogy nemcsak a találgatások, a kísérletezések is évtizedek óta folynak. De én a magam részéről biztos vagyok abban, hogy az emberiség útja nem a kommunák felé vezet. Valahol azt olvastam, hogy a mai, a páros házasság – szakszerűbben a monogám családforma – a csoportházasság mellett is létezett. Hogy a fejlődés során éppen ez a forma tökéletesedett, gondolom, életképességét bizonyítja. Ennek bizonyára megvoltak nemcsak a történelmi, de a biológiai okai is.

– *Amikor mi a változásról beszélünk, általában a mai családforma átalakulásának, tökéletesedésének útját, a demokratizálódás lehetőségét is keressük . . .*

– Filmes vagyok, és talán azért sem szeretem, ha a tényleges helyzetet összekeverjük azzal, aminek lenni kellene. Más dolog dokumentálni, és más álmodni – vagy akár tervezni . . . Jelenleg egy dokumentumfilm-trilógia előkészítése foglalkoztat. Az anyaggyűjtés során szekérderéknyi tapasztalatot szereztem a mai családi problémák valóságos súlyáról, távlati következményeiről.

– *Folytatod a „Magányosok klubját"?*

– Nem, ennek az új filmnek egészen más a témája. Ideiglenes címe: „Hogyan lesz az ember munkás?"

– *A téma izgalmas és közérdekű. De mi köze ennek a most tárgyalt családi problémákhoz?*

– Sokkal több, mint magam is hittem volna. Egy pesterzsébeti iskolába járok ki, és két párhuzamos nyolcadik osztály pályaválasztási anyagának feldolgozása ráébresztett a közvetlen összefüggésekre. A jelentkezési lapok és a környezettanulmányok, osztályfőnöki jelentések mind azt bizonyítják, hogy a gyerekek, akik rendezett családi körülmények között élnek – valamilyen formában –, kivétel nélkül továbbtanulnak. A nyolcadik általános után néhány gyerek gimnáziumba, a többség szakközépiskolába iratkozik. Közvetlen termelő munkába csak azok kapcsolódnak be, akiknél valamilyen családi konfliktus van.

– *Milyen típusú problémára gondolsz?*

– A problémák skálája széles. Szerepet játszik az alkoholizmus, a csonka családok sajátos helyzete. De hangsúlyozni szeretném, hogy nemcsak erről van szó. Van, ahol a szeretetlen légkör, a szülők és gyerekek érzelmi kapcsolatának hiánya hat vissza a gyerek pályaválasztására. Valószínű, hogy a gyárba kerülő 14 évesek közül is sokan lesznek majd kiváló szakmunkások. Mégis azok, akiknek már 14 éves korban eldől a sorsuk, hátrányosabb helyzetben vannak, mint azok, akik magasabb szinten – például szakközépiskolában – készülnek egy meghatározott pályára. Az utóbbiaknak, éppen mert korszerű, magasabb szintű ismeretekkel lépnek az életbe, nagyobb esélyük van a továbbtanulásra, az előrehaladásra és a pályakorrekcióra is. Érdekesnek és jellemzőnek érzem, hogy nem elsősorban az iskolai előmenetel, hanem a családi háttér az, ami eldönti a tizenévesek sorsát. És ez alól ebben a két osztályból *egyetlenegy* kivétel sem akadt!

– *Érdekes tapasztalat . . .*

– Tulajdonképpen – figyelmeztetés. Mert illusztrálja és igazolja azt, amit egyébként tudunk; hogy a következő nemzedék sorsa rajtunk múlik.

– *Emlékszem az Ismered-e Szandi-Mandit? című filmedre, és a Madárkákra, amelynek forgatókönyvét férjeddel, Böszörményi Gézával együtt írtad. Gondolom, elég sok anyagot és tapasztalatot gyűjtöttél arról is, hogy milyen családeszményekkel indul a fiatal lánynemzedék az életbe.*

– A kép nem túlságosan lelkesítő. Azt láttam, hogy ezek a 16–18 éves, nagyrészt vidékről felkerült, pesti, kőbányai szálláslakó munkáslányok szépségüket, fiatalságukat, minden „női

fegyverüket" azért vetik latba, hogy a régi értelemben vett polgári család kereteit és külsőségeit megszerezzék. Eszményük a jól kereső férj, a berendezett lakás és a fürdőszoba. Ebben nyilvánvalóan nincs semmi rossz. Ez természetes is. Hogy aki a kútról hordta a vizet mosakodni, azután a szálláson sokadmagával tusol – vágyik az összkomfortos, csillogó, saját fürdőszobára. Érthető az is, hogy a polgári család egykor glorifikált, ma is áhított eszménye – a fejlődés egy szükségszerű lépcsőfoka az életünkben. A probléma inkább ott van, hogy többségük kizárólag majdani férjén keresztül, az ő társadalmi presztízse által akarja megalapozni a jövőjét. Hogy ezeknek a lányoknak a többsége ma is a házasságot tartja az előrelépés egyetlen reális lehetőségének. Ez az, ami elavult, anakronisztikus. A most tervezett dokumentumfilm-trilógia harmadik része a felnőtt társadalomba beilleszkedő fiatal munkásokról, tehát a családalapítás periódusáról, az életforma kialakításáról szól majd. Magam is kíváncsi vagyok rá, hogy az új benyomások mennyiben igazolják és mennyiben módosítják majd a néhány esztendős képet. Már csak azért is, mert ez a nemzedék a következő évtizedek társadalomteremtő bázisa; a most megalapozott családok alkotják majd az ezredforduló társadalmát.

– Az előbb a futurológusokhoz utasítottál, maradjunk inkább a jelennél. És ha már a házasságnál tartunk, felteszek egy kérdést, amire nem kell válaszolnod. Mit jelent egy filmrendezőnek, ha a férje pályatárs? Kettőtök párhuzamos útja már csak azért is érdekel, mert mindketten vegyészmérnökök voltatok, majdnem egyidőben választottatok új hivatást, azután közös játékfilmmel indultatok.

– Vegyész korunkban sem csak a kémia hozott össze bennünket Gézával, hanem sok más mellett, a szakmán túl meglevő szellemi érdeklődés, a nyitottság is. Ez nem jelentett feltétlenül mindenben azonos érdeklődést, ízlést. Engem kezdettől fogva a film vonzott, őt inkább a zene. Azután nekem lehetőségem nyílt rá, hogy az első „diplomás osztállyal" elindulhassak a pályán. A férjem akkor kezdte meg a főiskolát, amikor én végeztem. De nem akarom megkerülni a kérdésedre a választ. Tehát a közös szakma feltétlen előny, amennyiben kölcsönös kontrollt jelent. Játékfilmesként együtt indultunk ugyan, de ma már nem dolgozunk olyan szorosan együtt, mint kezdő korunkban.

– *Vajon miért?*

– Mert a munka során ki-ki jobban megismeri saját szakmai egyéniségét, és a közös munkában kiderült az is, hogy másként közelítünk egy-egy témához. Én talán érzelmesebben, Géza inkább gondolati úton. A megközelítésmódnak ez a különbsége a feldolgozásban, a stílusban is megmutatkozik. Nem lenne értelme saját hajlamainkat, elképzeléseinket, látásmódunkat elnyomni. Ha túlságosan belefolynánk egymás munkájába, előfordulhatna, hogy a legjobb szándékú tanács is más irányba löki a filmet, mint ami az eredeti koncepcióból következik. Pedig egy-egy jó film olyan, mint a rendező ujjlenyomata: magán viseli az alkotó személyiségjegyeit. Az én filmjeimben – akár üzemben, akár klubban játszódik a történet – általában a kiszolgáltatott ember van a gyújtópontban. Alapállásom a hőssel való érzelmi azonosulás. Igyekszem a legmélyebben megérteni az embereket, de nem szívesen ítélkezem. Hogyan mondhatnék ítéletet például dokumentumfilmem gyerekszereplőinek alkoholista szüleiről, amikor nem tudom, mi nyomorította meg őket?

– *Ha a családról beszélünk, elkerülhetetlenül beleütközünk a téma fonákjába: a család hiányába is. A Magányosok klubja című kisfilmedben ezt boncoltad.*

– Az első tény, ami meglepett, hogy ebbe a klubba 25 éves kortól – a halálig járnak . . . És hogy milyen széles a kapcsolat nélkül élő emberek társadalmi és lélektani skálája. A magányos fiatalok többnyire gátlásaik következményeitől szenvednek. Nem csúnyábbak vagy butábbak, mint szerencsésebb társaik, csak valahogy nem tudnak kapcsolatot teremteni. Az ő magányosságuk inkább pszichológiai, az öregeké viszont társadalmi eredetű.

– *Lehetséges ilyen éles cezúrát vonni?*

– Azok az öregemberek, akikkel megismerkedtem, többségükben egyedül *maradtak* – és ez nagy különbség. Az özvegyek számára különösen fájdalmas a nyugdíjas életben az a tudat, hogy nincs rájuk szükség. Sokszor a gyerekkel, unokával büszkélkedők ugyanolyan magányosak, mint azok, akiknek csak a fényképek maradtak. Mert a fiatalok kizárják őket saját életükből. Érdekes, hogy míg fiatal- és középkorban a nők viselik nehezebben a magányt, az öregek közül a férfiak az elesettebbek.

– *Ők azok, akik nehezebben gondoskodnak magukról, és nehezebben találnak hasznos elfoglaltságot.*

– Jobban szenvednek a korábban megszokott gondoskodás hiányától is. De sokukban még megvan a régebbi aktivitás maradványa és igénye. Ha sikerül célt és feladatot találni – akár a Magányosok klubja keretében is –, könnyebben megnyugszanak.

– *Tulajdonképpen erről szól a kisfilmed is. De én azt hiszem, hogy a klubbeli magányosok nagyobbik hányada nem annyira célt, mint inkább társat keres.*

– Adatok bizonyítják, hogy nemcsak a válások, a szétbomló családok száma emelkedett, hanem az újraházasodóké is. Úgy látszik, az emberek, ha széttörték az egyik kapcsolat kereteit, viharos gyorsasággal próbálnak újat kovácsolni. Ez is azt bizonyítja, hogy a többség mégis, ma is, a házasságban keresi az érzelmi egyensúlyt. Lehet, sőt biztos, hogy ez a forma nem tökéletes. De egyelőre mégis a legemberibb. Ma is a család az egyetlen életképes érzelmi, szellemi és gazdasági egység.

– *És még ezt az egyet is mennyi veszély fenyegeti! Nemcsak a házasságok próbatételeire gondolok, de például a generációs ellentétekre is.*

– Mindig zavar, sért, ha a generációs ellentétet a mi korunk nyakába akarják varrni. Nemcsak az én élményeim, a világirodalom remekei is azt bizonyítják, hogy generációs ellentét mindig is volt, és lesz is. De ezt egyáltalában nem érzem végzetesnek, sőt még nyomasztónak sem. Ellenkezőleg: egészséges és fontos, hogy ez az ellentét létrejöjjön és felszínre kerüljön. A mi életünk, felnőtté válásunk is vita volt – az előző nemzedékkel. Napjainkban talán csak világosabb, érzékelhetőbb lett ez a nemzedéki váltás, amikor a dolgozó anyák gyerekei léptek be az életbe. Akik természetesebbnek érzik a jogaikat és gondolkodva vállalják a kötelességeiket is. Engem is sokszor rákényszerít saját, tizenhatodik évében levő lányom véleménye, hogy revideáljam az esetleg 10–20 éve betokosodott nézeteimet. Hogy szembenézzek bizonyos új problémákkal.

– *Megesett, hogy ennek nyomán változtattál nézeteiden?*

– Itt van például a bizalom. Fokozatosan rá kellett jönnöm, hogy nekem ma jóval nagyobb bizalmat kell nyújtanom a lányomnak, mint amit én kaptam annak idején.

– *Vajon nem jelentett-e a filmes pályádon hátrányt, problémát az, hogy nemcsak nő vagy, de anya is? Vagy a kislányod még vegyészmérnök korodban született?*

– Nem, akkor már eljöttem a gyárból, főiskolás voltam. És rengeteget köszönhetek a szüleimnek. Különösen a pályám elején kellett gyakran hetekre, hónapokra vidékre utaznom. Sehogy sem tudtam volna magamon segíteni, ha nem áll mellettem az édesanyám. Szerencsém volt abban is, hogy jó szellemű családba születtem . . .

– *És nem hiányzott a lányodnak az anyai törődés?*

– Volt időszak, amikor éreztem, hogy többet kellene neki nyújtanom. Hogy feszültebb közöttünk a viszony, mint szeretném, és a gyerek nyugtalanabb, érzékenyebb, sértődékenyebb, koránál idősebbek társaságát keresi. Akkor be kellett vallanom saját magamnak, hogy ez alighanem összefügg az én túlságosan nagy elfoglaltságommal, azzal, hogy nálunk örök rohanás az élet, és ezáltal nem sikerült elég biztonságot, stabilitást, elegendő gyengédséget nyújtani. A véletlen úgy hozta, hogy ebben az időben lehetőségünk nyílt arra, hogy három hónapra elutazzunk – hármasban. Ez az állandó, szoros együttlét azután feloldotta a feszültségeket. Közben Zsuzsi is túljutott a kamaszkor nehezén, minden tekintetben egyenesbe került és ma már úgy érzem, helyreállt az összhang.

– *Nem támadtak esetleg új konfliktusok?*

– Kapcsolatunk őszinteségéhez az is hozzátartozik, hogy a lányom minden gondját, baját elmondja, és én nem elvont pedagógiai eszmények, hanem józan meggyőződésem szerint foglalok állást. Előfordul, hogy bizonyos konfliktusokban – akár felnőttekkel szemben is – neki adok igazat. De soha nem döntünk helyette. Egy értelmes gimnazista lánynak tudnia kell a maga dolgát, és meg kell harcolnia a maga harcát is. Mint ahogy mi is megharcoltuk.

*

Idáig tartott a témába vágó első beszélgetésünk Gyarmathy Líviával. Nem telt el több idő, mint amennyi alatt a magzat csecsemővé érik, amikor felhívott: elkészült az újszülött film, megtekinthető a gyári vetítőben. A címe: Kilencedik emelet.

A környezet, a szándék megfelel annak, amit a korábbi

beszélgetés alapján vártam, de maga a mű elég messze került az eredeti kérdésfeltevéstől. Egy felbomlott házasság poklából kiszabadult, kétgyermekes anya lakótelepi otthonát és üzemi munkahelyét mutatja a kamera. S a szűk körben a főszereplők az életük nagy döntése előtt álló gyerekek. A fiú, aki nemigen tud mit kezdeni önmagával, magának való, szótlan kamasz, s a lány, aki jókedvűen, céltudatosan készül arra, hogy kirepüljön az anyai védőszárnyak alól. A reménytelen és a reményteljes indulást szembesíti Gyarmathy Lívia. A becsületes, jó szándékú embereket tömörítő családon belül is áthidalhatatlan, tragédiával fenyegető magányt.

A film, amit láttam – még a hazai premier előtt – *fődíjat* nyert a szakmai körökben nagyon is jól jegyzett oberhauseni fesztiválon. Ezek után úgy éreztem, nem érhetem be a formális gratulációval. Meg kell kérdeznem Gyarmathy Líviát, hogy a csonka, illetve a később kiegészülő család erővonalainak feltérképezése által nem változott-e az álláspontja, nem szerzett-e a beszélgetésünkben elhangzottakat módosító tapasztalatokat.

Az első kérdésre a filmrendező egyértelmű nemmel válaszol. A téma tanulmányozása, módosítása és az új film forgatása sem rendítette meg korábbi nézeteit. Eredetileg háromnégy lakótelepi család hétköznapjaiba akart bepillantani, de az anyaggyűjtés során találkozott egy rokonszenves, céltudatos, magabiztos kislánnyal, akiről úgy érezte, utat nyithat számára egy családhoz. A beszélgetés során nagyon hamar kiderült, hogy van a családjukban egy fekete bárány is: a kislány bátyja, ugyanabban a lakótelepi környezetben, magányos, elesett és boldogtalan. Édesanyja minden erőfeszítése ellenére folytonosan elcsavarog. A ragasztóból készített kábítószer veszélyes mámorát „élvezve", a hallgatás páncéljába vonulva tűri a szemrehányásokat. A lakótelepi iskola tanárai megerősítették a kislánytól kapott információkat. És erről a pontról indult el Gyarmathy Lívia – a Kilencedik emeletre.

A kislány közvetítésével ismerkedett meg a mamával, a mama révén annak – talán egy évtizeddel fiatalabb – élettársával. A legnehezebben természetesen ő is a hallgatag fiúval boldogult.

– *Valójában mit kerestél, kutattál a filmbeli család életében?*

– A családtagok belső kapcsolata, a gyerekek eltérő maga-

tartásának érzelmi gyökere, pályaválasztásuk perspektívája izgatott.

– *A súlyos családi problémákat, konfliktusokat bemutató példázatok jellemző jegye, hogy többnyire bűnösöket, vagy legalábbis felelősöket keresnek. Engem a legjobban az ragadott meg, hogy a te filmed, a Kilencedik emelet, senkit nem vádol, senkit nem akar befeketíteni. A bemutatott családnak tisztességes otthona van, az anya minden tőle telhetőt előteremt a gyerekeknek, élettársa is kereste a kapcsolatot és jóindulattal közeledett az asszony családjához. És mégis . . .*

– A kamasz fiú dacos és keserves önmagába zárkózásáért senkit nem terhel *konkrét* felelősség. A beszélgetések során meggyőződtem arról, hogy az anya nemcsak sátrat, irhabundát, biciklit vett a gyerekeknek, de tőle telhetően törődött is velük. A fiú tanárai mesélték, hányszor látták, hogy az asszony elkísérte a fiát az iskolába, vagy tanítás után megvárta, és olyankor még ötödikben is ő vitte az iskolatáskát.

– *Valamilyen racionális magyarázata mégis van annak, ha egy gyerek talajt veszít!*

– Együttléteink, beszélgetéseink alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ez a fiú, sok sorstársához hasonlóan, nem tudta megemészteni az apa távozását. A legrosszabb korban érte a szülők válásából következő megrázkódtatás. De még ez sem lehet ok arra, hogy ítélkezzünk. Mert a családban itt is mindenkinek megvolt a maga igaza, és nyilván megvolt az elképzelése a saját életéről. Két ember kapcsolatának megromlásáért többnyire ketten felelősek. Ha van a filmnek általános érvényű konzekvenciája, a család jelene és jövője szempontjából hasznosítható gondolata – akkor csak ez lehet.

– *A Kilencedik emelet – dokumentumfilm. A kamera egy valóságos család életét mutatja be. Nem érzed ezt indiszkréciónak?*

– Hőseim tudtával, beleegyezésével készült a film. Megszokták a kamerát, és a gyerekek anyja az elkészült anyag megtekintése után is azt mondta: nekik nincs mit titkolniuk.

– *Milyen tanulságot szűrt le a feltárt valóságból a filmrendező?*

– A dokumentumfilm anyagát, szemléletét igyekszem a következő játékfilmemben hasznosítani . . .

Második beszélgetésünkre két nappal a Minden szerdán című Gyarmathy-film forgatásának megkezdése előtt került sor. Mindaz, amit a Marosi Gyula forgatókönyvéből készülő izgalmas, mai tárgyú film témájáról, történetéről megtudtam, beletartozik ugyan a család problémavilágába, de elbeszélése szétfeszítené ennek a dupla interjúnak a keretét is. Hiszen már korábbi találkozásunk alkalmával is előrebocsátottam, hogy Gyarmathy Lívia az emberi kapcsolatok alakulásáról, a családról, a magányról vallott nézeteit – *filmjeiben* fogalmazza meg.

A RÉGIMÓDI TÖRTÉNETTŐL A MODERN TÍZPARANCSOLATIG

Szabó Magdánál

Szabó Magda öt esztendeje nap mint nap a családdal foglalkozott. A saját családjával. Elkészült és megjelent édesanyjáról írott dokumentumregénye: a Régimódi történet, amelynek színpadi változatát is bemutatták. A család, amelynek múltját, az asszony, akinek útját követve visszafelé az időben – olvasóinak is régi ismerőse. Őrizzük színeit, hangulatait a regényekből – a Freskótól a Pilátusig –, és bebocsátást nyertünk letűnt mesevilágába, amikor Szabó Magda önéletrajzi írását, az Ókutat olvastuk.

– *Mi maradt még Szabó Magda családjáról megíratlan ezek után?*

– Hosszú életet töltöttünk együtt édesanyámmal. Halála után – ennek is már több mint tíz éve – egyszerűen nem tudtam tudomásul venni a hiányát. Ezért próbáltam legalább megőrizni, rögzíteni azt az elveszett gyerekkori édent, amiben éltünk. Az Ókút megírása után valamivel könnyebb lett. Talán mert sikerült emléket állítanom a szüleinkkel való szokatlanul szép, tartalmas kapcsolatunknak, sikerült megőriznem a velük való barátság, a tőlük kapott, csodálatos gyermeki szabadság és boldogság emlékét. De minél többet töprengtem ezen a lezárt múlton, annál jobban foglalkoztatott. És ekkor lépett be a történetbe Illés Endre . . .

– *Milyen kapcsolatban lehetett Illés Endre – a Te emlékeiddel?*

– Váratlanul felhívott azzal, hogy az Ókút olvasásakor úgy érezte, érdekes, különös élete lehetett az édesanyámnak. Megkérdezte, nem gondoltam-e arra, hogy regényt írok róla. Akkor én azt feleltem, tudom, hogy megérdemelné, de azt hiszem, hogy az ő regénye egy túlságosan régimódi történet. Rendben van, akkor az lesz a címe, hogy Régimódi történet – válaszolta Illés Endre. És erre a telefonon elkeresztelt műre küldte a szerződést. Amikor belefogtam a munkába, még azt hittem, könnyű dolgom lesz: mindent tudok az édesanyámról.

– *Testben-lélekben közel éltetek egymáshoz.*

– És mégsem ismertem igazán. Tudtam róla persze sok mindent. Hogy szép, karcsú, szőke, zöldszemű lány volt, tehetségesen zongorázott, és volt egy kudarcra ítélt, nagy, romantikus szerelme. Tanítónői oklevele, két férje, két gyereke. De ami a tények mögött kavargott, feszült, arról vajmi keveset sejtettem. Értetlenül őriztem magamban anyám utolsó érthető mondatát is: „Annyi titkom volt." Csak amikor rászántam magam a Régimódi történet megírására, akkor kezdtem bele a titkok felderítésébe.

– *Hogyan folytattad a nyomozást?*

– Tíz esztendővel idősebb bátyámnál kezdtem a faggatózást. De ő azt mondta, a mi anyánknak, aki a világ legtisztább embere volt, nem lehettek titkai. Én mégis végigjártam a régi ismerősöket, anyám kortársait, soha nem ismert rokonokat, felkutattam a régi krónikákat, a plébániák irattárát, kölcsönkértem féltve őrzött naplókat, és átnéztem a nagynénik levelesládáit. Lassanként kibontakozott előttem az egész, irtózatos história. Az árva, nagyszülők nevelte, zárdába kényszerített Jablonczay Lenkéről, akinek mindene megvolt – csak éppen elvették a gyerekkorát, megfosztották a fiatal lányokat megillető örömöktől, szárnyát szegték szerelmének, megbénították rendkívüli adottságait. Nem lett belőle sem író, sem muzsikus, pedig annak született. Még a tanítást is félbe kellett hagynia, mert ezt kívánta tőle a hagyomány, a környezet. Anyám életének sötét mozaikkockái mögött feltárult az illúziókkal megszépített századforduló egész iszapos, riasztó valósága. Az a társadalmi struktúra által gúzsba kötött asszonysors, aminek semmi köze sem volt a Herczegh Ferenc-i Gyurkovics-lányok kedélyes álomvilágához. A tények és titkok ismeretében anyám még nagyobbra nőtt a szememben. Megértettem, milyen emberi nagyság kellett ahhoz, hogy a saját élményei és tapasztalatai ellenében alakítsa ki a maga családját.

– *Lehet, hogy az otthon, a családi indíttatás mégsem határozza meg az egyes emberek későbbi sorsát?*

– Hat rá, de nem határozza meg. Valószínű, hogy más, aki olyan keserves tapasztalatokat szerez a családi életről, mint az én anyátlan édesanyám, megkeményedik. Kérgessé, keserűvé torzul a szenvedésben. Őt viszont saját fájdalmas élmé-

nyei felvértezték a szenvedés ellen. A rabtartó családdal szemben támadt indulatai megerősítették abban a hitében, hogy kell lennie másféle családnak is. Igazinak. Ahol mindenki szabad. Ahol nem a gyerekeken torolják meg a felnőttek bűnét, ahol öröm gyereknek lenni. És ő, akinek nem sok öröme telt a házasságban, ennek a feladatnak, az anyaságnak szentelte az életét.

– *Ez az öröm, az édesanya kormányozta meseviláq jelenik meg az Ókútban is.*

– Azóta talán még világosabban látom, hogy anyám milyen szívósan és módszeresen rendezte be ezt a világot. Még ahhoz is volt ereje, hogy megkövetelje: ne hasonlítsak hozzá. Őt engedelmesnek nevelték, nekem meg kellett tanulnom nemet mondani, ellenállni, dönteni. Anyám leszűrte a maga életének tanulságait, és abból épített nekem trambulint a világba. És nem csodálkozott, nem tartott vissza attól sem, amikor ugrásra készültem. Azért merte elengedni a kezem, mert felkészített az életre, a nehézségekre, a veszedelmekre, és bízott bennem. Néha csodálkozom is rajta, hogy tudta ennyire megelőzni a korát. Hiszen ez az, amire a mai szülők a legnehezebben szánják el magukat. Nem ismerik fel, hogy a család legfontosabb feladata, minél jobban kiépíteni azt a kifutópályát, amiről a gyerek repülőgépe startol.

– *Saját családodtól eljutottunk tehát „a" családhoz. Szeretném, ha ezen a vágányon folytatnánk . . .*

– Tizennégy esztendős tanári pályámon, sajnos, azt tapasztaltam, hogy a családok csak szerencsés és kivételes helyzetben képesek ennek a feladatnak megfelelni. Sokan fel sem ismerik. Azt hiszik, elég, ha „mindent" megadnak a gyereknek. Elsősorban a pénzzel megszerezhető javakat: édességet, villanyvonatot, azután a magnót és a motorbiciklit. De közben elfeledkeznek a *megvehetetlen emlékekről* . . . Pedig ez a legtöbb, amit a család nyújthat. Ilyen emlékek nélkül talán nincs is igazán boldog gyerekkor! Valahányszor állami gondozottak között jártam, mindig megdöbbentett, hogy hiába kapnak meg ők is „mindent" a társadalomtól – hiszen még balettruhájuk is van, és megünneplik a születésnapokat is –, a civilizáció kliséi mégis mennyi űrt hagynak. A gyerekek a legszebb kertből is az utcára bámulnak: a kerítésen túlról várják az anyukájukat. Mi annak idején nagyon szegények voltunk. De apám,

amikor nem telt ajándékra, kiásott a Nagyerdőn egy különlegesen szép kutyatejet, és úgy nyújtotta át, mint lovag a hölgyének . . .

– *Gondolod, hogy ilyesmin múlik?*

– Ezek persze apróságok. De attól tartok, hogy sok családban hiányoznak az ehhez szükséges harmónia feltételei. És ez már meghatározó tényező. A gyerek megérzi, ha a házasság nem szerencsés. És ha az anyák idegesek, fáradtak, túl kevés a szabad idejük.

– *Nem hiszem, hogy a nevelésre fordított órák száma lenne a döntő. Sokszor egy délutáni autóbusz-utazáson akaratlanul meglesett együttlét, anyák és gyerekek kihallgatott beszélgetése is bizonyítja: két végállomás között milyen gazdagon és milyen üresen is pereghetnek az együtt töltött percek.*

– Tanári tapasztalataim szerint az idő értékét is a kapcsolat dönti el. Ennek hiánya a kamaszkorra már jóvátehetetlenné válik. Osztályfőnökként sok olyan titkot bíztak rám a gyerekek, ami elől a szülők elzárkóztak. Mert hiányzott a családból az a segítőkész, baráti cinkosság, amit az én anyám kialakított. Sokszor tapasztaltam azt is, hogy a szülők túlságosan óvják a gyereket. Valamiféle természetellenes steril, problémátlan és veszélytelen világot teremtenek körülötte, és ezzel megtévesztik. Védtelenül eresztik ki az életbe.

– *A védelem tenné a gyereket védtelenné?*

– Soha nem felejtem el pályám talán legdrámaibb esetét. Osztályomban az egyik gyerek váratlanul antiszemita kijelentésekkel döbbentett meg. Behívattam az édesapját. Keressük meg együtt a gyerek embertelen, méltatlan nézeteinek gyökerét. És akkor az apa rámnézett, és elsírta magát. Mert hogy ők zsidók, és a családjuk majd minden felmenőjét, rokonát elégették Auschwitzban. Elhűltem. A férfi pedig könnyek között igyekezett megmagyarázni, hogy ő szerette volna minden traumától, sérüléstől megóvni a fiát. Ezért titkolta előtte a múltat, az igazságot, ezért hallgatott, amikor saját gyermeke – szavakkal – vérig sebezte. Megértettem és sajnáltam ezt az embert. De könyörtelenül ráébresztettem saját felelősségére. Sápadtan kérdezte, hogy most mi legyen. A saját fia és a többi gyerek, az emberiség érdekében meg kell mondanunk az igazságot, feleltem. Ez a sokk talán még segít.

– *Annak idején, amikor az otthon atmoszférájáról beszéltünk, „receptet" is adtál a családi békére. Ne akarjuk az otthon négy fala között levezetni a külvilágban elszenvedett sérelmeket, próbáljunk meg a vendégnek kijáró udvariassággal bánni egymással is.*

– Ma is úgy gondolom, hogy családtagjainkat is megilleti legalább az a protokoll, az a tapintat, amit idegenek kedvéért vállalunk. Akik előtt lehetőleg nem mutatkozunk fésületlenül, ápolatlanul. Hogy ha fáj a gyomrunk, üvöltés helyett bevesszük a fájdalomcsillapítót. És nem igyekszünk másra zúdítani a kínt. Miért is érdemelnének kevesebb figyelmet és fegyelmet tőlünk azok, akik a legközelebb állnak hozzánk?

– *Rettenetes lenne, ha az ember soha, sehol nem engedhetné el magát . . .*

– Ilyen követelményt a világért sem támasztanék senkivel szemben. Egyébként is, minél megalapozottabbak a családon belüli kapcsolatok, annál szilárdabb az otthon nyújtotta támasz. Mindenkinek vannak nehezebb napjai. Nem lehet mindig ugyanaz a személy az „inspekciós angyal". De ügyeletes angyalra – szükség van! És hiszem, hogy ki kell védeni a felesleges indulatkitöréseket. Abban a családban, ahol valóban együtt húzzák a szekeret, ahol nem egy parádés és egy igás ló van a teher elé fogva, hanem a szó minden értelmében közteherviselés van, ott a felnőttek és a gyerekek antennái is kiválóan felfogják az érzelmi hullámokat.

– *Sokat beszélünk mostanában a nemzedéki problémákról. Hogy gyakran a generációk együttélése zavarja meg az otthon atmoszféráját.*

– Meggyőződésem, hogy ezeket az ellentéteket eltúlozzák. Sokan még misztifikálják is. Méghozzá, többnyire éppen azok a szülők, akiknek nem sikerült megfelelő kapcsolatot teremteni fiukkal, menyükkel. Ilyenkor a legkézenfekvőbb mentség – a generációs ellentét. Más dolog az életritmusok eltérése. De hát ez mindig is megvolt, legfeljebb nem illett megfogalmazni.

– *Úgy emlékszem, mintha egyszer a család válságáról állítottad volna ugyanezt.*

– Ma is vallom. Hogy ez a jelenlegi „válság" öröktől való, természetes konfliktushelyzet. Csak éppen agyonhallgattuk. A fiatalokban valaha fel sem merülhetett az a gondolat, hogy ez nemcsak az öregek világa. Ma viszont az ellenkezőjéről hall-

gatunk. Fontosnak tartom, hogy kialakult egy kétfelé tekintő felnőtt nemzedék: a huszonévesek egy része saját kisgyerekei és ötvenéves szülei között él. Optimális esetben sokkal kisebb a nemzedékek között a távolság, mint ahogy ez a köztudatban szerepel.

– *Az én tapasztalataim is hasonlóak . . .*

– Általában, ahol a család közérzete jó, ott természetesnek tartják, elfogadják a természetes különbségeket. Az eltérő életritmust éppen úgy, mint azt, hogy van, aki már vagy még csak tejet iszik. Tudomásul veszik, hogy néha bőg a gyerek. Vagy akár élvezik. Mert ilyen is van. De még ha bosszankodnak is . . . Ahol a család struktúrája egészséges, ott mindenkiben kialakul a megfelelő arányérzék. Szerintem létezik egy bizonyos családi alapmatematika, amely segít abban, hogy a kis számokat megkülönböztessük a nagytól. Ne csináljunk a komédiából tragédiát, és az epizódokat – amelyek esetenként percek alatt megoldódnak – ne tágítsuk kontinuitássá.

– *Kár, hogy ezt a gyakorlati matematikát nem tanítják az iskolában! Még az sem lenne baj, ha logikának vagy pszichológiának hívnák . . .*

– Sokat töprengtem rajta, hogy amióta hiányzik a mindent tudó, mindenre kész feleletet kínáló kiskáté, nem sikerül közkinccsé tenni a modern élet tízparancsolatát sem. Talán a fórum hiányzik, vagy a módszer. Túlságosan keveset beszélgetünk.

– *Ezért akartam veled ezúttal könyvek, irodalmi kérdések helyett – a családról beszélgetni . . .*

– Én pedig azért álltam kötélnek, mert ha valamiben – a családban ma is hiszek. A rózsaszínű levelezőlapok jól fésült, hazug idillje menthetetlenül letűnt, de az egész életre kiható, egész utunkat végigkísérő energiaforrásra ma is szükségünk van. Ilyen akkumulátorként működő családot kívánok mindenkinek.

TÖRŐCSIK ÉS TERÉZ

Színházról, szerepekről sokszor beszéltem már Törőcsik Marival. Előfordult, hogy a szakmai kérdések szünetében személyes témák is szóba kerültek, de most mégis feszengve fogalmazok. Tudatosan kerülni igyekszem minden intimpistáskodást, de a közérdekű téma, amivel felkerestem, a lehető legbizalmasabb. A családról folytatott beszélgetéseink sorozatában tőle egyetlen kérdésre szeretnék választ kapni: mit jelentett életében, pályáján, személyisége alakulásában az anyaság?

Törőcsik szabadkozás nélkül vállalkozik, de amikor a Nemzeti Színház öltözőjében felkeresem, védekező állásban fogad.

– A világért sem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha az valami különös dolog volna, hogy nekem gyerekem van. Milliók élik át azt, amit én átéltem, talán még jobban is meg tudják fogalmazni. Legfeljebb annyi az eltérés, hogy én érettebb, tehát tudatosabb is voltam az elsőgyerekes anyák nagy részénél. De hogy mit éreztem, mit érzek, erről nagyon nehéz beszélni.

– *Nem nagy szavakat várok . . .*

– Azt hiszem, az ember, ha legbensőbb örömeiről kell szólni, mindig szűkszavúvá válik. És nemcsak azért, mert magánügy. Szigorúan az. Hanem azért is, mert annyi más dolog, körülmény, előzmény, magyarázat tapad hozzá. Nekem a választ most azzal kellene kezdenem, hogy miért vártam ilyen soká . . .

– *Azt hiszem, a pályád, életutad, szinte gyerekfejjel kezdődött filmkarriered elegendő magyarázat.*

– Hát persze . . . De azért ma már tudom, hogy az okok soha nem csak a körülményekben keresendők. Valószínűleg tudat alatt nem akartam megosztani magam. Féltem attól, hogy a gyerek, az anyaság túlságosan sokat elvesz belőlem. És ez valahol – játékban, energiában, szenvedélyben – hiányozni fog. Ahogy telik az idő, az ember mind nehezebben bővíti a sze-

retett élőlények körét. Ebben talán az elvesztéstől, a hiánytól való félelem lappang. Voltak évek, amikor azt éreztem, hogy már nem tudnék valakit „befogadni". Azután mindez megfordult: eljött az életemben egy időpont, amikor ez az önzés háttérbe szorult, vagy átalakult. Azt éreztem, hogy szükségem van arra a pluszra, amit az anyaság jelent. És akkor már minden természetes lett. De azért az igaz, hogy akinél ez az átlagosnál később következik be, az nagyobb felelősséggel is vállalja, fogadja a gyereket, és ez nem feltétlenül jó.

– *Anyának lenni húszévesen is felelősség.*

– Tudom. De hidd el, hogy később az embernek sokkal nagyobb erőfeszítésébe kerül, hogy ne féltse annyira azt a gyereket. Egy egészen fiatal anya maga is gyerekesebb. Emlékszem, mi mennyit rohangáltunk, másztunk annak idején, és mintha az én anyámban nem lett volna az a rettegés, amit én örökké érzek. Ezt csak az hiszi el, akinek magának is van félni, félteni valója.

– *A féltés is egyik eleme az anyaság érzelmi skálájának.*

– Ma már tudom, hogy ezt az érzelmi kötődést csak akkor élheti át az ember, ha saját gyereke van. De biztos, hogy az anyaság mindenkire másféle, nagyon is összetett hatást gyakorol. Az biztos, hogy rám fantasztikusan hatott. De nemcsak a szülés. Nem is elsősorban az. Minél valóságosabb a gyerek, annál intenzívebben érzem a változást.

– *Valóságosnak már az újszülött is valóságos!*

– De személyiséggé csak később válik. Tudom, hogy vannak nők, akik szinte varázslatnak érzik, élvezik a terhességet. Engem akkor inkább csak a várakozás foglalt el. Attól, hogy növekedett, hogy megmozdult, én még nem éreztem magam igazán anyának. Szerintem az anya és a gyerek kapcsolata a felelősséggel kezdődik, és akkor lesz igazán izgalmassá, amikor az ember rájön, hogy az a másik – egy kis ember. Hozzám tartozó, szuverén lény.

– *Abba azért még beletelik egy kis idő . . .*

– Nem a felnőttségről – a személyiségről beszélek. Arról, hogy egy négyéves gyereknek már vannak vágyai, igényei, már bontakozik a termeszete. És éppen, mivel még csak négyéves, legtöbbször természetesen nekem kell helyette döntenem. A gyerek jelleme sokszor egészen apró dolgokban is megnyilatkozik, és a szülő a reagálásával – az engedékenységgel, a til-

tással, minden döntésével – válaszol rá. Engem ilyenkor mindig elfog a kétely, hogy vajon jó irányban terelem-e?

– *Mire gondolsz?*

– A példák olyan jelentéktelenek, hogy nem érdemes őket említeni. Hiszen önmagában lényegtelen, hogy kap-e a gyerek kivételesen két étkezés között csokoládét. De az, hogy az ember szabadon engedje és szolgálja a vágyait, vagy határozott keretek közé szorítsa, és hogyan – az már nevelési kérdés. Végső soron ilyen apróságokkal kezdődik, ezektől függ a gyerek személyiségének formálása. És Teréznek ebből a szempontból nem lesz könnyű dolga.

– *Szerintem a Te lányod igazán jó helyre született . . .*

– Nézd, én nem akarok itt a népszerűségről beszélni. Tulajdonképpen nem is az a fontos, hogy engem szeretnek vagy nem, jó színésznek tartanak-e vagy nem. De az tagadhatatlan tény, hogy ismernek. Benne vagyok a köztudatban. Mióta tévé létezik, azóta ez a köztudat a korábbinál is szélesebb. És ahogy a gyerek szeme, értelme nyílik, egyre pontosabban érzékeli, hogy bennünket mindenki ismer. Hogy rá másképp néznek a cukrászdában és az óvodában, mint a többi gyerekre. Gügyögnek neki, csodálják, dicsérik – azért mert az én lányom. Ettől nyílt és bátor, nem fél az emberektől, de cseppet gátlástalan. Megszokta a megkülönböztetett szeretetet. És ez azért nem jó; főként, ha majd el is várja. Mert ennek biztos, hogy meglesz, meg*lenne* az ára. Olyan csapásokat is kaphat az életben, amiket nem érdemel. Az a kedveskedés, ami most körülveszi, később irigységgel is keveredhet. Nagyobb korában kétfajta veszély is fenyegeti: az egyik az, hogy a világ által elkényeztetve, irreális igényekkel lép ki az életbe, a másik – ennek a fordítottja, hogy a világ támaszt vele szemben túlzott elvárásokat. Ezért nem szeretném, ha színész lenne.

– *Egyelőre szerencsére még nem aktuális.*

– A pályaválasztás nem. De bizonyos kérdések már most előjönnek. Talán most már jobban megérted, miért nem örültem annak, hogy Terézt is le akarjátok fényképezni . . . De ami a színészmesterséget illeti, mindent el fogok követni, hogy elkerülje. Látom, hogy milyen veszélyes és fájdalmas a folytonos összehasonlítás. Elképzelem, mit jelentene a lányomnak, amikor, mondjuk még csak két éve van a pályán, és máris azzal bántanák, hogy bezzeg ő nem olyan, mint az anyja . . . Mert

akkor már senki sem fog arra emlékezni, hogy Törőcsiknek is tizenöt évébe, rengeteg kínba, bukásba került, amíg film-üdvösköből érett színész lett. Szeretném azt elérni, hogy az én gyerekem ne a szülei árnyékában keresse a maga helyét, hanem induljon el időben a saját útján. De azt is tudom, hogy művészcsaládokban ez azért is nehéz, mert a gyerek is belenő a szakmai problémákba, az otthoni levegő is telítve van színházzal, szereppel, filmmel . . .

– *Látom, kialakult pedagógiai elveid vannak.*

– Mint mindenki más, én is önmagamból indulok ki. Szeretném átadni a jót, amit kaptam, de szeretném kárpótolni a gyereket a magam mulasztásaiért is. Mindig nyomasztott, hogy nem tudok nyelveket. Gyerekkoromban a háború, azután se lehetőségünk, se igényünk nem volt a nyelvtanulásra, tizenkilenc éves koromtól túl sokat dolgoztam . . . De Teréz négy nyelven fog beszélni. Remélem . . . Saját legmaradandóbb gyerekkori emlékem a falu. Szeretném ezt a gyereknek is megadni.

– *Még ha nem laktok is a körengetegben, a Gellérthegy nem igazán falu!*

– Minden nyáron tíz hetet Velemben töltünk. És Teréz még nálunk is jobban élvezi a természet közelségét, a falusi környezetet. Hogy igazi állatokat lát, segít a szomszéd néninek füvet szedni a nyulaknak.

– *Térjünk most vissza a színházhoz. Mit jelent az anyaság Törőcsik Marinak – az anyaszerepekben?*

– Őszinte leszek. Ilyen közvetlen értelemben az élmény nem hasznosítható. Én már sok évvel Teréz születése előtt is játszottam anyaszerepeket. Talán a Sikátor óta. A Holdudvar című filmben már felnőtt fiam is volt, Balázsovits Lajos. Nem emlékszem olyan esetre, hogy valamilyen élményemet, tapasztalatomat közvetlenül felhasználtam volna a játékban. Az egyes gesztusok születése kötődhet élményhez, ötlethez, de többnyire egészen váratlan formában. Előfordul, hogy egy hirtelen beugró mozdulat, emlék vagy elképzelés segít az egész színpadi szituáció felépítésében. Ma délelőtt a moszkvai vendégjátékon szereplő Elektrát próbáltuk újra. Az Elektrában van egy gesztusom . . . – Törőcsik most csuklóból kifelé hajló kézfejével távoltartó, elutasító, és mégis kegyosztó mozdulatot tesz. – Szerintem ez az Elektra-dráma kulcsa. Ez érzékelteti,

hogy a meghurcolt és a megkeseredett királylány Oresztész érkezése idejére már elszakadt mindentől és mindenkitől. Ettől az Elektrától, ennek az uralmától mentse meg a világot az ég... És ez csak egy kézmozdulat! Nehezen síró színész vagyok, de Elektra két feltörő sírásában saját legszemélyesebb fájdalmam emléke él, ezért jönnek maguktól a könnyek. Meggyőződésem, hogy minden tapasztalat, amit az évek során gyűjtöttem – velem van egy-egy alakításban.

– *Ebben az értelemben az anyaság élménye is.*

– Természetesen, a gyerek olyan döntő élmény, hogy összességében hat. Mégpedig nemcsak az anyaszerepek alakításánál. Talán még sokkal jellemzőbb, ha azt mondom: mióta gyerekem van, másként, más tartalommal ejtem ki az *otthon* szót. Mást jelent a *haza*. Kevésbé elvont, amióta úton, külföldön is folyton foglalkoztat, mi lehet otthon. Akinek gyereke van, az nehezebben szakad ki a maga megszokott közegéből, és jobban siet haza.

– *Anyának lenni nemcsak élmény, de hétköznapi gond is. Hogyan győződ?*

– Ugyanúgy, mint mások. Tény, hogy az én életem, munkabeosztásom jóval rendszertelenebb, mint egy hivatalnoké. Nem rendelkezem az estékkel, van, hogy hetekig lélegzeni sincs időm. Ennyiben nehezebb a dolgom. De mégis könnyebb, mint annak, aki reggel hatra viszi a gyereket a bölcsődébe. Minden foglalkozásnak van előnye és hátránya is a család szempontjából. A mi előnyünk, akárcsak a pedagógusoké, a hosszú vakáció. Nyaranta, mióta Teréz megvan, semmit sem vállalok. Az a tíz hét a miénk...

– *Nemcsak a munkabeosztásra gondolok. Hanem például arra, hogy egy-egy premier vagy filmforgatás fokozott idegi megterhelést, feszültséget jelent. Hogyan hat ez a gyerekre?*

– Lehetek akármilyen fáradt, ideges, a bennem levő feszültséget soha nem sugárzom át a környezetemre. A színész érzékenysége is magánügy. Sokszor van olyan feladatom, ami folyamatosan, éjjel-nappal foglalkoztat. De még akkor is át tudok kapcsolni. Ez nem érdem, hanem alkat dolga. Részben szerencse, részben belátás. A pálya elején az ember még annyira fontosnak érzi a saját személyét, hogy ettől is begörcsöl. Idővel azután rájön, hogy ő is ugyanolyan fontos, mint más: a munkáját becsülettel, tehetséggel végző világosító éppen úgy

viseli a maga felelősségét az előadásért, mint a főszereplő. Az is szenvedhet, ha elront valamit. Ha nem szenved, nem is dolgozik igazán jól. Talán ezért sem érzem magam feljogosítva arra, hogy másokra hárítsam a magam gondját, felelősségét. Lehetőleg nem terhelem feleslegesen a környezetemet, sem a színházban, sem családi körben.

– Valaha a színésznő és a család két egymástól távol létező fogalom volt. Ha a valóságban nem is, legalább a köztudatban.

– Az utolsó tíz vagy még inkább az utolsó öt évben ez is megváltozott. Ma már a sztár Nyugaton sem sztár. Az a tébolyító ünneplés, ami kezdő koromban még nekem, az ismeretlen magyar színésznőcskének is kijárt, mondjuk Cannes-ban – ma már alig elképzelhető. Az emberek megszokták és természetesnek veszik, hogy a színésznő is kocsit vezet, piacra jár.

– Mostanáig tudatosan kerültem egy kérdést. A Déryné, hol vagy? és a Teketória után mindenfelé sokat olvastunk Maár Gyulával való közös munkátokról. Hogy mit jelent a rendező férj számára a színésznő feleség, és fordítva.

– Úgy érzem, ebben nem kell olyan szemérmesnek lenni. Szerintem természetes, ha két együtt élő, összetartozó ember – ha közös a szakmai érdeklődésük is – vagy sarkallja vagy löki egymást. Én nem titkolom, hogy Gyula az, akivel a pályámon, a munkámban adódó minden gondomat megbeszélem, tehát nemcsak a közös filmekben, hanem minden munkámban jelen van ő is. Jelen van, mint inspiráló erő, mint kontroll és társ. Ez azt hiszem, áttételes formában, még a különböző szakmában tevékenykedő társaknál is így van. Pályatársaknál pedig természetes.

– Ebben a beszélgetés-sorozatban többnyire elkalandoztunk a személyes tapasztalatoktól. Nem tudom, volna-e mondanivalód a mai családról – általában?

– Csak a saját nevemben szólhatok. Nekem személy szerint mindig is rendkívüli módon szükségem volt a kis közösségre. Nem elvi alapon, hanem mert úgy érzem, ahhoz, hogy jól érezzem magam, tartoznom kell valahova. Az, hogy az összetartozó két-három vagy öt ember milyen közeget tud egymásnak teremteni – az örök küzdelem. Mindig is az volt. Talán csak a körülmények változtak. És ezt a küzdelmet mindig mindenkinek egyénileg kellett megvívnia. Az én anyámnak nehéz

élete volt. Amikor azt kérdeztem, hogy hálálhatnám meg neki, amit értem, értünk tett, azt felelte: majd meghálálod a gyerekednek.

– *A magad családjában igyekszel tehát tovább vinni az otthoni örökséget?*

– A legkisebb család is két ágból alakul. Ha két érett, felnőtt ember kerül össze, mint nálunk – ahol már nem nevelődünk a házasságban –, ott még fontosabb, hogy az alapvető dolgokban meglegyen az egyetértés, egyezzen a férj és a feleség szemlélete. Ami viszont generációkon keresztül is változatlanul érvényesülhet, az a családra való igény. Abban biztosan része volt az otthoni légkörnek, szeretetnek, hogy megőriztem felnőttként az illúzióimat, megmaradt a hitem a családban.

– *A válságelméletek és jelenségek ellenére is?*

– Szerintem ez már lejárt. Ha az ember körülnéz a világban, azt látja, hogy a mindent elsöprő szexforradalom és a hippizmus hódítása után visszatért, mindent lehengerelt a családnosztalgia.

– *Mivel magyarázod ezt?*

– Nem vagyok filozófus alkat. De ha felelni akarnék, túl messzire vezetne. Legfeljebb megint csak saját sorsommal példálózhatok: nekem így jó. Azt hiszem, így – és csak így – teljes az életem.

EGÉSZSÉGES ÉS BETEG CSALÁDOK

Beszélgetés két pszichiáterrel

Diákkorunkban logikaórán megtanultuk már, hogy minden tárgy és jelenség számtalan oldalról megközelíthető. A szemünk elé táruló hegyoldal a turistának terep, a festőnek téma, a gazdának szőlőtermő vidék... A családot is másképpen látja a közgazdász, a pedagógus és a költő. Az ideggyógyász, a pszichiáter – hivatásánál fogva – elsősorban a beteg, a harmóniát nélkülöző családokkal, a megoldhatatlan vagy csak nehezen, segítséggel megoldható konfliktusokkal találkozik.

Dr. Paneth Gábor ideggyógyász, a csepeli mentálhigiénés ideggondozó intézet vezetője, amikor erre a beszélgetésre kértem, óva int tapasztalatai általánosításától. Hiszen ő hivatásánál, gyakorlatánál fogva a 80 000 lélekszámú városrész lakóinak csak a hozzájuk forduló töredékét ismeri. Az interjú után mégis úgy éreztem: az ütközőpontok, problémák sora az egészséges, az átlagcsalád szemszögéből sem érdektelen.

Hasonló meggondolás vezetett akkor is, amikor – egy véletlen lehetőséget kiaknázva – „ellenpróbára" szántam rá magam, és megkérdeztem, hogyan válaszolnak ugyanezekre vagy ezekhez hasonló nyitott kérdésekre a másik földtekén – a tőlünk sok ezer kilométer távolságban levő Los Angelesben. Tudom, hogy a kötet vállalt feladatát, keretét az ilyenfajta, kíváncsiságból eredő, önkényes „határátlépés" némileg fellazítja, de elkerülhetetlen riporterbetegség, hogy ha valaki hosszabb ideig foglalkozik egy témával, ha hónapokon át egyetlen témakörre koncentrálja kérdéseit, akkor képzeletben ezernyi más ismerősnek, ismeretlennek felteszi a maga kérdéseit, és eljátszik a gondolattal, vajon ők hogyan válaszolnának. Nos, ezúttal a képzeletbeli kérdéseket hangosan is megfogalmaztam, méghozzá Francis K. Heussenstam pszichiáternek, a Columbia egyetem volt és a Kaliforniai Állami Egyetem jelenlegi tanárának, azzal a bevallott céllal, hogy próbaképpen kitágítsam a hazai pszichiáterrel folytatott beszélgetés kereteit. A második interjút tehát tekintsék az első folytatásának, egy más aspektusból, más világrészből és társadalmi rendből származott kiegészítésének.

Tizenhét esztendővel ezelőtt Csepelen szervezték meg az ország első, akkor még kísérleti jellegű, mentálhigiénés intézetét. Ideggondozók, nevelési tanácsadók máshol is működtek az országban, az alkoholistákkal és beszédhibás gyerekekkel másutt is törődtek szakemberek. Csepelen mindezeket a tevékenységeket a Paneth dr. vezette intézet látta és látja el. Még mielőtt beszélgetésünk témájára – a családra – rátérnénk, megkérdezem, vajon ez az összevonás milyen szervezési és milyen egészségügyi előnyökkel jár. Paneth dr. egy példával válaszol:

– Természetes, hogy ha a Kovács családban a papának lyukas a foga, a mamának epebántalmai vannak, a gyereknek pedig gennyes a mandulája – gyógyításuk három orvosra, és feltehetően három intézményre tartozik. De ha ugyanebben a Kovács családban az apa alkoholista, a mama idegbeteg és a gyerekük beszédhibás –, akkor az orvosnak az *egész család betegségével* kell foglalkoznia. Az okot, az okozatot és a tüneteket együtt kell vizsgálni és gyógyítani. Ebből – az egységes és összehangolt családi gondozás elvéből – indultunk ki Csepelen, amikor a négy részlegből álló mentálhigiénés intézetet megszerveztük. (Az ideggondozó és a nevelési tanácsadó mellett külön részleg foglalkozik az alkoholistákkal és a beszédhibák javításával.)

Régebben az ideggyógyász mindig csak a hozzá forduló beteggel, egyetlen személlyel foglalkozott. A tudomány fejlődésével az elmúlt évtizedben mindinkább előtérbe került a komplex vizsgálat és terápia. Kiderült, hogy nem mindig az a beteg, aki panaszaival orvoshoz fordul. A feleség neurózisa mögött sokszor a férj alkoholizmusa, a kamaszlány pszichés problémái mögött a házastársak konfliktusa áll. Éppen ezért, a családtagok ma már gyakran együtt jelennek meg a rendelésen. Előfordul, hogy a gyereken kívül a nagyszülőket is behívjuk. A házaspár- vagy családterápia a korszerű pszichiátria alapvető módszere.

– *Vajon mennyiben tartoznak a családi problémák az ideggyógyászra?*

– Az egészséges családok, szerencsére, nem igénylik és nem

is tűrnék a beavatkozást. De tény, hogy a klasszikus orvostudomány ágazatai között szereplő elmekórtan csak az elmebetegekkel foglalkozott, ma viszont a mentálhigiénia az élet számos területére kiterjed. Ide tartozik a gyermekvédelem, a bűnözés, az öngyilkosság, de még a népesedésnek és a kultúrpolitikának is van mentálhigiénés vetülete.

– *Mondana egy példát?*

– Itt van például a hozzánk is betörő krimi dömping. Ez önmagában kultúrpolitikai kérdés. De már az ifjúságra gyakorolt hatása és az ifjúsági bűnözéssel való összefüggése – mentálhigiénés probléma. Ebben a szélesebb értelemben tehát nyilvánvaló, hogy a törődésnek az egészséges lakosságra is ki kell terjednie. Más kérdés, hogy ennek a törődésnek egyelőre nincsenek meg az optimális személyi és szervezeti feltételei. Nálunk, Csepelen lényegesen jobb a helyzet, mint másutt, de azért itt is csak két-három orvos és nem sokkal több gondozónő jut 80 000 lakosra. Az egészségügyi és oktatási intézmények együttműködésének megszervezése is meghaladja erőnket. Egészségügyi körökben közismert, hogy a gyerekek és felnőttek orvosi ellátása is elszakadt egymástól. Ez különösen a pszichiátriai ellátásnál nehezíti a problémák feltárását, hiszen – amint említettem – a gyerek tüneteit nagyon gyakran a család betegsége váltja ki.

– *Mi a gyakorlati jelentősége a család egészsége szempontjából a koordinált mentálhigiénés gondozásnak?*

– Talán helyesebb, ha nem is gondozásról, hanem odafigyelésről beszélünk. Hiszen, ha minden szerv és szakember odafigyelne a megmutatkozó problémákra, sokkal hamarabb kiütköznének, és egyszerűbb lenne az orvoslásuk is. Már a terhesgondozás során felszínre kerülne például, ha a leendő anya érzelmileg felkészületlen a rá váró feladatra. A védőnő felfigyelhetne az anya és a csecsemő kapcsolatának esetleges torzulására, vagy egyes fiatal apák kezdődő alkoholizmusára. A gyesen levő anyák elég gyakran jelentkező, és az életformaváltásból, az elszigetelődésből eredő panaszain is könnyebb lenne segíteni, ha például a védőnő kapcsolatba léphetne az anya munkahelyével. De hasonlóképpen fontos mentálhigiénés feladatokat láthatnának el a pedagógusok.

– *Említette ugyan, hogy foglalkozásából eredően elsősorban a rosszul működő családok problémáit ismeri, én mégis arra*

kérem, térjünk rá arra, hogyan látja általában a modern család helyzetét.

– Ahhoz, hogy erre a nagyon is átfogó kérdésre válaszoljak, többet kellene tudnom – többet kellene tudnunk – a társadalomról. Rengeteg felmérés, szociológiai vizsgálat készül napjainkban, de sokszor alapvető mutatók hiányoznak. Talán ezért is sok az elhamarkodott ítélet. Az egyik ilyen sommás megállapítás, hogy a család, mint olyan, válságban van. A valóság viszont kétarcú: egyfelől ténylegesen csökken a családban a kohézió, az összetartó erő, lazulnak a kötelékek. Másfelől viszont azt látjuk, hogy az emberek életüknek nagyobb részét töltik családban, mint valaha. A gyerekek – részben a tanulási idő meghosszabbodása révén – lényegesen később lépnek ki a családból, mint a múltban. Elhúzódik az ifjúság, de ugyanakkor – főleg a férfiaknál – előbbre kerül a házasságok időpontja.

– *Azt hiszem, a fiataloknál újabban ez a kettő szinte egybeesik. Rendszerint akkor lépnek ki a szülői házból, amikor párt választanak maguknak. A társadalom óriási többsége (nálunk is) családban él.*

– Ezért állítják a témával foglalkozó szerzők, hogy ha lazulnak is a kötelékek, a család ma is a legkörülhatároltabb társadalmi egység. Tény, hogy kritikus szituációk minden családban akadnak, sőt zajlanak, és vannak kifejezetten családellenes, azt bomlasztó társadalmi hatóerők – ilyen például az alkohol –, de szerencsére, a családok nagy része rendelkezik bizonyos önszabályozó képességgel. Ennek a mértéke viszont elsősorban a családi összetartás erejétől függ.

– *De ha ez az összetartó erő valóban csökkenő tendenciát mutat . . .*

– Ez sem értékelhető közelebbi vizsgálat nélkül. A statisztika csak arról ad számot, hogy emelkedik a válások száma. De nem tükrözi, hogy régen mennyivel több külsődleges, anyagi szempont tartotta együtt a házastársakat. Ma ezeknek jelentős része elesett. A független, kenyérkereső nő nincs rá utalva egy számára terhes kapcsolat elviselésére. Az érdek súlya, szerepe legalábbis csökkent – az érzelmi tényezőké viszont megnőtt. A házasság már nem termelési, anyagi, hanem elsősorban *személyi* kapcsolat – és ettől vált ingatagabbá.

– *Az egyetlen anyagi összetartó erő: a lakás.*

– Mindenesetre ez a legsúlyosabb. A lakáshelyzet kényszerítő ereje, megnyomorító hatása sokszor a válás utáni együttlakásban is jelentkezik. Az is igaz, hogy a társadalom anyagi gyarapodása révén újra létrejöttek bizonyos érdek kormányozta kapcsolatok is. Hogy kié lesz a kocsi, a nyaraló . .

– *Végső soron úgy tűnik, hogy mégis több a családi konfliktus, a probléma, mint valaha.*

– Ne felejtse el: mindaz, ami régen a házasságot mint intézményt védte, az egyáltalában nem biztos, hogy a személyeket is védte. És éppen a nők voltak a kiszolgáltatottabbak.

– *Valljuk be, kiszolgáltatott asszony ma is akad.*

– Sokkal kevesebb, mint ahány annak vallja magát. Sokéves pszichiáteri tapasztalat alapján mondhatom, hogy az egyén nem tart fenn tartósan, számára teljesen elviselhetetlen szituációkat – hacsak nincs kivételesen szorító kényszerhelyzetben. Normális körülmények között az ember kilép a számára elviselhetetlen szituációból és változtat. Például elválik. Az, aki végül is éveken, évtizedeken át benne marad a maga „elviselhetetlen" házasságában, családjában, az – minden panasza ellenére – ragaszkodik hozzá. Ez azt jelenti, hogy valami hasznot mégis csak húz belőle. Az alkoholista hangosan szenvedő feleségét többnyire egy láthatatlan szál – szexualitás, érzelmi kapcsolat, magánytól való félelem – húzza vissza, és passzív magatartásával végső soron elfogadja a helyzetét.

– *Azt mondják, ma jóval több a panasz, az idegkimerültség, a neurózis, mint azelőtt.*

– Magam is olvastam hajmeresztő becsléseket, sőt statisztikákat. De tény, hogy napjainkban rengeteg ember él meg betegségtudattal egy-egy olyan problémát, ami azelőtt nem számított betegségnek. Életproblémák mindig voltak és lesznek. Csakhogy az emberek egy része nem tud velük hova fordulni. A vallásban nem hisz, a szomszédokban nem bízik. Lassanként kialakult egy olyan szituáció, hogy az idegorvosi ellátás az egyetlen ami úgy-ahogy, felfogja az egyének problémáit. Ehhez alkalmazkodnak azok a „betegek", akik életproblémájukat betegségként tálalják az orvosnak.

– *Tehát hazudnak, vagy mondjuk szimulálnak?*

– Azt nem mondanám. A páciens a lehető legőszintébben panaszolja élete válságos időszakában, vagy a döntések elől meghátrálva, hogy neki fáj a feje, szívtáji nyomása van. A bel-

gyógyász ilyenkor nem tehet mást, mint hogy elkezdi vizsgálni, sőt kezelni – a nem létező betegséget. A konfliktushelyzetekben megtántorodó egyén nem válik beteggé, de védekezésül (őszintén) vállalja a beteg szerepét. Aki a paphoz fordult lelki vigaszért, azzal kezdte, hogy „atyám, bűnös vagyok". Az ideggyógyásznak a depressziójukat gyónják meg. Neurotikusok persze mindig voltak és vannak, de napjainkban a „neurózis" diagnózisú betegek nem is kis részének panaszait általános életproblémák okozzák.

– *Ilyen jellegzetes és gyakori életprobléma a magány is . . .*

– Itt is érdemes differenciálni. Hiszen vannak emberek, akik visszahúzódnak az élettől, sérülékenyebbek az átlagnál, és éppen a magány burkában találnak védelmet. Vannak egyedül élő emberek, akik jobban érzik magukat az általuk emelt falak között, mint kint a világban.

– *A többség azonban nem választotta a magányt . . .*

– Aki magára maradt, elözvegyült vagy elhagyták, az rendszerint szenved a magánytól.

– *Vannak családban élő magányosok is.*

– Ezek általában azért tartják fenn életük formális családi kereteit, mert az valamiféle – anyagi vagy társadalmi – biztonságot, védelmet mégiscsak nyújt számukra. Ilyen esetekben a kívülálló, de még az ideggyógyász sem adhat tanácsot. Sokszor egy stabilizálódott kompromisszum, egy kialakult, rossz egyensúly felborítása is tragédiákhoz vezet. A leghatékonyabb segítség – a helyzet tisztázása és tudatosítása.

– *A magány elsősorban a középkorúak és az öregek betegsége . . .*

– Bármilyen különös, a fiataloknál legalább olyan súlyos gond. De szeretném hangsúlyozni, hogy a magányosság, különösen a fiataloknál, nem azonos a társtalansággal, a partner hiányával. Mostanában úton-útfélen látunk összeborult fiatalokat. Emögött nemcsak a polgárpukkasztás szándéka van, mint ahogy egyesek gondolják, és nem is csak a szex, hanem például az elárvult gyerekek biztonságkeresése. Az a tapasztalatom, hogy a húsz-harmincévesek között sokan intenzív magányosság-élményekkel léptek át a gyermekkorból a felnőttkorba.

– *A fiatalság mindenkor elkülönült, lázadt . . .*

– Nem a lázadás a probléma. Sokkal súlyosabb, amikor a

fiatal embernek semmit nem mond a felnőtt-világ. Ha még lázadásra sem ingerli. Az egészséges fiatal vagy olyan akar lenni, mint az apja vagy az anyja, vagy éppen ellenkezőleg – nem akar olyan lenni. A hasonulás is, a tagadás is támaszt jelent számára önmaga azonosításában, egyénisége kialakításában. A problémák ott kezdődnek, mikor nem ismeri, arctalannak látja az apját, anyját, vagy groteszknek érzi a felnőttvilág feléje fordított arcát. Nemcsak a felbomlott, csonka családokban élnek magányos gyerekek. Az eszméktől, ideáktól való eltávolodás is fokozza a fiatalok magányérzetét, hiszen az ember nemcsak a szexualitás, a szexuális érettség, de az életideál megtalálása révén válik felnőtté. Azok a fiatalok, akik ezen a téren tanácstalanok, akik nem tudnak magukkal mit kezdeni, ezt a többletet is a szextől várják, ezért kapaszkodnak sokszor szinte elkeseredetten egymásba.

– *Az összkép, ami beszélgetésünk nyomán kialakult, nem éppen vigasztaló.*

– Átmeneti korban élünk. A stabilizálódás, a társadalmi átrétegződés nem mehetett és nem mehet végbe fokozott lelki megterhelés, sőt megrázkódtatás nélkül. De azért arról is beszélhetnénk, hogy milyen sok pozitív, építkező családdal találkoztam éppen nálunk Csepelen.

– *Szó szerint, vagy átvitt értelemben gondolja?*

– A legérdekesebb, hogy ez a kettő többnyire együtt jár. Ahogy a lakótelepeken tömegesen jelentkező pszichés problémák nem egyszerűen az új együttélési formából adódnak, hanem a megelőző, sokszor rendkívül nehéz esztendők feszültségéből (hiszen többnyire a legnehezebb anyagi és szociális körülmények között élők kapnak állami lakást), a családi házat építők általában a társadalom aktívabb, önmagukon segíteni tudó elemeiből kerülnek ki. És bármilyen anyagi, fizikai, idegi megerőltetést jelent az építkezés sokszor éveken keresztül, mégis azt tapasztalom, hogy az erőfeszítés, a családi összefogás jó hatással van az emberek, illetve a családok lelki egészségére. A kimerültség hamarabb elmúlik, mint az a jóérzés, hogy a küzdelemnek látszata, eredménye van, hogy életük egy célját (sokszor *a* célját) sikerült elérni.

Változások – megrázkódtatással

Informátorunk: Francis K. Heussenstam

Francis K. Heussenstam nevében a K-betű Kovácsot jelent: nagyszülei még az első világháború előtt emigráltak Magyarországról előbb Kanadába, majd az Egyesült Államokba. Őt elsősorban a gyökereket újabban szenvedélyesen kutató családnosztalgia hozta, vonzotta Budapestre. Tőle érdeklődtem: milyen változásokon megy keresztül napjainkban az amerikai élet, hogyan látják a család helyzetét, problémáját abban a körben, amelyben Francis él és dolgozik.

– A változás alapvető. Ezt mindenki lemérheti, még akkor is, ha csak vendégként jár az Államokban. De hogy milyen megrázkódtatásokat okoz ez a változás, arról talán mi, pszichiáterek tudunk a legtöbbet.

– *A megrázkódtatás szóhoz kedvezőtlen, negatív képzetek járulnak. Márpedig engem maga a fejlődés is izgat.*

– A megítélés soha nem lehet egyértelmű. Az a tény, hogy a dolgozó nők létszáma az Egyesült Államokban is egyre nő, feltétlenül előrelépés. Hiszen ezt akartuk, ezért harcoltunk.

– *A Women's Libre gondolsz?*

– A Women's Libre *is* gondolok. Tudom, hogy ide a kontinensre elsősorban a szenzációt kínáló, látványos akciók híre jutott el.

– *Emlékszem, amikor nekikeseredett feministák melltartójuk elégetésével lázadtak, azzal demonstrálták, hogy nem tűrnek semmilyen kötöttséget, hogy nem különböznek a férfiaktól.*

– Nem vitás, sőt ma már közhely, hogy a mozgalom legelső szakaszában rengeteg volt a túlzás, a figyelemfelhívó látványosság. Az inga, amit olyan sokáig nem engedtek lengeni, egyszercsak szélsőségesen kilendült. Az egyenlő munkáért egyenlő bért jogos követelménye mellett értelmetlen és irreális igények, elképzelések kerültek felszínre. De most, hogy nagyjából lehiggadt a mozgalom is, és a mozgalommal szemben álló közvélemény „helyére tette" a dolgokat, világos, hogy a nők felszabadításáért küzdők legalábbis helyes irányban indultak el. Ám a fejlődés mai, kezdeti szakaszán elkerülhetetlenül a negatívumok vannak az emberek szeme előtt. Arról beszélnek – ami mellékesen igaz –, hogy a nők körében is

megszaporodott a szívpanaszok és szívbetegségek száma, több az infarktus, a magas vérnyomás, a gyomorfekély és a neurózis.

– *És ezt a munkába állásnak tulajdonítják az Egyesült Államokban?*

– Talán nem magának a munkának, inkább a megnövekedett stressznek. Az elvárások hirtelen szaporodásának. A követelmények teljesítéséért vívott, sokszor sikertelen küzdelemnek. És annak a társadalmi jelenségnek, amelyből kiindultunk. A családi élet megrendülésének.

– *Tehát változás, vagy megrendülés?*

– Felelőtlenség lenne erre egyetlen szóval válaszolni. A családról, sőt az amerikai családról, vagy akár a mai amerikai családról sem lehet általánosságban beszélni. A fiatalok életformája és életeszménye nyilvánvalóan egészen más problémákat vet fel, mint az idősebbeké. De ez mindig is így volt. A szembetűnően új vonás, az amerikai társadalom mozgásának meghatározó jelensége ma a középkorú nők kitörése.

– *Nóra elhagyta a babaházat?*

– Nórának már unokái vannak. A mai középkorú nők egy része – Nórával ellentétben – már rendelkezik bizonyos alapképzettséggel, esetleg szakmával is. De életük nagyobbik részét mégis az otthon négy fala között élték le. Most, hogy a gyerekeik megnőttek, vagy éppen kikerültek otthonról, tömegesen keresik a kiutat. Foglalkozást, hivatást vagy időtöltést . . . Kiürült életük új tartalmát. A pszichológusok szakmai zsargonja már külön kifejezést is alkotott ennek a jelenségnek a megnevezésére. Ha ma „az üres fészek szindrómáról" beszélünk, minden szakmabeli tudja, hogy a családi otthont elhagyó gyerekek szüleinek válságára, a középkorú házastársak kapcsolatának elsivárosodására, a nők és férfiak hirtelen érzelmi krízisére gondolunk. Részben ezzel függ össze, hogy mostanában megsokszorozódott nálunk a felnőttek nevelése iránti érdeklődés. Elképzelhetetlenül sok harmincon, sőt negyvenen felüli nő jelentkezik újabban a különböző szakmai tanfolyamokra, sőt egyetemre is. Akinek már lánykorából van valamilyen képzettsége, egyetemi fokozata, az most – évtizedes késéssel – igyekszik tanulmányait folytatni, s megpróbál magasabb végzettséget szerezni. Ez a jelenség olyan gyakori, vagy mondhatnám azt is, hogy olyan általános lett, hogy nálunk, a kalifor-

niai egyetemen, külön Carreer Counceling Centert (Pályairányító Tanácsadó Központot) szerveztünk 35 év feletti nők és nőhallgatók számára. Ez a szervezet afféle információs, tájékoztató csatorna: aktivistáink megkönnyítik a leendő hallgatóknak a tanulmányi anyag megválasztását, a tanmenet kialakítását (amerikai egyetemeken ugyanis mindkettő nagyrészt a hallgatóktól függ), tanácsot adnak, kinek az előadásait érdemes felvenni, milyen vizsgákat kell feltétlenül letenni. Minden eszközzel segítik a tanulmányaikat befejező 35 év feletti asszonyok munkába állását.

– *Gondolom, ebbez nem tanács, hanem elsősorban munkaalkalom kellene . . .*

– . . . A Tanácsadó Központ emberei természetesen igyekeznek felkutatni megfelelő munkaalkalmakat is, de meg kell mondanom, hogy az életben először munkába álló nőknek nemcsak erre van szükségük, igényük. Majdnem ugyanolyan fontos, hogy önbizalmat öntsenek beléjük, segítsenek nekik a benyújtandó pályázatok vagy ajánlatok megfogalmazásában. A gyakorlati, vállalati életben járatos tanácsadók figyelme még arra is kiterjed, hogy hogyan kell viselkednie a jelöltnek az alkalmaztatást megelőző, sorsdöntő interjú során, ha el akarja nyerni a meghirdetett állást. Ilyen problémákban az asszonyok többsége soha nem merné a férje tanácsát kikérni.

– *Vajon miért?*

– Mert félne a visszautasítástól. És mert a középkorú férjek többsége valójában idegenkedéssel, sőt gyakran sértetten fogadja feleségének kitörési kísérletét. Ezt a furcsa felháborodást talán csak a megcsalt férjek sértettségéhez hasonlíthatnánk, akik saját szexuális teljesítményük kritikájának érzik az asszony hűtlenségét. A munkába álló nők férje nemegyszer saját élete kudarcának érzi azt, hogy ő már nem tudja eltartani a feleségét. Álmában sem gondol arra, s ha mondják neki, nem hiszi el, hogy felesége elhatározását nem kizárólag vagy nem feltétlenül anyagi szempontok motiválják. Aki évtizedek alatt megszokta, hogy a ház asszonya mindig mosolyogva és szolgálatkészen várja otthon, az többnyire a maga kényelmét is félti a változástól. Minden családban akad rá példa, hogy hogyan váltak el X-ék vagy Z-ék, amikor az asszony sok-sok év után állásba ment.

– *És valóban elválnak?*

– Többnyire csak azok, akik korábban is rosszul éltek, és inkább a kényszerűség, a nő függő helyzete tartotta össze a családot, mint az érzelmi kapcsolat. Mégis letagadhatatlan, hogy a válások száma folyamatosan emelkedik. Az én betegeim között is akadt olyan asszony, akinek a férje egyszerűen nem bírta elviselni, hogy felesége az életformaváltás után megváltozott. Nem készítette elő a ház urának papucsát, s egyszer csak elkezdett saját magával, saját dolgával is törődni. Én magam minden idegszálammal – és természetesen tanácsaimmal is – a nők teljes életének híve vagyok, meggyőződésem, hogy ez a jövő útja. De nem hunyhatunk szemet afölött sem, hogy a jelenlegi átmenet főként a középkorú családok egy részét stresszhelyzetbe hozta. Viszont nagy számban sorolhatjuk a biztató ellenpéldákat is. Egyik unokatestvérem, aki világéletében tevékeny, ügyes kezű háziasszony volt, kicsit kertészkedett, iparművészkedett, és mindenki azt hitte, hogy ez teljes mértékben kielégíti, negyvenhat éves korában rájött, hogy őt mindennél jobban érdekli a gerontológia. Három és fél évig tanult, és kis híján ötvenéves volt, amikor – életében először – állásba ment. Egy öregek otthonában kapott munkát. A férje és a gyerekei először hobbynak vélték, és türelemmel várták a „munkadüh" végét. Amikor magától nem következett be, akkor a férj megpróbálta lebeszélni. Valójában attól a naptól kezdve, hogy az asszony dolgozni kezdett, sértve érezte magát, és az asszony szándéka ellenére, valóban válságba került a házasság. A konfliktus azonban ezúttal szerencsésen oldódott meg, mert amikor a feleség továbbra is kitartott a választott új életforma mellett, végül a férj adta be a derekát. Beletelt még néhány hónapba, amíg helyreállt a családi béke, de ma már mindenki megtalálta az új helyét az otthonban, és a családtagok talán még tisztelik is a feleség bátorságát, energiáját.

– *A hazai, egészen más természetű, más oldalról motivált példák is azt bizonyítják, hogy azért jóval nehezebb érett fejjel, családos asszonyként tanulni.*

– Én csak tudom – neveti el magát Francis –, harmincnyolc éves voltam, amikor a Ph. D-met (a mi kandidátusi fokozatunknak megfelelő címet) megszereztem.

– *Te is későn kezdtél el tanulni?*

– Fordítva: nagyon korán szültem. Tizennyolc évesen, az

iskolapadból mentem férjhez, a továbbtanulás megkezdése előtt szültem az első fiamat. Két évi tanulás után jött a második. De mivel még harmadik gyereket is akartunk, huszonnyolc éves lettem, mire elérkeztem – valóban három gyerekkel – a diplomához. Azóta természetesen folyamatosan dolgozom. A munkám segített túlélni, elviselni két évvel ezelőtt férjem elvesztését is.

– *Hogyan egyeztetted össze annak idején az anyai és szakmai kötelezettségeket?*

– Ugyanolyan nehezen, mint a többi fiatal mama. Én is sokat köszönhetek az anyósomnak.

– *Bölcsődére, óvodára nem gondoltál?*

– Nemcsak gondoltam, de csatlakoztam is a városunkban levő egyik óvodaszövetkezethez. Ez a mozgalom az ötvenes években kezdődött. Fiatal szülők alapították azzal a céllal, hogy megkönnyítsék a nők munkavállalását. Helyiséget rendszerint valamilyen egyházi vagy társadalmi szervtől szereztek – mi például egy hét közben üresen álló egyházi épületben rendeztük be a magunk szerény gyermekfoglalkoztatóját. Az alapelv az volt, hogy a költségek leszorítása végett minden szülő részt vesz a gyerekek körüli munkában is. Az egyik papa a pénzügyek intézését, a másik az orvosi felügyeletet vállalta. A játékokat összeadtuk, a mamák takarítottak. Mivel az én szakképzettségem állt a legközelebb az intézmény támasztotta pedagógiai követelményekhez, egy időre én lettem a szülők szövetkezetének óvónője. Ha most visszagondolok, ez volt életem legelső igazi állása.

– *Milyen egyéb következményekkel járt az Egyesült Államokban a nők munkába állása?*

– A pozitívumok eléggé nyilvánvalóak. Ezekről, gondolom, nálatok – ahol a lányok magától értetődő természetességgel választanak pályát és folytatják tanult mesterségüket a házasságkötés után – talán nem is kell beszélnem. Nálunk is köztudomású, s tán nem is vitatott ma már, hogy kialakult egy új, felszabadultabb, több oldalú nőtípus. Különösen a fiatalabb férfinemzedék szívesebben választja partnerként azokat a lányokat, akik valóban partnerekké válnak az életben. De hadd említsek egy mostanában észlelt új problémát is. A tv nevelőhelyettesi szerepét. Felmérések igazolták, hogy ahol az anya házon kívül dolgozik, gyermekei még több időt töltenek a

tv előtt. Sokszor tanulás, játék és sport helyett is megbűvölten ülnek a készülék előtt, s ez a mértéktelen tv-fogyasztás, a műsor színvonalától függetlenül is, káros. A mindenféle mese habzsolása szinte a magányos gyerekek kábítószere lett az elmúlt években.

– *Van-e befolyása, hatása az életforma-változásnak a népesedésre?*

– Az amerikai családok többségében még a közelmúltban is általános volt a három, sőt a négygyerekes családideál. Jelenleg mégis arról cikkeznek a folyóiratok, hetilapok, hogy bár az életkor egyre hosszabbodik, a népesség utánpótlása csökken. Mostanában több fiatal pártól is hallom, hogy egyáltalában nem terveznek gyereket.

– *Mivel magyarázod ezt a jelenséget?*

– A nők önmegvalósítási igénye ma még sok fiatal lány és asszony számára az újdonság varázsával hat. Eljutottak felnőtt életük küszöbére, és csak azt tudják, hogy nem akarnak ugyanúgy élni, mint anyáik. A szülők életformájának tagadásából következik, hogy egyelőre azt érzik: ha választani kell a család és a munka között, inkább a karriert választják az önmegvalósítás útjának.

– *Gondolod, hogy tartós vagy általános lesz ez a szemlélet?*

– Nyilvánvalóan nem. Általánosnak ma sem mondanám. És azt hiszem, hogy tíz éven belül a gyerek nélküli élet programját valló párok is rá fognak jönni, hogy valami hiányzik... Lehet, hogy egy kicsit csaponganak az élet alternatívái között, de végül is a természetes életösztön nem maradhat tartósan néma. A történelem azt bizonyítja, hogy az emberiség mindig is reprodukálta önmagát.

– *Hogyan élnek ma Amerikában a csonka családok?*

– A számuk – részben a válások szaporodása folytán – változatlanul növekszik. A társadalom elfogadja őket, és az anyák a tartásdíjból meg a maguk munkájából gond nélkül el tudják tartani a gyerekeiket. Problémáik nem anyagi természetűek. De a férfi modell, a közeli, elérhető férfi ideál hiánya – tapasztalataim szerint – visszahat a gyerekekre, főként a fiúkra. Mostanában a szakemberek még egy ennél is riasztóbb jelenségre figyeltek fel. Arra, hogy az egyedülálló anyák nemcsak kényeztetik, de nem ritkán verik is a gyerekeiket. A ki-

elégítetlen, magukat gyermekük áldozatának érző nők lappangó agresszivitása ilyenkor valamiféle bosszúvágy leplezett megnyilvánulásaként tör fel. Ez a jelenség, ha szórványos is, mégis már ma nagy károkat okoz, vagy okozhat az egyedülálló anyák gyerekeinek.

– *A családot tehát a fogyasztói társadalom legfejlettebb szintjén sem sikerül pótolni, helyettesíteni?*

– A viták nem is ekörül folynak. A magánrendelésemen rendszerint a modern nagyvárosi élet elviselésébe, a növekvő stresszbe belerokkant nők és férfiak keresnek megoldást. A tv-ben tartott népszerű lélektani kurzusomon is jobbára ilyen kérdésekről beszélek.

– *Lehet ilyen kérdésekben tanácsot adni?*

– Az én módszerem elsősorban önismeretre nevel. Receptek osztogatása helyett kialakítottam egy sajátos, csoportos írásbeli technikát. A résztvevők több órát – egy-egy hétvégén néha tizennyolcat – töltenek együtt, és megadott szempontok, kérdések alapján írásban vallanak önmagukról. A feladat elvégzése során látszólag közömbös, felületi jelenségektől indulunk el (pl. hogy ki hogyan töltötte az elmúlt napot, hetet), és a jelöltek egyre mélyebbre ásnak önmagukba. Végül is, az írásbeli dolgozat valamiféle kötött formájú naplóvá (journal) válik. A beszámolókon túl dialógusokat is tartalmaz, amit élő vagy képzelt személyekkel folytathatnak a résztvevők. A partner megválasztása sok esetben még a szövegnél is többet mond. A feladatok között szerepel egy vallomás is (monológ, dialóg vagy levél formájában) a munkáról. Időről időre azután a résztvevők újraolvassák és kommentálják saját korábbi válaszaikat. Szabadon asszociálva, ki is egészíthetik saját szövegüket.

– *Milyen eredmények várhatók ettől a „journal" módszertől?*

– A legfontosabb, hogy az, aki erre vállalkozik, rendszeresen és módszeresen szembenéz önmagával. A problémák, gondolatok ilyenfajta tisztázása, „kiírása" révén az emberek megkönnyebbülnek, egy-egy periódust, problémát lezárva felszabadulnak, és általában fogékonyabban reagálnak a soron következő élményekre. Valószínűleg ez az oka, hogy gyakran jelentkeznek nálam rádiósok, tévések, színészek, információdömpingben élő férfiak és nők, akik szükségét érzik a rendsze-

res levezetésnek. Van, aki később egyedül folytatja ezt a vallomásos módszert, de ez persze nem kötelező.

– *Milyen korú és társadalmi helyzetű páciensekkel foglalkozol?*

– A résztvevők nem betegek, tehát kerülöm a páciens szót. Életkoruk különböző, de a többség mindenesetre középkorú. Magánrendelésre általában a jobb módú középosztálybeliek járnak, de az egyetemen rendezett 100–200 fős csoportos foglalkozásokon nagyon sok az alkalmazott és a munkás.

– *Mi az oka, hogy az emberek ilyen tömegesen igénylik nálatok életproblémáik megoldásához a pszichiáter segítségét?*

– A bőség, a fogyasztói társadalom óriási árukínálata nem tette az embereket boldogabbá. Ellenkezőleg: a jólét minden fokán újabb kielégítetlenséget hozott. Mert hiába van meg valakinek mindene, ha a tv egész este azt duruzsolja, hogy az övénél mennyivel újabb, jobb árucikkek várakoznak rá a boltokban. A reklám által mesterségesen táplált szükségletek fokozzák az emberek kielégületlenségét. A legutóbbi New York-i áramszünet megdöbbentő szenzációja volt, hogy hány, viszonylag jómódú polgár is megvadult. Sötétben, néhány óra alatt tisztes középosztálybeliek is betörővé aljasodtak. Ez is bizonyítja, hogy a kielégületlenség és a közbiztonság hiánya tovább demoralizál. Ma már nem beszélhetünk az élet minőségéről úgy, hogy csupán a megszerzett javak mennyiségére figyelünk. A közbiztonság nyomasztó hiánya, a létrejött stressz olyan mínusz, ami feltétlenül kihat a végeredményre.

– *Véleményed szerint tehát romlott az utóbbi években az élet minősége?*

– Attól tartok, hogy igen. A fordulópontot, általános vélemény szerint, a Nixon-éra, pontosabban a vietnami háború jelentette. A vietnami háború fölött utólag sem olyan könnyű napirendre térni, mert így vagy úgy minden amerikai család életébe beleszólt.

– *A tiédbe is?*

– Sajnos, igen. A legnagyobb fiam, amikor besorozták, közölte, hogy inkább öngyilkos lesz, de nem megy Vietnamba. Szerencsére az utolsó percben az egyetem kieszközölte növendékei felmentését. A második fiam viszont akkoriban érettségizett, ő nem számíthatott az egyetem közbenjárására. Neki én intéztem el, hogy végső esetben átszökhet Kanadába, ahol az

egyetemi körök általában befogadták az Államokból érkező katonaszökevényeket. Már be volt csomagolva a bőröndje, de végül is, egészségi indokkal, felmentették. A vietnami háború nyomasztó hatását még a tizenegy éves legkisebb is megérezte: az iskolában néhány tanár azzal rémítette és fenyítette őket, hogy aki nem tanul, és nem kerül egyetemre, az jó lesz ágyútölteléknek Vietnamba. A legidősebb fiam mindezek hatására annyira elidegenedett hazájától, hogy előbb Afrikában, később Új-Zélandban próbált szerencsét, és végül feleségével együtt Ausztráliában telepedett le.

– *A magyar Kovács család amerikai leszármazottainak első unokája ezek szerint Ausztráliában fogja meglátni a napvilágot?*

Kanyargós cselekménye lenne ez egy realista családregénynek . . . De Francis K. Heussenstam nem krónikása, hanem tanácsadója az amerikai családoknak. Ezért kértem őt, vendég létére, erre a beszélgetésre.

KOVÁCS ANYUKA, A PRIMABALERINA

Orosz Adéléknál

Orosz Adél az Operaház magántáncosa, Kossuth- és Liszt-díjas érdemes művész. Láttuk Odette-Odiliának a Hattyúk tavában, királylánynak a Fából faragott királyfiban, Coppéliának és Csipkerózsikának is. Egyik nap Giselle, másik nap Gajane, szerelmes Júlia vagy Rosszul őrzött lány. Bejárta, pontosabban „betáncolta" Európa majdnem minden országát, Kubát és Kínát, fellépett Egyiptomban és Koreában. Picasso nyolcvanadik születésnapján – mint a nemzetközi gálaest egyik szereplőjének – békegalambot rajzolt neki.

Kovács anyuka egy modern budapesti bérház hatodik emeletén lakik, barátságos, szép, de túlságosan tágasnak nem mondható lakásában, férjével és két gyerekével. A házastársak egy intézményben, de más szakmában dolgoznak. Tizenkét éves kislányuk anyukát szeretné követni, Öcsi inkább apuka babérjaira pályázik. Lakásukat Kovácsék egyedül tapétázták. Szabad idejükben négyesben beülnek a kocsiba, és irány a természet.

A két – képzelt – riport, amelynek bevezető mondatait felsorakoztattam, egy és ugyanazon személyről szól: Orosz Adél prímabalerina, „civilben" az Operaház első klarinétosának, Kovács Bélának, a Zeneművészeti Főiskola tanárának a felesége, Kisadél és Öcsi mamája.

*

Beszélgetésünkre egy hétfői napon került sor, a vasárnapot a család Zamárdiban töltötte.

– Édesapám minden ezermester tehetsége, énergiája benne van abban a kis házban. Nagyon szeretünk lejárni, de mindig elszorul a szívem, hogy ő már alig élvezhette. Néha eszembe jut, vajon fogok-e tudni annyit adni a gyerekeimnek, mint amennyit ő adott nekünk? Sikerül-e olyan családi hangulatot varázsolnom köréjük, mint az én anyámnak . . .

Még fel sem tettem az első kérdést, máris benne vagyunk a

témában. Orosz Adél családeszménye saját gyerekkori élményeiből táplálkozik.

– Bennünket soha nem cicásan, nyalva-falva szerettek, de mindig mellettünk álltak a szüleink. Apám műbútorasztalos volt, később díszletmester a filmgyárban. Anyám csak időnként dolgozott, élete nagy részét a három gyereknek szentelte. Nem éltünk könnyen, és abban, hogy én táncolhattam, benne van a szüleim és a nővérem áldozata is. Ő mindig orvos szeretett volna lenni, de érettségi után úgy határozott, hogy inkább elmegy dolgozni, csak hogy én nyugodtan táncolhassak.

– *A balerina pályája nagyon korán kezdődik. Feltételezem, hogy rád is más szemmel néztek otthon, mint az átlaggyerekre.*

– A Balettintézet – reggel hattól sokszor éjfélig tartó, kemény munkát kíván. Kilencéves koromtól ebben nőttem fel. Ebben az intézményben nem sztárokat, hanem munkabíró emberkéket neveltek. Szüleim szemében egyébként sem volt különb soha egyik gyerek a másiknál. Nekem ugyanúgy ki kellett vennem a részemet az ablakpucolásból, mint a nővéremnek. Legfeljebb vasárnap csináltam. Anyám azt vallotta: „Ha lesz módod, tudd megbecsülni, ha nem – tudd megcsinálni". Főzni úgy tanultam meg, hogy életem minden nagy problémáját vacsorakészítés közben, a konyhában beszéltem meg az édesanyámmal.

– *Azóta biztosan nagyon büszke rád.*

– Az enyémek soha nem voltak olyan „színházi szülők", akik azzal mutatják ki a szeretetüket, hogy minden előadást végigülnek és utána „szakértő" dicséretekkel árasztják el a gyereküket. Az ő szeretetük mindig hivalkodás nélkül vett és vesz körül. Olyan támaszt és biztonságérzetet kaptam tőlük, ami nélkül nem szülhettem volna két gyereket. Apám is értett minden gyerek körüli tennivalóhoz. Anyám pedig ma is minden reggel hét óra után telefonál: megkérdi, nem kell-e valamit segíteni.

– *Mesélj valamit a gyerekkorodról!*

– Nem volt gyerekkorom, de a gyerekéveim nagyon boldogok voltak. Mert egész életemben azt csináltam, amit szerettem. Hivatásszeretet, rajongás nélkül ezt az idegi-fizikai megterhelést, ezt az életformát nem is lehet győzni. Különösen, ha valaki nem elégszik meg a közepes teljesítménnyel. Nekem az iskolában is a legjobbnak kellett lennem, hogy maximális ösz-

töndíjat kapjak. Soha nem felejtem el, amikor a nagy trükköt, a harminckettes forgást gyakoroltuk, és Nádasy mester azt mondta: aki hatvannégyet megcsinál a 4-szer 4 méteres négyzeten belül hiba nélkül, az 150 forintot kap. Én nem voltam valami híres forgó, de azt éreztem, hogy mindenáron meg kell szereznem azt a pénzt. Nálam csak az édesanyám örült jobban, amikor sikerült. Jóval később értettem meg, hogy a Mester, a maga végtelen tapintatával, nekem tűzte ki ezt a 150 forintot, hogy önbizalmamat és anyagi helyzetemet is fellendítse. Sokat dolgoztam, de nagyon szerettem otthon lenni is. Én nem azért mentem férjhez, mint sokan, hogy végre elkerüljek otthonról...

– *Hány éves házasok vagytok?*

– Szinte hihetetlen, már tizenöt...

Bólintok. Tudom, hogy Orosz Adél várja a következő kérdést. De bennem a kíváncsiságnál is erősebb az indiszkréciótól való irtózás. Így partnerem kérdések nélkül is folytatja vallomását.

– Tudod, nálunk az a jó, hogy mind a ketten megtaláltuk önmagunkat a pályánkon. Béla a maga területén ugyanolyan elismert, európai hírű művész. Szerintem a közös érdeklődés elengedhetetlen a házastársak között, de még jobb, ha a két ember szakmailag úgy tartozik össze, hogy mégsem vetélytárs. Nekem nagy szerencsém volt, hogy megtaláltam a... (Adél elhallgat. Az „igazi" szót banálisra koptattuk, ő pedig szemmel láthatóan ennek a szinonimáját keresi. Azután mégis folytatja a mondatot) ... megtaláltam a nekem megfelelőt. Még a természetünk is kiegészíti egymást: Béla végtelenül nyugodt, én felfokozottabb, nyüzsgőbb vagyok. Azt szoktam mondani, hogy ő az én legjobb pszichiáterem. Néha már arra gondolok, hogy ez a mi kapcsolatunk, találkozásunk – rendhagyó eset. De azért szeretném, ha mindenkinek így sikerülne.

– *Nem gondolod, hogy ez két emberen áll?*

– Nyilván. De minden ember maga választ, és maga felelős azért, hogy hogyan alakítja az életét. Alkalmazkodás nélkül, persze, hogy nincs együttélés. Művészembereknél ez nem csak a hétköznapi dolgokat jelenti, hanem a másik tehetségének tudomásulvételét, tiszteletét is. És azt a törekvést, hogy a másik kiteljesedését is szolgáljuk. A jó házasságban, szerintem, a társak nem telepszenek egymás életére, mindkét fél

igyekszik a másiknak is lehetőséget biztosítani arra, hogy kifuthassa a formáját. Sem a férfi, sem a nő nem érezheti annyira magáénak a társát, hogy megfossza a szabadságától. Azt is meg kell érezni, ha a másik egy kicsit egyedül akar maradni. És persze, ki kell küszöbölni az együttélés apró, gátló körülményeit.

– *Ha minden férj és feleség úgy gondolkodna, mint ti, talán kevesebb lenne a csődbe jutott házasság.*

– Én azt hiszem, a kudarcok egyik oka, hogy az emberek nem tudják megbecsülni és megőrizni a jót. Van, aki *mindenáron* változtatni akar, mert nem sikerült felfedeznie saját életében a jót, a szépet. Persze ismerek olyan családot, ahol mindenki „el van" valahogy, de mégis mindenki magányos. Ilyen házasságban biztos, hogy nem tudnék élni. Vannak, akik azt állítják, hogy a gyerek az, aki összetart. Ez persze igaz, de *azért* nem lehet, és nem is szabad gyereket szülni, hogy szegényke összetartson egy rossz házasságot. Akiben van anyai ösztön, az úgy sem tudja elképzelni az életét gyerek nélkül.

– *Még akkor sem, ha művész vagy történetesen balerina . . .*

– Akkor sem.

– *Azért a te pályádon nagyobb bátorság kellett hozzá!*

– Volt idő, amikor egy balerinának nem lehetett gyereke. Tételesen talán nem tiltották, de a kockázat eleve visszatartotta a táncosnőket. Legfeljebb az szült, aki későn ébredt terhessége tudatára. Amikor mi a férjemmel összekerültünk, sokat jártunk társaságba, klubba. Én szerettem eljárni, de egyszer csak belém nyilalt: lehet, hogy mi most már mindig így fogunk élni? És rájöttem, hogy én nem tudom így leélni az életem. Hogy ne legyen kihez hazajönni, ne legyenek igazi ünnepek . . . Amikor terhes lettem, azt mondtam a férjemnek: mi lenne, ha megtartanám. Ő azt mondta, hogy rettenetesen boldog lenne egy gyerekkel, de nem beszél rá, nekem kell döntenem. Amikor rászántam magam a szülésre, még nem tudtam, hogy fogja fogadni a szakma, mennyi időt kell kihagynom, hogyan fogok visszaállni.

– *És végül is, hogy sikerült?*

– Kisadél tényleg beleszületett a szakmába. Négy és félhónapos korig táncoltam vele. Közvetlenül a szülésem előtt kaptam Kossuth-díjat. Igaz, hogy Kisadél koraszülött volt, de minden károsodás nélkül, nagyon hamar behozta a hátrányát.

Hat héttel a szülés után, amikor ő még a koraszülött osztályon volt, én az orvosok engedélyével újra szinpadon voltam. Méghozzá a Fából faragottat táncoltam a Moszkvai Nagyszínház színpadán.

– *Változatlan kondícióban?*

– Másfél kilós súlyfelesleggel, 49 kilósan, trikóban. A fellépés előtti éjszakán lidérces álmaim voltak. De már a vendégszereplés második estéjére, amikor kosztümös darab ment – a Párizs lángjai –, visszataláltam önmagamba.

– *És hogyan szántad rá magad másodszor is?*

– Én tulajdonképpen élveztem a terhességet. Boldog várakozásban lebegtem a világ felett. De ez még nem vitt volna rá. Viszont Kisadél, aki minden szomszédgyereket imádott, könyörögni kezdett kistestvérért. Azután az öcsémnek meghalt egy hatéves kislánya. Rádöbbentem a veszélyre, és megértettem, hogy miért mondják, egy gyerek – nem gyerek. Hét év után maradtam újra terhes. Egy kubai fellépés állt előttünk. Búcsúzáskor Kisadél megsimogatta a hasam, hogy „szervusz, öcsi". És valóban Öcsi lett! Az ő születése után két hónapig maradtam otthon.

– *Látom, büszke vagy rá.*

– Büszke vagyok arra, hogy utat törtem. Mióta én anya lettem, Kun Zsuzsa, Szumrák Vera, Menyhárt Jacqueline is követett. Azt hiszem, most négyen terhesek a balettnél. Egyikük tőlem kért tanácsot. Persze, más helyett nem lehet dönteni. De bebizonyosodott, ha valaki nagyon akar valamit, akaraterővel elérhető. És a táncosoknak általában van akaraterejük. Számomra nincs annál csodálatosabb, mint hogy együtt csinálhatom a kettőt: úgy lettem anya, hogy nem kellett feladnom a táncot. És úgy élhettem a táncnak, hogy nem kellett lemondanom az anyaságról. Az ember másként boldog egy sikeres premieren, és egy jól sikerült karácsonyestén. De mind a kettő hozzátartozik az életemhez.

– *Mit szólnak a gyerekek ahhoz, hogy az ő anyukájuk – Orosz Adél?*

– Mindig igyekeztem, hogy itthon ne legyek „művésznő", „csak" anyuka. Hogy a gyerekek természetesnek fogadják el az én munkámat is. Karácsony este megfőztem, és úgy mentem másnap délelőtt a Diótörőt táncolni. Kisadél, amikor először látott, a második szünetben lejött hozzám, hogy hagyjam már

abba, jöjjek fel hozzá a páholyba, mert van mellette egy üres hely. Megkérdeztem, hogy akkor kit nézünk, ha én nem táncolok. Később szóvá tette, hogy „miért van a mama folyton a címlapon?", meg hogy honnan ismernek engem a taxisofőrök.

– *De most már, hallom, Kisadél is táncol . . .*

– Amikor elhatározta, igyekeztem lebeszélni. Én már tudom, mit vállal, aki erre teszi az életét. Ő viszont beleszületett. Majd elválik, hogy bírja-e. Egyelőre hallja szegény eleget, hogy „bezzeg az anyukád".

– *Táncoltatok már együtt?*

– Először a Párizs lángjaiban, ahol „váltjuk egymást". Amikor én kimegyek a színpadról, akkor jön ő be, másik öt kislánnyal együtt. Először majdnem elsírtam magam a kulisszák mögött. Azután biztatásul belecsíptem a fenekébe. Azóta ez a kabalám. Csak egyszer hagytam el, amikor rosszul viselkedett. Ez volt a büntetés. Amikor a Diótörőben kisegeret táncol, akkor együtt állunk a kulisszák mögött, és ő biztat induláskor, hogy „nyomás, mami". Mindig is kemény ember voltam, de ilyenkor elhagy az erőm. Őt sokkal jobban féltem, mint magamat. Öcsi, szerencsére, csak a szobában illegeti magát, és inkább dúdol. De nem gyerekdalokat vagy slágereket, hanem például Mozart Klarinétversenyének néhány taktusát. A „Péter és a farkast" kívülről tudja, és mióta az apját látta a karmesterverseny zsürijében a tévében, folyton dirigál. De ő még messze van a pályaválasztástól.

*

Tolsztoj azzal kezdi a Karenina Annát, hogy „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az." Orosz Adél és Kovács Béla otthonában az volt az érzésem, hogy vannak a maguk módján boldog családok is.

HOLNAPI CSALÁDALAPÍTÓK KÖZÖTT

Az iskolaigazgató és az iskolaorvos tapasztalatai

Majd minden beszélgetésünkben szóba került az emberré válás második műhelye – az iskola is. De a társadalom, a közélet különböző posztjain dolgozók, alkotók és pszichológusok, a gyerekeik házon kívüli életét féltő és árgus szemekkel figyelő szülők inkább csak arról szóltak, mit várnak el ők – a maguk és gyerekeik nevében – az iskolától. Érdemesnek véltem azonban ezúttal megfordítani a kérdést: megvizsgálni, hogy mit vár az iskola a családtól? Hogyan tükröződnek, hogyan csapódnak le a családi élet gondjai, problémái a tanteremben és a folyosókon, hogyan látják a családok életét azok, akik hivatott és hivatásos szövetségesei a gyerekeket nevelő édesanyáknak, édesapáknak.

Beszélgetőpartnernek ezúttal tehát egy olyan családanyát választottam, aki saját két (felnőtt) lányán kívül 720 tinédzserért felel. Negyedszázada tanár és tizenöt éve a debreceni Kossuth Lajos gyakorló gimnázium igazgatója – dr. Szász Lajosné. Az interjú során – számomra váratlanul – többször előkerült egy név: dr. Fülöp dr. Nagy Judit, iskolaorvos neve. Az igazgatónő, amint elmondotta, vele osztja meg a családi életre nevelés nagy gondját, az ő szakszerűséget és pedagógiai szempontokat összeegyeztető tevékenységében látja a munka sikerének garanciáját. Ezért határoztam el, hogy az igazgatói irodában megkezdett beszélgetést – ha vállalja – dr. Nagy Judittal folytatom.

Csak az igazi családban hiszek – vallja dr. Szász Lajosné

A gimnázium máskor zajló, zsongó élete most mintha alábbhagyott volna: érettségi szünet van. Az alsósok kirándulnak, a negyedikesek pedig mára befejezték a munkát. Csak a folyosó egy-egy szögletében látni a matekeredmények fölé hajló, vitatkozó érettségizőket.

Az igazgatónő tudta, mi járatban jövök, mégis mentegetődzéssel kezdi:

– Mi újat tudnék én a család témájáról, jelenéről, jövőjéről mondani? Túlságosan nagy ehhez a szakirodalom is . . .

– *Általános elvek helyett ezúttal konkrét és személyes tapasztalataira lennék kíváncsi. Mennyire lehet az iskolai nevelőmunkában a családra támaszkodni?*

– Ez egyike a tantestületek legégetőbb vitakérdéseinek. Egyesek elfogadják azoknak a szülőknek a véleményét, akik szerint a nevelés – a szakemberek, a pedagógusok dolga. Tapasztalt, idős pedagógusok viszont tiltakoznak ellene, hogy az iskola még többet vállaljon a nevelés terheiből. Nem a munkát sokallják, de attól tartanak, hogy ha nem hárítjuk vissza a kötelességek egy részét a szülőkre, végképp felmentjük őket. Én magam, ha hinnék abban, hogy a nevelőmunka mennyiségileg mérhető, azt mondanám, hogy fele-fele arányban kellene megosztanunk a feladatot. Mert a családot semmilyen intézmény, testület nem mentesítheti a maga lelkiismereti kötelezettségei alól.

– *Én voltaképpen nem is az elvre, hanem a jelenlegi iskolai gyakorlatra lennék kíváncsi.*

– A mi iskolánkban nem rosszak a tapasztalatok. Sok családi tragédiába, konfliktusba belelátunk ugyan, távolról válásoknál és veszekedéseknél is asszisztálunk, de szerencsére, mégsem ez a jellemző. Az átlagcsaládban azért törődnek gimnazista gyerekeik dolgával. Szülői értekezleteinken például meglepően magas az apák aránya . . .

– *Ezt jó hallani!*

– Ha őszinte vagyok, akkor ezt nemcsak a megnövekedett felelősségérzetnek, a mi agitációnk hatásának, hanem részben a tradícióknak tulajdonítom. Sok családban – főként a vidékieknél – a házon kívüli ügyes-bajos dolgok mindig is a férfira hárultak. Érdekes megfigyelni, hogy a gyerek sorsával kapcsolatos, jogi, szervezési feladatoknál – a beiratkozástól a fegyelmi tárgyalásig, a kollégiumi elhelyezéstől a pályaválasztásig – általában az apák képviselik a családot. A nevelési, érzelmi ügyekben viszont többnyire a mama az illetékes. Az édesanyák gyakrabban keresnek meg bennünket azért, hogy megtudják, hogyan fejlődik a gyerek. Szülői értekezleteink – amint említettem – kétneműek. Gyakran látjuk, hogy az értekezlet után a házaspárok szétválnak; az egyik az osztályfőnökhöz, a másik egy-egy szaktanárhoz megy érdeklődni.

– *Szeretném hinni, hogy valóban ilyen szép a menyasszony . . .*

– Nem tagadom, hogy vannak szülők, akikről négy év alatt szinte semmit nem sikerült megtudnunk. Akad, aki letagadja magát a családlátogatásra érkező osztályfőnök előtt. Vagy ha beengedi is, lélekben elzárkózik. Az osztályfőnök környezettanulmánya ilyen esetekben eléggé lehangoló olvasmány. Pedig általában nagy fontosságot tulajdonítunk a családlátogatásnak és az ennek nyomán készülő beszámolónak.

– *Mi derül ki a jó környezettanulmányból? Általános tapasztalatok szerint baj van – a többi között – az otthoni munkamegosztással. A tizenéves gyerekek aránytalanul kis részt vállalnak, kapnak a teendőkből.*

– A lányoknál ez nem mondható el. Legtöbbször már az elsősöket beszámoltatjuk a napirendjükről, és rögtön kibukkannak a különbségek. Az iskolai kirándulásokon aztán fény derül az egyenlőtlen otthoni terhelés következményeire. A fiúk sokszor riasztóan járatlanok a gyakorlati teendőkben. Sokan szinte képtelenek az önkiszolgálásra, mások kényelemből, megszokásból is a lányokat kérik, hogy segítsenek nekik. Olyan is van, aki egyszerűen kiszolgáltatja magát. Sok fiú próbatételnek érzi még a hetesi teendőket is. És ez az anomália nem javul, hanem inkább fokozódik a gimnáziumi évek során. Ez az oka annak, hogy mostanában már szülői értekezleten is foglalkozunk vele.

– *Mit tehet az iskola az egyenjogúság holnapi feltételeinek megteremtéséért?*

– Igyekszünk komolyan venni a családi életre nevelést. Hadd dicsekedjem el azzal, hogy a városi csecsemőgondozási versenyt egy fiúnövendékünk nyerte. Ő értett legjobban a pelenkázáshoz, a fürdetéshez, és hibátlanul összeállította azt a kelengyét, amit a papának kell bevinni a kórházba, amikor hazahozza a mamát és az újszülöttet. Igaz, hogy ennek a fiúnak három testvére van.

– *Van-e képük a tizenévesek családdal kapcsolatos elvárásairól, terveiről?*

– Mindenki szeretne családot *azért* . . . Kivétel az, hogy valaki tizenéves korában eleve tiltakozzon. De én még ebben is inkább a védekezést érzem. A jövendő élettárssal kapcsolatos igényeik, vágyaik általában tiszteletreméltók. A szépség rit-

kábban szerepel a követelmények között, mint a műveltség, az azonos értelmi szint és világnézet. A fiúknál sokszor meglepően határozottak az intellektuális igények, néha már mosolygok rajta, hogy – mindenki professzornőt akar elvenni! Elvétve azért van, aki bevallja, hogy olyan feleséget akar, aki jól főz, mert ő bizony szereti a gyomrát. A lányok hangoztatott óhajai között nemigen szerepel a foglalkozás, sőt sokan közlik is, hogy ez *nem számít*, fontosabb, hogy művelt, jellemes ember legyen, és szeressen dolgozni. Ezek a gyerekek még – a közhiedelemmel ellentétben – idealisták, sokan az illúziók világában élnek. A dolgozatok, a különböző tesztkérdésekre adott válaszok még ezt tükrözik; azután jön az alkalmazkodás a körülményekhez, jön a sivár gyakorlat . . .

– *Feltételezem, erre utalt válaszában az „azért".*

– Hát igen, előbb-utóbb a lányok már nem érzik jól magukat a maguk visszavonult kis diákéletében, és aztán kiderül, hogy a szalagavató bálra az iskolának kellene táncpartnerről gondoskodni, hiszen nálunk kétharmad-egyharmad a nemek aránya a lányok javára. Negyedikre kialakul néhány kedves szerelmespár, de a lányok többsége érettségi körül hirtelen pánikba esik. Egyszer csak megjelenik a magánytól való félelem. A diákok illúziói, sajnos, az ötéves érettségi találkozóra már többnyire szétfoszlanak. Elszorul a szívem, ha azt hallom tőlük, hogy „én sajnos elrontottam az életemet". Tudom, hogy túloznak, de az igaz, hogy sok gyerekünket a kezdet kezdetén eltéríti valami vagy valaki a választott útról, pályáról, és akkor jön a kapkodás. Nem ritka, aki addigra már elvált, másodszor is férjhez ment, csalódott. De tapasztalataink szerint ezeknek a fiataloknak a sorsa később – kisebb-nagyobb kompromisszumok árán – mégis elrendeződik.

– *Az Ön tapasztalatai szerint, változott-e s ha igen – milyen irányban a növendékek családi háttere?*

– Az iskolában elég egyértelmű a változás. A korábbi, kizárólag alá-fölérendeltségi kapcsolat helyett kialakulóban a tanár és diák közötti sajátos *partnerkapcsolat*. Ez azután olyan módon is visszahat, hogy a gyerekek valami hasonlót szeretnének otthon is kialakítani. S ha ezzel az igényükkel követelően lépnek fel, kiéleződnek a családi konfliktusok. Mert a szülők egy része nem tudja, vagy nem is akarja ezt a partnerszerepet eljátszani. Még aki józan ésszel elfogadja ennek

szükségességét, az sem biztos, hogy győzi idővel, türelemmel, belátással.

– *Vajon mi ennek az oka?*

– A szülők egy része, sajnos, inkább kifelé – a világnak – játssza a gondos apa, anya szerepét. Szívesen büszkélkedik azzal, hogy ő mindent előteremt a gyereknek, és törődik is vele. Parancsolni, beszámoltatni, de még büntetni is egyszerűbb, mint a gyerek barátjává válni, mint őszintén beszélgetni. Van család, ahol a családtagok egyszerűen nem is tudják, hogyan és miről beszéljenek. A felnőttek nem tudják beleélni magukat a mai fiatalok helyzetébe, gondjaiba. Nem az ismeretszint valóságos különbsége a fő probléma, hanem például az, hogy az anyák nem is ismerik a lányuk barátnőit. Sok szülő néhány formális kérdőmondat után általános moralizálásba kezd. Amikor a viták hevében elhangzik, hogy „én szültelek", „én adok kenyeret" – ezek a tekintélyérvként hangoztatott igazságok semmiről nem győzik meg a lelkizéstől egyébként is irtózó kamaszokat!

– *Mit kellene tennünk, hogy ez a helyzet megváltozzék?*

– Nem vagyok teoretikus, legfeljebb a mások által már felfedezett tényekre, elvekre és a magam iskolai gyakorlatára támaszkodhatom. A férjem, aki jogász és gyámügyi főelőadó, rengeteg szélsőséges családi konfliktussal, tragédiával találkozik. Nap mint nap átéli Konrád György A látogató című írása hősének, T-nek problémáit. Én magam itt a gimnáziumban jobbára rendezett életű családokkal kerülök kapcsolatba. Ezért merem hinni, hogy nem *a* család, hanem csak *egy-egy* család van válságban. A problémákat mindig családonként kell megoldani. A szélesebb körű változás persze szerintem is elkerülhetetlen.

– *Milyen irányú változásra gondol?*

– Arra, hogy a holnap családja őszintébb, és feltételezhetően szabadabb, kötetlenebb is lesz a mainál. A mi nemzedékünk még szigorú, sokszor puritán nevelésben részesült. Én magam, talán azért is, mert elvált szülők gyermekeként, apa nélkül nőttem fel, még természetesnek tartottam, hogy az igazi, teljes családban a nőnek, még ha kenyérkereső is, alkalmazkodnia kell a családfőhöz, tehát a férfihoz. A mai és a holnapi feleségek valószínűleg kevésbé hajlanak bármiféle kompromisszumra. A gyakorlat dönti el, hogy boldogabb lesz-e

az életük anélkül . . . Egy biztos: többet kellene tennünk a fiatalok érzelmi és akarati nevelése érdekében.

– *Egyetért azokkal, akik valamiféle érzelmi jégkorszaktól féltik a fiatalokat?*

– Semmi esetre sem. Szerintem a mai fiatal nem szegényebb érzelmileg, csak más, mint a szülei voltak. Érzelmei egy részét – például a szülők, tanárok iránt érzett szeretetét – jobban rejtegeti, más részével viszont néha még ízléstelenül is hivalkodik. Mindebben persze a divatnak, a tévének is része van. Nem helyeslem, de semmi esetre sem érzem tragédiának. Persze, jó lenne, ha a család is, az iskola is, jobban odafigyelne a gyerekek érzelmeire. Ha változatosabb eszközökkel igyekeznénk megalapozni az érzelmi kultúrájukat. De még sokkal súlyosabbnak érzem elmaradásunkat az akarati nevelés területén.

– *Pontosan mire gondol?*

– Arra a gyakran hallott sztereotip fordulatra, amivel a gyerekeink elhárítják a szemrehányásokat. Hogy ha akarnám, tudnám . . . Kijavíthatnám, bebizonyíthatnám . . . Amikor ezek után megkérdezem, hogy akkor miért nem akarod – a válasz rendszerint csak egy vállrándítás. És a gyereknek igaza van: valóban nem a képességeivel, hanem az akaraterejével van baj Ez a nagyon is gyakori akarathiány – riasztó! Sokat töprengünk azon, hogy konszolidált viszonyok között, viszonylagos jólétben, mi edzi az akaratot. Mert a szegénység, a nélkülözés, a megpróbáltatások nevelő erejéről örömmel lemondtunk, de mintha nem találtuk volna meg azokat a célokat és eszközöket, amelyek szépsége, mozgósító ereje valóban hat a fiatalokra. Nem elég az utánunk következő nemzedék számára a lehetőségek biztosítása, ha nem találjuk meg azokat a motivációs tényezőket, amelyekkel felébresztjük bennük a cél elérésének igényét. Meg kell tanítanunk a tanítványainkat, a gyerekeinket – akarni. Mert enélkül – erőfeszítések nélkül – sem céljaikat, sem boldogulásukat nem fogják elérni.

Mielőtt megköszönöm a beszélgetést, még megkérdezem, van-e olyan kérdés, amit nem tettem fel, de amire szívesen válaszolna. Az igazgatónő elgondolkodik.

– Nem kérdezte, hogy vajon családpárti vagyok-e?

– *Őszintén szólva, nem éreztem kérdésesnek . . .*

– Pedig, ha megkérdi, azt mondtam volna: minden korül-

mények között *gyerekpárti* vagyok. Amikor azt látom, hogy tizennyolc éves lányok és harmincas pedagógusok egyaránt rettegnek a magánytól, attól, hogy nem sikerül férjhez menni, megértem őket. De sokszor szeretném figyelmeztetni a nőket: ne akarjanak *minden áron* férjhez menni. Például azért, mert tudomásul vették, hogy egy lánynak férjhez kell mennie. Mert a család, a hiúság vagy a látszat ezt követeli tőlük. Ha megkérdezte volna, hogy hiszek-e a családban, gondolkodás nélkül felelem: csak az igazi családban hiszek.

A felelősség és a boldogság tanára: dr. Fülöpné Nagy Judit dr. iskolaorvos

Iskolaorvosnak lenni – kettős hivatás. Az orvosi tevékenységet a pedagógus érzékenységével és céltudatosságával kell ellátni, az oktatásban az orvosi szaktudás és lelkiismeret a vezérfonal. Dr. Fülöpné Nagy Judit dr. 15 éve viseli vállán több ezer debreceni gimnazista, szakközépiskolás és ipari tanuló egészségügyi ellátásának gondját. A családi életre való nevelés – a viszonylag új tantárgy oktatása – örömmel végzett többletmunkát jelent számára.

– Eleinte szorongtam, nemcsak attól: hogyan tudom az ismereteket átadni, hanem attól is, hogy mi történik, ha például a lányom osztályában a gyerekek ellenállnak, ha zavarba hoznak. Ha nevetésbe, vihogásba fullad az óra. Azután nagyon hamar megéreztem, hogy a kamaszok igénylik, és hálásak is az őszinte szóért. Mert sokan a szüleikkel gátlásosabbak, osztályfőnökükben valamiképpen a felettesüket érzik, a biológiatanárok pedig többnyire inkább csak a tényekre szorítkoznak. Az iskolaorvos ezzel szemben olyan személyes ismerős, aki mindig jelen van az életükben, de soha nem osztályoz és nem büntet. Az alsó osztályokban a fiúknak és a lányoknak külön tartok órát, negyedikben, ahol már a szexuális erkölcs és felelősség is téma, jobb, ha együtt hallgatják az előadásokat. Ha fiúk és lányok kölcsönösen tudják, hogy mit tanácsol az orvos – a másiknak.

– *Hogyan fogadták a szülők az új tantárgy bevezetését, és az iskolaorvos felvilágosító tevékenységét?*

– Volt, aki egyszerűen örült, hogy ezt a gondot is leveszik

a válláról. Egyesek attól tartottak, hogy azokban a gyerekekben, akik még nem érdeklődnek, ezáltal mesterségesen ébresztjük fel – idő előtt – a kíváncsiságot. Ez persze nem igaz. Az egészséges, testileg-szellemileg jól fejlődő fiatal bizonyos életkorban magától is érdeklődik. Ezt tükrözik egyébként a hozzám intézett kérdések is.

– *Milyen jellegűek ezek a kérdések?*

– A lehető legkülönbözőbbek. Általában nem a természettudományos tényekre, hanem inkább az erkölcsi gondokra vonatkoznak. Egy másodikos fiú a héten újra arra volt kíváncsi, hogy lehet-e barátság fiú és lány között? Ugyanebben az osztályban: miért lettem pattanásos, folyton izzad a tenyerem... A lányoknál: hogyan lehet és hogyan szabad ismerkedni? Harmadikban már azt is megkérdezték tőlem, hogy „akkor sem helyesli a doktor néni a nemi életet, ha igazán komoly a szerelem?" Olyan fiú is volt, aki számon kérte, miért nem szedik a lányok a tablettát? Itt azután elmagyaráztam, hogy a fogamzásgátlókat nem azért fedezte fel az orvostudomány, hogy őket felmentse a felelősség alól. Hogy a kialakulatlan, félig érett szervezet számára nem közömbös, sőt veszélyes minden hormonális beavatkozás. Általában azt tapasztalom, hogy azokat a gyerekeket, akik ötödikes koruktól kezdve fokozatosan ismerkednek meg a nemi és családi élet kérdéseivel, nem éri készületlenül a serdülés. Könnyebben és zökkenőmentesebben lábolnak át az életnek ezen a nem könnyű szakaszán. Szerencsés az a gyerek, aki felnőttkorba is átmenti szülei iránti bizalmát. De sajnos, az ilyenek vannak kevesebben.

– *Milyen tanácsokkal vértezi fel tanítványait az iskolaorvos?*

– Receptet senkinek nem adunk. Konkrét tanácsot vagy utasítást legfeljebb annak a nyolcadikos vidéki kisfiúnak, aki nagy komolyan közölte egy kolleganőmmel, hogy ő már öt napja jár egy lánnyal, de az nem akar vele lefeküdni, és ő most nem tudja, verje-e meg, vagy várjon még?

– *Hogyan tükröződnek a mai család gondjai – az iskolaorvos gyakorlatában?*

– Sokféleképpen. A gyerekek egészségügyi és pszichés problémáival foglalkozva, gyakran beleütközünk a szülők rossz házasságába. Ahol egész este az megy, hogy „az én gyerekem, meg a te gyereked"... ott nem csoda, ha mind a kettő ideges

panaszokkal kerül a rendelőbe. Sokszor hallottam már gyerekektől, hogy „apuka elhagyott *minket . . .*" A gyerek nem tud belehelyezkedni a felnőttek egyéni vagy szexuális problémáiba, és ez nem is várható tőle. A gyerek saját szüleivel szemben mindig maximalista, és ennek csak örülni kell. Persze annál fájdalmasabb – különösen kamaszkorban – a csalódás. De előadódnak néha derűs, furcsa problémák is. Amikor egy kamaszgyerek, olvasmányai vagy felcsigázott fantáziája nyomán aggódni kezd, hogy az ő szülei nem élnek nemi életet. Vagy ellenkezőleg, örül neki . . .

– *Mennyire őszinték a gyerekek?*

– Ez az előadótól, a felnőttől is függ. Ha valaki „hegyibeszédet" tart nekik, rögtön bezárkóznak. Ha azt érzik, hogy az ember komolyan veszi az ő problémáikat, megnyílnak. Ez persze sokszor bonyodalmakat is okoz. Amikor például egy gimnazista lány szinte szememre hányta, hogy hallgatott rám – és a fiú otthagyta. Ilyenkor nem könnyű megértetni, hogy a kapcsolat akkor sem lett volna hosszú életű, ha enged a fiúnak. Hogy esetleg nagyobb fájdalomtól, csalódástól kíméltem őt meg. Egy alkalommal a diákok elé tártam egy ideggyógyász kollégám idevonatkozó felmérésének tapasztalatait. Ezek szerint a kérdezett harmadik gimnazista és harmadéves iparitanuló fiúk többsége a házasság előtti nemi élet hívének vallja magát, de még ugyanezen a kérdőíven közli azt is, úgy képzeli, hogy választottja életében ő legyen az első. Többen kegyetlen szavakkal ítélik el azokat a lányokat, akik szerintük „csak szórakozásra valók". Az ellentmondások felfedése, megértetése is magyarázat . . .

– *Vajon milyen hatása, foganatja lehet ezen a téren az iskolaorvos érveinek?*

– Nem szeretném túlbecsülni a munkánk nevelő értékét. Megelégszem azzal, ha sikerül ráébreszteni a gyerekeket a problémákra. Ha legalább annyit megértenek, hogy a szexuális és a családi élet is – felelősség. Ha nem hiszik, hogy ennek megkezdésén áll vagy bukik a modernség. Ha lejáratom a fiúk szemében a vagánykodást, és felbátorítom a lányokat arra, hogy merjenek nemet mondani. Ha elhiszik nekem, hogy a bimbózás korában nem kell termést hozni. Természetesen azt is akarom, hogy tudják: ha bármi problémájuk van – mellettük állok. Amikor segíteni kell, nincs helye a vitának! Vol-

tak tizenhat éves gépíróiskolásaink, akik főnökeik zaklatása elől kerestek nálunk menedéket. Szeretném megkímélni a fiatalokat az érzelmi törésektől, a korai sérülésektől. De akkor is bizalommal fordulhatnak hozzám, ha ez nem sikerül. Tudniuk kell, hogy ma már egy nem kívánt terhesség nem lehet ok az öngyilkosságra. És igyekszem vitába szállni azokkal a felnőttekkel is, akik eleve elrendeltnek látják a fiatalok életét. Akik azt hangoztatják, hogy ki-ki úgyis csak azt ismétli, reprodukálja majd saját családi életében, amit otthonról hozott.

– *Azért az otthoni élmény, a példa – nagy hatalom!*

– Ezt nem is vitatom. Valóban könnyebb kiegyensúlyozott, boldog családi életet teremteni annak, aki maga is ebben nőtt fel. De ha van értelme a családi életre nevelés bevezetésének a középiskolában, akkor ez a pozitív eszmények és élmények népszerűsítése, elfogadtatása. Legalábbis én mind az öt iskolámban erre törekszem.

NYITOTT CSALÁDBAN, SZABADON

Vathy Zsuzsa – Lázár Ervin

Tegnapig nagyon sokat és nagyon keveset tudtam Vathy Zsuzsáról. Sokat, mert novellistaként is lírikus alkat: elbeszéléseiben, az üzemi újságírónő törekvésében, kudarcában, Szél Viola megpróbáltatásaiban az író maga tekint ki az olvasóra. Sejtettem, hogy fiatal anya, mert a Nem kellesz senkinek című novellát (ami eredetileg a Nők Lapja hasábjain jelent meg) nem írhatta az, aki maga nem próbálta ki, nem gyakorolta a gyermekelhelyezés, gyermekmegőrzés, a hivatásbeli és anyai feladatok egyeztetésének mindennapi mutatványait. De nem tudtam, szőke-e vagy barna, sovány-e vagy kövér, és nem is sejtettem, hogy a férje is szakmabeli. Amikor fotoriporter kollégámmal becsengettünk, péceli lakásuk ajtaján meglepett Lázár Ervin neve.

A kétszobás kis lakásra a mindent elárasztó könyvrengeteg és a gyerekjátékok, babák sokasága nyomja rá a bélyegét. A szerény és esetleges berendezést fölénnyel ellensúlyozzák a falak: Lakner László, Keserű Ilona, Gross Arnold és Maurer Dóra munkái. Közömbös közelítő kérdések után ajtóstul rontok a témába.

– *Egyetértesz-e azokkal, akik szerint válságban van a házasság, a család?*

– Annyira megszerettük a szót, hogy már minden tartalmi és formai változást válságnak nevezünk. A család változása pedig eléggé szembetűnő. De ma már tudom, hogy a lényeget, a család létét és szükségességét ez a folyamat nem érinti.

– *„Tegnap" még nem tudtad?*

– Legalábbis nem volt számomra nyilvánvaló. Meg kellett érnie bennem a felismerésnek . . .

– *Gondolod, hogy ez a felismerés – életkor kérdése?*

– Inkább élmények, tapasztalatok dolga. Én nagyon szoros, zárt családi kötelékben nőttem fel. Amikor érettségi után elkerültem Pápáról, a veszprémi kollégiumban hirtelen következett be a törés. Ötven kilométerre voltam csak hazulról, de

éjszakánként sírtam a honvágytól. A szüleimtől és a testvéreimtől való elszakadásnak ez a fájdalma keményített meg annyira, hogy úgy határoztam: ezután semmilyen szoros köteléket nem vállalok.

– *Az ilyen elhatározások arra valók, hogy az ember megszegje őket.*

– Valóban megszegtem; férjhez mentem, valószínűleg túl korán. Nagyon erős volt még bennem a lázadás, a feltétlen szabadságvágy. Kémiát tanultam, de tizenkilenc-húszéves korom óta készültem egy másik életre, az írásra is. A férjem rendes ember volt, mérnök. De két és fél év után újra akartam kezdeni az életemet.

– *Úgy látszik, a függetlenség is csak átmenet volt.*

– Mindenesetre megtanultam, hogy az együttélés a legnehezebb dolog a világon. Feltétele, hogy olyan emberekkel vegyük körül magunkat, akik elviselnek bennünket, és akiket mi is elviselünk; és az együttélés alapvető formája, itt és most, a család. A családforma nálunk két ember együttélésén alapul, tehát monogám. Feltételezhetően ez felel meg a mai ember lelki berendezésének, ezért válhatott társadalmi normává. Lehet, hogy ez a forma sem örök. De valószínűleg nem is ez a lényeg, hanem a családi közösség. És az emberben előbb-utóbb megszületik erre az igény. Bennem viszonylag későn tört felszínre a gyerek utáni vágy, de akkor – elemi erővel.

– *Akinek gyereke van, soha többé nem lehet kötetlen.*

– Ez így van. Ma már világosan látom, hogy a szülés volt életem legnagyobb és legszebb megrázkódtatása. Ehhez hasonló átalakuláson sem azelőtt, sem azóta nem mentem keresztül.

– *Milyen átalakulásra gondolsz?*

– Mint akit hirtelen megpörget egy nagy fordulatszámú centrifuga, és ettől érték és súly szerint kicsapódnak, elrendeződnek a dolgok körülötte. Amióta anya vagyok, biztosabban állok a lábamon, határozottabbak a világról alkotott értékítéleteim. Ha kezembe kerül egy hét-nyolc éve olvasott könyv, azt is új, más szemmel látom.

– *Vajon miért?*

– Azt hiszem, a felelősség súlya az, ami felnöveszti az embert. De persze átalakult az életformánk is. Azelőtt számomra az idő nem létező fogalom volt. Amióta gyerekem van, belépett

az életembe az időszámítás. Kialakult a többé-kevésbé állandó napirend, megszoktam, hogy írói munkarendem az ovodai nyitvatartáshoz igazodik. Amióta anya vagyok, természetesen élem át a távlatokat is. Azelőtt nem törődtem azzal, mi lesz holnap, jövőre. Most el kell képzelnem, hogy mi lesz velünk öt év múlva, meg kell terveznem a jövőt. A gyerek léte olyan kötöttséget jelent, amiből soha nem lehet kilépni.

– *Van aki élvezi, van aki terhesnek érzi ezt a kötöttséget.*

– Ez a kötöttség *van*. Tudomásul kell venni, hogy nem dolgozhatok éjszaka, mert áthallatszik a gépelés, és reggel időben kell kelni. Hogy nem mehetnék el hirtelenjében Peruba, ha történetesen hívnának. Amíg nem volt gyerekem, előkelő idegen voltam itt a faluban. Ha úgy adódott, a városban töltöttük az éjszakát, nemigen ismertünk itt senkit. Most viszont természetes kapcsolatba kerültünk a szomszédokkal, az orvossal, az óvodával, a többi szülővel. Rá vagyok utalva a környezetemben élőkre, és saját ügyem lett az óvodai nyitvatartás, a tejellátás, a péceli jégpálya terve.

– *Van-e a családotokban munkamegosztás?*

– Tapasztalatom szerint mindenütt a nőre hárul a terhek nagyobb része. Nem hiszem, hogy létezik teljes egyenjogúság, és ha igen, akkor az nem a konyhában dől el. Bizonyos tennivalók nem háríthatók át. Néha egyszerűbb valamit megcsinálni, mint vitatkozni. Bevallom, nehezen is tudom elképzelni Ervint, ahogy mosogat!

– *Elhiszed, hogy egyetlen férfi fején sem billent meg még ettől a korona?*

– Nem is erről van szó. A férjem, talán azért, mert gyerekirodalommal is foglalkozik, örömmel osztja meg velem a nevelés gondját. Figyeli, mi megy végbe a gyerekben, újra átéli rajta keresztül saját gyerekkorát. A gyermeknevelés az írónak sajátos élmény. Lehetőséget ad az egész emberiség, a törzsfejlődés nyomon követésére. A gondolatok megformálásának, a beszéd születésének tanulmányozása semmihez sem hasonlítható öröm és lehetőség. De persze, vannak az otthonteremtésnek és a gyereknevelésnek ennél prózaibb mozzanatai is. A festés utáni nagytakarítás és a meleg étel... Túl nagy dolgot nem csinálok belőle, de hetente legalább kétszer-háromszor főzök, és a hét minden napján (legalább valami minimális) rendet kell rakni ahhoz, hogy élni, dolgozni tudjunk. Hiába

akarom tudatosan lecsökkenteni, az élet megszervezése, a beszerzés és a tiszta ruháról való gondoskodás ma is időigényes feladat.

– *Van-e ez alól kibúvó?*

– Szerintem: nincs. Ennek ellátása ma is beletartozik az együttélés árába.

– *Akkor miben történt szerinted a változás?*

– A legszembetűnőbbnek azt érzem, hogy az előttünk járó nemzedék még a nagycsalád kereteit őrzi, annak emlékét ápolja, hiányolja. A tegnapi családba beletartoztak a nagyszülők, a rokonok is. Ma a család fogalma rendszerint a szülőkre és egy-két gyerekre korlátozódik. Az egyetlen anyagi összetartó erő, különösen itt vidéken, a ház.

– *A jelen és valószínűleg a jövő családja is az a bizonyos kiscsalád, a családmag, amely a legközvetlenebb családtagokra korlátozódik.*

– De én azért hozzátenném, hogy a ma és holnap kis családjai nyitottabbak a réginél, kevésbé jellemző „az én házam – az én váram" szemlélet. A mi házunk tizenhat családja közül majdnem mind, valamilyen módon részese lett egy másik család életének.

– *Tulajdonképpen hogyan kerültetek ki Pécelre?*

– Mind a ketten albérletben laktunk. Amikor valaki azt újságolta, hogy Pécelen négy hónap múlva átadják az új lakásokat, autóstoppal jöttünk, rögtön hoztuk a foglalót... A mi házunkban nappal nem divat a lakás bezárása. De este is előfordul, hogy minden bejelentés nélkül beállítanak a szomszédok, a házbeliek. A gyerekeink is összeszoktak, egy falkában játszanak, és mi magunk is azt tervezgettük, hogy jó lenne egyszer legalább három-négy család tagjaival együtt elmenni nyaralni.

– *Hogyan lehet nyitott ajtó mellett dolgozni?*

– Beletelt egy időbe, amíg mindenki megszokta, hogy mi itthon, íróasztal mellett, esetleg a fotelban ülve is dolgozunk. Úgy alakítottuk ki az életünket, hogy az itthoni munkaidőnk négy-öt óra körül véget érjen. Este viszont csengetni sem kell, örülünk a vendégnek. Én azt hiszem, ki sem bírnám az életet valakivel egy vagy két szobába összezárva. Az első házasságomban időnként annyira fojtogatónak éreztem az otthoni levegőt, hogy legszívesebben asztalunkhoz invitáltam volna az

első idegent, csak hogy új arcot lássak. Ma az örömünket szeretem megosztani. Szerintem az igazi család nyitott, és sok ember közösségében teljesedik ki igazán.

– *Mindenesetre úttörő életforma. De azt hiszem, korántsem általános . . .*

– Lehet, hogy írókban – akiknek a munkája szigorúan magányos, viszont ugyanakkor nagyon is emberhez kötött – inkább felébred ez az igény. De talán másokban is megvan, csak nem tudatosították még önmagukban. Valószínűleg sokan boldogok lennének, ha valamilyen erő kiemelné őket a maguk építette falak közül, ha valaki kinyitná zárt világuk ajtaját, mert bennük nincs meg az ehhez szükséges energia, bátorság. Talán a nyitottabb életforma hagyománya is hiányzik.

– *Attól tartok, hogy a tévé is ezt a befeléfordulást állandosítja.*

– Az emberek egy része jobb híján nézi a tévét. És hálás lenne annak, aki egyszer-egyszer elszólítaná a készülék elől, vagy mellé ülne, hogy együtt nézzék:

– *A családok nagy részének gondja, hogy este nincs kire hagyni a gyerekeket.*

– A házbeli baráti kapcsolatok ebből a szempontból pótolhatatlanok. Kisgyerekeseknek is könnyebb egy emelettel feljebb menni látogatóba, mint a város túlsó végébe.

– *Szerencsés véletlen, hogy egyivású emberek kerültek egy házba.*

– Szó sincs róla. A Petőfi utca 7-ben is a legkülönbözőbb foglalkozású, érdeklődésű emberek laknak. De ez nem is baj. Szerintem kétféle barát létezik: az egyik az, akivel minden gondolatát megoszthatja az ember, mindenről beszélhet, de csak időről időre találkoznak; a másik csoportba a nap nap után látott jó ismerősöket sorolnám, akikhez éppen a találkozások rendszeressége, folyamatossága révén kerülünk közel. A barátságban – ugyanúgy mint a házasságban – nem az a fontos, ami elválaszt, hanem, ami összeköt.

– *Mostanáig nagyrészt rólad, rólatok beszéltünk. De arra is kíváncsi lennék, hogyan látod mérnökként, újságíróként, íróként a környezetedben élők problémáit.*

– Öt évig dolgoztam vegyészként Százhalombattán, később lettem üzemi újságíró. Azt tapasztaltam, hogy a robbanás az életformában végbement, de az új formációnak még nincs vég-

leges alakja. Sok függ a családtagok életkorától, a környezettől. Budapesten jóval előbbre járunk a feudális kötöttségek, szokások felszámolásában, mint mondjuk egy kis faluban. Szlovákiai íróházaspár vendégünkkel egyszer megpróbáltuk összehasonlítani az elfogadott illemszabályokat. Kiderült, hogy az országhatárnál nagyobb szerepe van a település méreteinek, jellegének. A férfiakéval azonos végzettség, sőt beosztás sem jelenti (nálunk sem), hogy kialakultak volna a nők önálló életének feltételei. Százhalombattán elég sok mérnökházaspár dolgozott, de a nők egyenjogúsága csak a gyárkapuig tartott. Otthon legfeljebb a munkamegosztás követelésében merült ki. Van egy furcsa, sokszor hallott női mondat – az „ugye megmondtam?" Szerintem, ebben benne van a nők évszázados hátránya, annak minden következményével együtt.

– *Kik és hol élnek ezzel a mondattal?*

– A múlt vasárnap történetesen a lóversenyen hallottam. Ahol a feleségek ezzel kommentálták a férj minden vesztességét. Ez a szemrehányó mondat a nők ősi fegyvere: mindazok, akik korábban nem voltak következetesek, és a felelősségtől irtózva, nem ragaszkodtak a maguk véleményéhez, utólag azt hibáztatják, aki végül is döntött. Vannak nők, akik egyenértékűségük tudatában körömszakadtáig harcolnak a családon belüli munkamegosztás kialakításáért, de a világért sem vennék vállukra a felelősség felét. Ami a terhek megosztását illeti, szerintem az eddiginél többet kellene levenni a vállunkról a gyermekintézményeknek.

– *Mióta a „gyes"-t bevezették, ez a kérdés is másként vetődik fel . . .*

– Senki sem vitatja, hogy a „gyes" fontos vívmány, de elég akármelyik lakótelepen körülnézni, kiderül, hogy már a második évben sokan milyen nehezen viselik az otthonlétet. Nemcsak a munkájukat hivatásnak tekintő diplomás nők, de a többiek is kielégületlenné válnak. Az a nő, aki hivatásszerűen a családnak kívánja szentelni magát – a mi nemzedékünkben már kivétel.

– *Mi a véleményed az alkalmazkodásról?*

– Az, hogy vagy szereti az ember a társát, vagy nem. Ha nem szereti, vagy nem szereti eléggé, akkor a lélegzete is idegesíti. Ha szereti, akkor úgy rendezi be az életét, hogy kiküszöbölje a súrlódásokat. Akkor kész egész életére – vagy

mondjuk, élete belátható időszakára – vállalni az együttélés feladatát. Jól szeretni csak az tud, aki ismeri önmagát és a társát.

– *Minden kapcsolat a megismerkedéssel kezdődik. De a megismerkedéstől a megismerésig hosszú az út.*

– De hányan nem veszik hozzá a fáradságot, hogy valóban megismerjék a társukat! Akit igazán ismerek, annak tovább tudom mondani a megkezdett mondatát. Pontosan tudom, hogy mit jelent a szótárában egy-egy szó, és hogyan fog valamire reagálni.

– *Az emberi kapcsolatok minősítésére két közmondás is kínálkozik. Az egyik szerint: „hasonló hasonlónak örvend". A másik szerint „ellentétek vonzzák egymást". Te melyikre szavazol?*

– Nem hiszek a receptekben. Annál kevésbé, mert ismerek olyanokat, akik a hasonlatosságot keresik, azt értékelik. Én viszont valószínűleg nem bírnék elviselni valakit, aki ugyanolyan, mint én. Nekem az az öröm, ha a hozzám tartozók mások. Ezt persze nem az erkölcsi és magatartásnormákra értem, mert ott elengedhetetlen a közös platform. De az életvitel, életstílus és természet különbségét nagyra értékelem. Ervin vidámabb, nyitottabb, könnyebb kézzel bánik a pénzzel is, mint én. Nekem nem lényeges az étkezés, de élvezem, ha ő belefelejtkezik az evésbe. Talán a bennem levő hiányok kiteljesítését, a kárpótlást keresem a másik emberben.

– *Vajon a kislányod kire üt?*

– Mindkettőnkből van benne. Bizonyos vonásainkat szeretném tudatosan is átültetni bele, de izgatnak a merőben új tulajdonságai is. Sejtelmem nincs, honnan szorult bele akkora szereplésvágy. Szorgalmat örökölhetne tőlem, belső békét, derűt Ervintől. De a legfontosabb, hogy színes egyéniség legyen. Mind a ketten rettegünk az unalomtól. Legszívesebben öt-hat gyereket szülnék csak azért, hogy megismerjem két ember génvariánsait. De ez persze csak álom. Túl sokat venne el az életünkből. Mindenesetre szeretném, ha a lányom nem érezné hátrányát annak, hogy egyetlen gyerek.

– *Azt hiszem, ismerem írásaidat, de ezekről a problémákról mindössze egy riportodat olvastam. Nem gondoltál arra, hogy a probléma mélyére tekintve, regényt vagy novellát írsz róla?*

– Az egyetlen, ami többé-kevésbé ehhez a gondolatkörhöz tartozik, a Nem kellesz senkinek. A jegyzeteimben egyetlen idevágó derűs epizód várja, hogy novellává kerekítsem . . .

*

Indulni készülök, amikor – vállán egy tarisznya saját szedésű gombával – hazaérkezik a férj, Lázár Ervin. Tőmondatokban referálok beszélgetésünkről, és megkérdem, van-e hozzátenni valója.

Első mondatában ő is a maga gyerekkori családélményére hivatkozik. Arra, hogy édesanyja soha nem ült asztalhoz, amíg az édesapa nem foglalta el a helyét. Mindenkinek az apa szelt kenyeret. Ez a szigorú rend ma már csak emlék. De valamilyen rend a mai családokban is kialakul. Alkalmazkodás, sőt áldozat nélkül ma sincs együttélés.

– *Milyen áldozatot hozott vagy hozna a családért?*

– Íróembernél mindez végletesebben jelentkezik. Az én áldozatom, hogy nem megyek el csavarogni, amikor itthon van rám szükség; ezért a lemondásért megkapom az ellenértéket. Hiszen semmiért senki sem hajlandó lemondani.

– *Vajon mit tekint az áldozatok ellenértékének?*

– Azt a támaszt, amit az együttélés ad. Ha egy ember nem találja a helyét a világban, sokszor a család segít fenntartani az egyensúlyt. Ugyanez a tétel fordítva is igaz: a magánélet konfliktusai is felboríthatják az ember életét.

– *Mit vár a házasságban a feleségétől?*

– Hogy ne foglalkozzék állandóan velem. Hogy maradjon meg mellettem is szabad embernek. Annyira szabadnak, amennyire én magam szabad vagyok. Mert igaz, hogy nem osztom meg vele a mosogatást, de igyekszem mindig, mindenben emberszámba venni. Nem tudom, kiderült-e ez a beszélgetésből?

Én úgy érzem: igen. A két vallomás összecsendülő igazsága és különbsége is ezt bizonyítja.

AZ EZERARCÚ CSALÁD GONDJAI

Barna Lajos, a Fóti Gyermekváros igazgatója

A várakozás kényszerű üresjáratát éppen elfoglalt beszélgető partnerem, Barna Lajos tölti ki számomra: tanácsára végigjárom a húszéves születésnapjára készülő gyermekváros legfrissebb kiállításait. Kényszeredett udvariassággal indulok az üvegfolyosókra, de a látvány – a gyerek keramikusok, kamasz festők, óvónőképzős népművészek legjobb alkotásainak tárlata – felpezsdít. A fantáziadús tűzzománcok, népi ihletésű faszobrok és különös kollázsok egy tehetségekben gazdag közösség alkotó kedvéből adnak ízelítőt.

Barna Lajos apai büszkeséggel nyugtázza az elismerést. És rögtön hozzáteszi, hogy a szakkörök eredményes munkája a húsz éve kipróbált fóti pedagógia alapelvével függ össze. Szabad időben mindent szabad, csak unatkozni nem. A tétlenségtől megóvott gyerekeknek szinte feltartóztathatatlan a munkakedve, és megfelelő feltételek között felszínre tör a tehetsége is. Fóton a hatévesnél idősebbek körzetében már nincs takarítónő: az önkiszolgálás a hálószobákban kezdődik. De a gyerekek tartják rendben a 40 hektáros parkot, az óriási játszótereket is. Barna Lajos soha nem költözött szívesen a készbe. Fótra is együtt jött a honfoglalókkal. S bár mára az otthonteremtés munkája véget ért, az igazgató bácsi minden esztendőre talál közös tennivalót. (Gyerekek, felnőttek, háziak és vendégek is így hívják Barna Lajost. Az igazgató úr és az igazgató elvtárs megszólítás illetné, de ő megszerette-szokta az igazgató bácsi titulust.) A fótiak hol sportpályát építenek, hol képzőművészeti műhelyt és műtermet. Az idén éppen a tó tisztításában és kövezésében vesznek részt. Barna Lajos nem elvállalja, hanem megköveteli tanítványai számára a munkát. Makarenko példája és a maga tapasztalatai alapján fenntartás nélkül hisz a közös erőfeszítések nevelő értékében.

Mint ahogy arról is meg van győződve, hogy az érzelemszegénynek mondott állami gondozottak eltemetett szenvedése, magukkal hozott szorongása fokozatosan feloldódik a muzsi-

kában, a meghódított művészetben. Akik a jól felszerelt intézetben megtalálják az önkifejezés módját, az adottságaikhoz illő alkotó eszközöket, azok nagyon gyakran tehetségesebbnek, érzelemgazdagabbnak és érettebbnek bizonyulnak a velük egykorúak átlagánál. Nem minden fóti szakköri tagból lesz természetesen hivatásos művész. Banga Ferenc, aki a gyermekvárosban ismerkedett meg a rajzeszközökkel, és ma már több kiállításon adott számot művészetéről – kivétel. De az alkotás öröme Fóton mindenkinek kijár.

– *Tudom, hogy a húszesztendős születésnap alkalmából megrohanták Fótot a riporterek. De én kivételesen nem a gyermekváros történetére, munkájára vagyok kíváncsi, hanem arra, hogyan látja Barna Lajos, a nagy tapasztalatú pedagógus, egy „ezertagú család" feje, innen Fótról a kis család jelenét és jövőjét. Feltételezem, hogy aki a maga tágabb családjában óráról órára, évről évre sokszorosan átéli a családtalanok gondját, sok olyan jelenséget is lát, amivel a többi pedagógus nem találkozik.*

– A mi fóti családunk valóban különös összetételű. Bármilyen szomorú, az itt nevelkedő, teljesen árva gyerekeknél egyszerűbb a helyzet: a kicsik ösztönösen vonzódnak a hozzájuk legközelebb álló felnőtthöz, és elfogadják, hogy életükben Éva néni vagy Pista bácsi tölti be ezt a helyet. De ha akár csak az egyik, vér szerinti szülő is jelen van a gyerek tudatában, akkor mi nem irthatjuk ki és nem is akarjuk kiirtani növendékeinkből az iránta való, mélyen gyökerező vonzalmat, ragaszkodást. Munkánk kezdetén még akadt olyan pedagógus, aki sértve érezte magát azért, hogy az ő sokéves folyamatos szeretetét, gondját és gondoskodását a gyerek kevesebbre értékeli a hónap első vasárnapján néhány órára belátogató anya vagy apa alkalmi kedveskedésénél. Hogy képes 29 napon at várni azt az egyet, amikor esetleg viszontláthatja az édesanyját. Aki sokszor váltott élettársakkal és soha be nem váltott ígéretekkel érkezik, de a látogatási idő elteltével újra ledobja magáról a gyermeknevelés minden gondját. Volt nevelő, akinek fájt, amikor sok éve nevelt növendékei arról beszéltek, hogy vasárnap *haza*mennek a mamához, azután hétfőn visszajönnek – az intézetbe. Szerették volna azt hallani, hogy a gyerek Fóton van *itthon*. De aki ismeri az intézeti gyerekeket, az tudja és elfogadja, hogy ez a ragaszkodás – természetes.

– *Akkor is, ha az a szülő történetesen eldobta magától a gyermekét? Ha felelőtlen, ha alkoholista?*

– A gyerekek tudatában élő szülők rendszerint olyanok, amilyeneknek ők látni szeretnék őket. A gyerek, a maga fantáziájával, lemossa róluk a tényeket. Visszaemlékszem egy Ausztráliába disszidált mama és egy munkahely nélkül csavargó, alkoholista apa két kislányára. A gyerekeket a nagymama adta állami gondozásba, amikor kiderült, hogy saját takarítónői keresetéből képtelen beteg férjén kívül az unokákat is eltartani. A mama – új házasságára és legkisebb, Ausztráliában született gyermekére való hivatkozással – minden anyagi segítséget megtagadott a kislányoktól. A papa közölte, hogy ő már csak azért sem vállal állandó munkát, nehogy a gyerekei „az ő pénzén akarjanak urizálni". Fóton, a feleségem csoportjában, a kislányok otthonra találtak. De egy alkalommal, villanyoltás után összevesztek, és a kisebbik zokogva panaszolta, hogy a nővére nem adja oda az anyukájuk csillámporos karácsonyi lapját, meg az új családja fényképét, pedig anélkül ő nem tud elaludni. Amikor előkerítettük a féltve őrzött tárgyakat, a kislányok egymás szavába vágva dicsekedtek, hogy nekik milyen gyönyörű szép anyukájuk és új testvérük van. És az sem igaz, hogy náluk otthon viták voltak, hogy az apuka ivott volna, mert hiszen szereti őket, és meg is írta, hogy el fog jönni Fótra látogatóba és hoz nekik száz forintot . . . A dicsekvés nyomatékául egy már elmosódott, ceruzaírásos lapra hivatkoztak: egy éve múlt, hogy feladták, s a gyerekek azóta is várták a papa látogatását. Tapasztalatból tudjuk, hogy az intézeti gyerekek többnyire „átálmodják" a múltjukat, a családjukat.

– *Az irodalom, a film sokszor mutatott ezzel ellenkező példát . . .*

– Tapasztalatom szerint még a kamaszkorban fellobbanó gyűlölet, bosszúvágy is csak átmeneti. Volt egy tanítványom, akinek az anyja azért panaszkodott, mert a fia nem válaszolt a leveleire. Amikor megkérdeztem, a gyerek azt felelte, „örüljön az anyám, hogy nem fojtom meg". Elmondta, hogy annak idején üzlethelyiségben laktak, de őt mindig kikergették az utcára, ha jött az anyja palija. Később a mama végleg eltaszította őt magától. Született egy kistestvére, azt is kiadták a házból, és arról sem tudja, hogy az ország melyik részébe ke-

rült. Az anyának hosszú ideig egyikükre sem volt szüksége. Az iskola befejezése után ez a fiú jól kereső vájár lett, és megtudtuk, hogy felnőtt korában, egy nagynénje házában, véletlenül összetalálkozott az anyjával. Sírva borultak egymásra, és az egykor sértettségében gyűlölködő kamasz férfiként nem engedte az anyját tovább dolgozni, és boldog volt, hogy eltarthatta.

– *Ez a regénybe, filmre kívánkozó történet a családi kötelékek eltéphetetlenségét bizonyítja. Csakhogy valamennyi fóti történet éppen ezeknek a kötelékeknek a szakadásával kezdődik . . .*

– Mindezt azért meséltem, hogy érzékeltessem: nincs erősebb a vér szerinti családnál. Ezért sem próbálkoztunk itt Fóton a szakirodalomban gyakran dicsért „mesterséges családok" megszervezésével.

– *Nem tudom pontosan, mire gondol . . .*

– Az osztrák S. O. S. „Kinderdorf"-ok (a gyerekfaluk) általában húsz egységből, húsz házból állnak, és minden otthonban kilenc gyereket nevel egy-egy pótmama – a „Hausmutter". Ezt a modellt sokan dicsérik, de én a magam részéről természetellenesnek, féloldalasnak érzem. Az egész életét a mások gyerekeinek szentelő, a magánéletről, saját családról lemondó nevelő lehet áldozatkész, nagyszerű ember, de életformája, aszkézise mégsem lehet példa a családból amúgy is kihullott, sérült gyerekeknek. Ha pedig a pótmama előbb-utóbb mégis belefárad, beleroppan az éjjel-nappal tartó készenlétbe, a gyerekfaluból való távozása a szülők válásához hasonló, de talán még annál is súlyosabb – újabb – törést okozhat a rábízott gyerekeknek. Mi itt Magyarországon eleve házaspárban, családban gondolkodtunk. Fóton minden, életkor szerint kialakított gyerekcsoport közvetlen közelében, lehetőleg velük egy folyosón él az a pedagóguscsalád, amelynek egyik tagja a csoport nevelője, a másik esetleg az óvodában vagy iskolában – más időbeosztás szerint – dolgozik. Az ő gyerekeik együtt élnek, tanulnak, játszanak az intézetiekkel, ugyanazt a tízórait és karácsonyi csomagot is kapják. (Senki sem tudja, hogy a pedagógusszülők ennek ellenértékét befizetik a kasszába.) Este a pedagógusgyerekek természetesen ugyanúgy hazamennek a szüleikhez, mint a községből bejáró, kint lakó vendégdiákok. Ez a modell nagyobb személyes szabadságot, megfelelő magánéletet

biztosít a pedagógusoknak. Ennek is köszönhető, hogy nevelőink 75%-a a törzsgárdához tartozik.

– *Gyermekotthonban, gyerekvárosban tanítani – így is áldozat . . .*

– Megvallom, ez egyike a legnehezebb kérdéseknek. Büszke vagyok arra, hogy munkatársaimat mindig is magam választottam. Olyan nevelőkkel dolgozom együtt, akik hivatásuknak érzik, hogy a család nélküli gyerekeket kárpótolják, emberré neveljék. És mivel szeretik a munkájukat, nem is érzik áldozatnak. De a fejlődés természetes velejárója nálunk is a csökkentett heti óraszám, a nevelőket megillető, hosszabb szabadság. Az általános életszínvonal-emelkedésnek megfelelően a pedagóguscsaládokban is megjelent a tévé, az autó, néhányuknál a víkendház. Ez természetesen jó dolog, hiszen megérdemlik. De tény, hogy amíg mindez nem volt, nevelőink több *szabad időt* töltöttek a gyerekek között, és szorosabb volt a közös élet kerete. És ez nem a fejlődés hozta egyetlen konfliktus Fóton. Itt van például a „gyes". Magam is olyan vívmánynak tartom, ami minden anyát megillet – azt is, aki mások gyermekeinek nevelésére tette fel az életét. De nálunk egy nevelő háromévi távollétét sokszor harminc gyerek sínyli meg! Mert hiába van helyettes, az érzelmi törés egy-egy csoport életében szinte elkerülhetetlen. Megvallom, nagyon örültem, amikor saját asszonylányom nemcsak hogy lemondott a gyesről, de még a szülési szabadság hónapjai alatt is tartotta a kapcsolatot a „többi", fóti gyerekével.

– *Feltételezem, hogy a gyermekfalvak szervezeti felépítése, amiről beszélt, a szülő nélküli gyerekek fokozott szeretetvágyának, családigényének pótlására hivatott . . .*

– Ezt nem vitatom. De a fóti modell előnyének érzem, hogy természetes és vonzó példát, közelről megismerhető családmodellt kínál a gyerekeknek. Pedagógusaink szülőszerepének erősítésére biztosítottuk, hogy három- és hatéves kor között ugyanaz az óvónő foglalkozzék a gyerekekkel. A következő mama, az általános iskolai nevelő, már a beiskolázást megelőző tavasztól rendszeresen látogatja leendő gyerekeit, átjár hozzájuk az óvodába és az otthonba, sőt meghívja őket az iskolások épületébe is. Ezáltal elkerüljük a váltással járó törést, sőt, többnyire elérjük azt is, hogy a kicsik már várják a költözködést. A másik előnye a mi szervezeti felépítésünknek, hogy itt a gye-

rekekkel mindig életkoruk szerinti szakképzett nevelő – óvónő, tanító, tanár – foglalkozik.

– *A gyerekváros nagy előnye az életkor szerint szervezett, külön nevelőintézetekkel szemben, hogy Fóton együtt nevelkedhetnek a testvérek. Hogyan őrzi és erősíti ez a lehetőség a családi kapcsolatokat?*

– Általában azt tapasztaljuk, hogy amíg a testvérek nem kerülnek össze, amíg nem tudnak egymásról, fokozott nyugtalanság él bennük. Ha sikerül összehoznunk őket Fótra, a közelség, a tudat, hogy bármikor megtalálják egymást, általában helyreállítja az érzelmi egyensúlyt. És akkor már eszükbe sem jut, hogy egész nap kézenfogva sétáljanak. Minden testvér a saját kortársainak közösségében éli a maga életét, ott érzi jól magát, és idejének nagy részét az életkora szerinti elfoglaltság tölti ki. Szabad idejükben persze a testvérek örömmel látogatják egymást, a nagyobbak magukkal viszik a kisebbeket az ifjúsági otthonba is, és azt sem bánjuk, ha a kicsik szombaton náluk alszanak. Ezt az életformát alkalmasabbnak érezzük a laikus látogatókat megindító, mesterséges családoknál.

– *Vajon nem marad-e mindezek ellenére kielégítetlen családigény a fóti gyerekekben?*

– Természetesen – marad. Aki teljes egészében pótolhatónak érzi a vér szerinti családi kapcsolatokat, az vagy hazudik, vagy nem ismeri a gyerekeket. De azért a gyerekváros légkörében kialakult családiasság nagymértékben enyhítheti ezt a hiányt.

– *Első találkozásunk óta izgat, hogyan lehet egy ekkora intézmény légköre – családias? Emlékszem, tíz évvel ezelőtt, amikor a gyermekvárosban sétáltunk, Ön nemcsak név szerint ismerte a ránk köszönő növendékeket, de mindenkinek elmondta az életrajzát, tudta a problémáit. Tapasztalom, hogy ma is mindenki igazgató bácsinak szólítja. De vajon ebből áll-e a családiasság?*

– A családi légkör alapja az itt kialakult összetartás, a kicsik és a nagyok közt természetes „családi" segítőkészség. Ami nemcsak abban mutatkozik, hogy a festőtanulók kifestik az óvodások hálóját, a magasabbak megpucolják a kicsiknél az ablakokat, a leendő varrónők pedig ruhát varrnak a többieknek, hanem abban is, hogy az idősebbek természetes szükség-

letőknek érzik, hogy nagy testvérként foglalkozzanak, játszszanak, beszélgessenek a kicsikkel. És ez nemcsak a vér szerinti testvérekre meg az óvónőképzős lányokra vonatkozik! Minden vizsgálat, felmérés azt bizonyítja, hogy az állami intézetekben felnövekvő gyerekek tragédiája – a megfelelő felnőttkapcsolatok hiánya. Rendszerint ez gátolja, késlelteti a szellemi fejlődésüket is. Éppen ezért felbecsülhetetlen nálunk a nagyok pedagógiai segítsége. Öröm nézni, amikor vállas kamaszfiúk óvodás védenceikkel fociznak a parkban. Ennek a kapcsolatrendszernek köszönhető, hogy azok a kicsik, akik hároméves korukban kerülnek Fótra, hatéves korukra általában megszabadulnak a retardációtól, és megfelelnek az iskolaérettség követelményeinek. Az elmaradókat, akik nagyrészt négy-öt éves korukban kerültek hozzánk, korrekciós osztályba íratjuk. De az intenzív foglalkozás révén ők is sorra túljutnak a kezdeti nehézségeken.

– *Tudom, hogy a fóti gyerekek kész emberként, szakmunkásbizonyítvánnyal, érettségivel vagy főiskolai felvételt igazoló indexszel lépnek ki a gyerekváros kapuján. De vajon hogyan alakul a magánéletük? Képesek-e felnőttként megfelelő családi kereteket teremteni a maguk számára?*

– A gyerekek őszinte megnyilatkozásai szerint – Fóton nagyon jó, Fóton mindenkinek mindene megvan, de ők azért feltétlenül kis családban szeretnék felnevelni a maguk gyerekét. Nem a vágyakon, a terveken, kizárólag az anyagi lehetőségeken áll, hogy sikerül-e ezt valóra váltani. Óriási bennük a szeretetvágy, szenvedélyesen keresik a kapcsolatokat. Ezért is tiszteljük mi itt Fóton a szép, tiszta szerelmeket. A fiúk és a lányok barátsága, szerelme nálunk nem titok – itt andalognak előttünk a parkban. A fóti szerelmesek nemcsak társat, de apát, anyát, testvért is egymásban keresnek. Odaadóak és hűségesek. De azért óva intjük őket a túl korai, megalapozatlan, feltételek nélkül való szexuális kapcsolattól. És azt tapasztaljuk, hogy a lányaink – de a fiaink is – megértik, hogy nekik fokozott tartásra van szükségük, mert ha hibáznak, ha meggondolatlanok, vagy mások szeméremérzését sértik – a közösséget kompromittálják, hiszen róluk ítélik meg a gyerekvárost. Húsz év után úgy látom, hogy a fiatalok általában hallgatnak ránk, és talán még tartózkodóbbak, szemérmesebbek is a kintieknél. Főként – egymással. Mert az is igaz, hogy egy-

egy erőszakos kinti fiú hatására a mi védtelen kislányaink könnyen megszédülnek, kiszolgáltatottakká válnak. De szerencsére ez a kivétel. Gyakoribb és jellemzőbb, hogy egy-egy növendékünk katonaidejét letöltve, szakmunkásként jön vissza a választott kislányért az intézetbe. Amikor a gyerekváros tízéves volt, 40 fóti házasságról tudtunk. Összesen 151 volt növendékünk kötött házasságot, és csak két válás szerepelt a statisztikában. De hozzá kell tennem, hogy ez a két elvált növendékünk is maga nevelte a gyerekét. Nem igaz tehát, amit sokan hangoztatnak, hogy az állami gondozottak újratermelik a társadalom árváit. Éppen ellenkezőleg. Sok példa igazolja, hogy a közösségben felnőtt gyerekek megtanultak dolgozni, alkalmazkodni, és hálásak a feléjük áradó szeretetért.

– *A család többnyire nemcsak a választott partnert jelenti.*

– A mi lányaink, ha a fiú otthonába kerülnek, általában nemcsak jó feleségek, de jó menyek is. A konfliktusok akkor kezdődnek, amikor például egy jómódú parasztcsalád felhánytorgatja, hogy a vő állami gondozottként, egy bőrönddel érkezett... Ilyenkor bizony előfordul, hogy kenyértörésre kerül a sor, és a fiatalok inkább vállalják a méregdrága albérletet. Nem mondom, az üzemek, a munkahelyek sokszor segítenek az otthonteremtésben, különösen, ha két volt fóti növendékről van szó. De jó is lenne, ha minden, családi támasz nélkül induló állami gondozott fiatalt belátható időn belül saját otthonhoz juttathatnánk! Nemrégiben külön állami alap is létesült erre a célra, de a rendelkezésünkre álló hatmillió forinttal még mindig csak a rászorulók egy töredékének segíthetünk.

– *Az otthonteremtés nemcsak a volt állami gondozott fiataloknak probléma...*

– Négy nagy gyerekem van nekem is, ismerem a gondjaikat. De állítom, hogy a fóti gyerekek nagy részének még nehezebb az indulása. Mert a tizennyolc éves állami gondozott valóban „kilép az életbe". Amíg az otthon élő fiatal kezdetben semmit vagy jelképes összeget ad haza, neki rögtön meg kell élnie. Rendszerint védtelenül, felkészületlenül érik az első munkahelyi konfliktusok is. A volt állami gondozottnak nincs módja estéről estére tanácsot kérni a nála tapasztaltabb felnőtt családtagoktól, őt nem nyugtatják, óvják, vigasztalják a szülők. Neki, ha kapcsolatokat, ha társat akar – minél előbb saját családot kell alapítania.

– *Végezetül: eddig minden beszélgető partneremnek feltettem a kérdést, hogyan látja a család helyzetét napjainkban. Nem túloznak-e azok, akik az intézmény válságáról beszélnek?*

– Nézetem szerint: *nem!* Az emberek tudati, morális fejlődése nem tudott lépést tartani a hirtelen jött életszínvonalemelkedéssel, a valódi vagy viszonylagos jóléttel. A létminimum felett keresett pénzt egyelőre sokan kizárólag szórakozásra, italra költik. Sok férfi a munkahelyen megismert csinos, jól öltözött, ápolt munkatársakat az otthon ócska papucsban és rongyos pongyolában takarító feleség mellé állítva, úgy hiszi – mások jobban választottak. A szerencsétlen házasság tudata aztán kalandokba, válásba kergeti őket. Sokszor azt érzik, hogy a gyerek az anyagilag már elérhető szórakozás útjában áll. Ennek a következménye, hogy a szétesett családi keretek még az anyagi és a lakáshelyzet stabilizálásával, megoldásával sem állnak *automatikusan* helyre. Nagyon sok az olyan szülő, aki annak idején szorultságában bízta ránk a gyerekét, azóta már régen hazavihetné, de nem vállalja. Talán még büszke is rá, hogy ő „Fóton nevelteti". Látogatási napon a gyerek kunyerál, a felelőtlen apa vagy anya mindent megígér – hogy hazaviteti, hogy újra együtt lesz a család –, azután az új élettárs lebeszéli. És minden marad a régiben . . .

– *Véleménye szerint, sok az olyan gyerek a gyerekvárosban, akit nyugodtan haza lehetne adni?*

– Ellenkezőleg: meggyőződésem, hogy egyetlen gyerek sincs jó helyen ott, ahol nem örülnek neki. Tulajdonképpen oda születni sem lenne szabad! A jobb kereset, az új lakás senkinek nem ad emberi tartást, és nem adja vissza a szülőnek a hiányzó felelősségtudatot. Nem szeretek jósolni, különösen rosszat, de attól tartok, hogy a háromgyerekeseknek juttatott lakással is sokan visszaélnek majd. Jó néhány felelőtlen szülő a gyerekre való hivatkozással kiharcolja a lakást, azután kiszámítja, mennyit fizet (keresete után) három állami gondozott gyereke neveléséért, és mert úgy hiszi, hogy otthon olcsóbb, hazaviszi őket. De aki nyolc–tíz évig nem is törődött a családjával, nem látogatta, valójában nem is ismeri a gyerekeit, az – pusztán a tanácsi döntések hatására – nem válik szülővé. Könnyen előfordulhat, hogy két–három év után rosszabb állapotban kapjuk tőlük vissza a gyerekeket, mint ahogy ki-

engedtük őket. Mert összkomfortos lakásban is lehet egy gyerek erkölcsileg veszélyeztetett, ha az apja iszik, az anyja pedig havonta váltogatja az élettársakat.

– *Ezek szerint a tanácsok eljárását hibáztatja?*

– Megértem az ő helyzetüket is. Hiszen ők pontosan tudják, hogy nálunk háromezer forintba kerül havonta egy gyerek neveltetése, és az országban 36 000-en vannak állami gondozásban! Jó lenne a társadalom terheit csökkenteni, és ugyanakkor minél több szétesett családot helyreállítani. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a gyereknevelés nemcsak lakás – jellem dolga is. Hosszú pedagógiai működésem tapasztalatai alapján mondhatom: az igazi szülő el sem engedte magától a gyerekét. Emlékszem, 19–20 éves koromban hány olyan cigánygyereket tanítottam a tanyán, akit száraz kenyéren tartottak, rongyokban járattak, de mégis foggal-körömmel ragaszkodott hozzájuk az anyjuk. Most meg ... Kiöltözött cigánycsaládok csapatostul jönnek látogatni, és eszükben sincs vállalni a nevelés gondját. Megvallom, hálás vagyok a sorsnak, hogy nem nekem kell behajtani a szülőkön a nevelési hozzájárulást. Sokan ez alól is mindenáron ki akarnak bújni. Nem tudom, megírja-e, de én nem vagyok optimista. Túl nagy az intézeti tapasztalatom ahhoz, hogy ne tudnám: a gyereknek a vér szerinti családban a legjobb. Ennél egyelőre sehol sem tudtak alkalmasabbat kitalálni, nyújtani. Ezért vagyok válásellenes, és ezért aggaszt a statisztika. Ezért fáj, ha azt látom, hogy a családi élet kereteinek lazulása a gyerekeket fenyegeti. És ezért szeretném, ha az én négy gyerekem, és a Fóton felnőtt fiatalok valamennyien szentségnek éreznék a családot.

– *Mostanáig jobbára Barna Lajos ezertagú családjáról esett szó. Pedig tudom, hogy maga is szoros családi kötelékben nőtt fel, és most is népes család veszi körül.*

– Apámék is, anyámék is kilencen voltak testvérek. Mi öten nőttünk fel együtt. Nálunk soha nem volt harag, és soha senki nem vett fel a családból bankkölcsönt. Talán nem is kapott volna ... De mindig akadtak, akik összeadták a szükséges összeget az építkezőknek, a bajbajutottaknak. És tudtommal mindig mindenki megadta, amint tudta. Szüleim Debrecenből kerültek Hajdúböszörménybe. De mi még felnőtt korunkban is úgy mondtuk – „megyek haza, nagyapámhoz". Aki

a szüleinkhez készül, az csak egyszerűen hazamegy. Húsvétkor, karácsonykor, Mihály- és Klára-napkor a nagyszülőknél jött össze a család. Nemzedékenként külön csoportban szórakoztunk, de együtt hallgattuk az öregek végtelen, első világháborús történeteit. Felnőtt koromban nemcsak a szüleimet veszítettem el, de első feleségemet is. A háború után két kisgyerekkel maradtam özvegyen. Második feleségem is pedagógus. Négy gyereket neveltünk fel boldogságban, munkában. Négyük közül három már tanít. Az egyik lányomat elcsábították a gyerekvárosból a fóti iskolába, igazgatóhelyettesnek. A másik most éppen tankönyvet ír. A vejeim is pedagógusok. Az egyetlen fiam, aki a Műszaki Egyetemre iratkozott, most taxisofőrként keresi meg a saját házra valót, de már azt rebesgeti, hogy ha a háza tető alatt lesz, utána ő is tanítani szeretne.

– *Hogyan sikerült megosztania a szeretetét a saját és a fóti gyerekek között?*

– Számomra is, számukra is természetes volt a közös élet. Az enyéim kis családban nőttek fel, de együtt a nagycsaláddal, az intézeti gyerekek között. Én mindenkor vallottam, hogy a nevelők gyerekei nem lóghatnak ki a sorból, együtt kell éliük, dolgozniuk a többiekkel. A feleségem ugyanolyan hivatástudattal látta el a maga munkáját, mint a többi, általam választott fóti nevelő, de neki még nehezebb volt. Mert ő soha nem kérdezhette, hogy mikor jövök haza, és mikor végzek. Karácsonykor a magunk családi fenyőfájától is felálltunk, hogy végigjárjuk a többieket: a kollégákat és az otthonban maradó gyerekeket. Talán már el sem tudnánk képzelni másféle karácsonyt. És bízom benne, hogy a lányaim is ugyanezt az örömet találják meg a hivatásukban, a gyerekeikben. Nekem pedig most már itt vannak az unokák: a saját lányaim és a fóti növendékeim gyerekei.

CSALÁDI FŐKÖNYV

Beszélgetés Hoffmann Istvánné közgazdásszal

Szabó Magda Régimódi történetében szerepel a családi dokumentumok között egy hihetetlenül izgalmas forrásmunka: a nagymama két világháború viharában megőrzött háztartási könyve. Az utókor Rickl Mária gondosan vezetett beírókönyvéből tudja meg, hogyan éltek a „kalmárlány" otthonában. Mit költöttek a családban a gyerekekre, mennyibe került az *újdon-szülöttek* vászon-szakálkája, a sapka, a púder, a csörgő és a gilisztacsokoládé. Mennyit adtak ki ruhára, batisztra, gyolcsra, míderre, posztó-, vászon- és szalmakalapra – fiákerre és jótékony célra. Kiderül, hogy melyik esztendőben költöttek a szokottnál többet orvosra és orvosságra, és a megvásárolt kották ára még arra is fényt derít, milyen muzsikát hallgattak.

Vajon vannak-e, lesznek-e ilyenfajta búvárkodásra érdemes háztartási könyvek a XX. század harmadik harmadából? Mert ha igen, akkor talán érdemes lenne már ma kibővíteni a családról folytatott biológiai, pszichológiai, érzelmi és pedagógiai kérdéseket felvető beszélgetések körét, és körüljárni azt, amiből élünk: a családi költségvetés és az életmód kapcsolatát.

Erre a kérdésre közgazdásztól kértünk választ. Beszélgetőpartnerünk *Hoffmann Istvánné* mérnök, közgazdász, a közgazdaságtudomány kandidátusa, akinek kutatási területe – a magyar családok gazdálkodása. 1973–1975 között munkatársaival 1650 család gazdálkodását, életmódját, gondosan vezetett háztartási könyvét kísérte figyelemmel. Tapasztalatairól, kutatási eredményeiről A magyar háztartások gazdálkodási modellje című munkájában (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) adott számot. (A tudományos mű rövidített és népszerű változatát, a Gazdálkodás otthon című tanulmányt a Magyar Nők Országos Tanácsa és a Kossuth Könyvkiadó jelentette meg.)

– *Manapság már nemcsak a szociológusok, de az újságolvasók is pontosan tudják, hogy a család, ami valaha termelési egység volt, korunkban elsősorban a közös fogyasztás színhelye. A fogyasztás családon belüli irányitója, szervezője – akit*

riportjainkban gyakran a család pénzügyminiszterének is nevezünk – rendszerint az anya, a feleség. De vajon hogyan látja ezt a jelenséget a közgazdaságtudomány?

– A fogyasztói magatartás vizsgálata nálunk sokáig elhanyagolt terület volt. Az Egyesült Államokban, ahol egy évet töltöttem ösztöndíjjal, ez a téma a piackutatás egyik kulcskérdése, elsőrendű gazdasági, vállalati érdek. Hazatérve, amikor a szocialista vállalatokkal foglalkozó akadémiai kutatási főirányba bekapcsolódtam, szembetalálkoztam azzal a kérdéssel, hogy vajon a mi tervgazdálkodásunkban nélkülözhető-e a szükségletek kutatása. És arra a felismerésre jutottam, hogy a fogyasztás, a családi gazdálkodás vizsgálata – a várható szükséglet megismerésének, tehát a kereslet előrejelzésének alapvető eszköze. Ez a közgazdasági cél vezetett, amikor munkatársaimmal együtt nekiláttam a háztartások vizsgálatának. Tudományos hipotézisem az volt, hogy mi magyarok, történelmi és gazdasági tapasztalataink, paraszti őseinktől örökölt magatartásunk következtében általában beosztással élünk. Az emberek többsége rá is kényszerül arra, hogy előre megtervezze a nagyobb beruházásokat. Ez a fogyasztói magatartás lehetővé teszi a közgazdász – illetve a népgazdaság – számára, hogy időben megismerjük a várható igényeket, terveket. A lakosságtól szerzett információink előre befolyásolhatják a termelést is. A kutató számára pedig feltétlenül érdekes és tanulságos a tervek megvalósításának ellenőrzése.

– *Ez tehát a téma közgazdasági megközelítése. Bevallom, engem a családok költségvetésének társadalmi oldala, az életmódra vonatkozó tapasztalati anyaga jobban megragadott . . .*

– A kutatás során mind világosabb lett, hogy az otthoni gazdálkodás szociológiai, sőt pszichológiai kérdések sorával is érintkezik.

– *Milyen módszerrel végezték a vizsgálatot?*

– A családokat városban és tanyán, a népesség foglalkozási és kor-összetételének megfelelően választottuk ki. Szerepeltek a dolgozókon kívül nyugdíjasok is. Három esztendőn át minden karácsonykor üdvözlő lapon jelentkeztünk a vizsgálatban részt vevő családoknál, és előre jeleztük, hogy januárban felkeressük őket. Húsvétkor viszont megköszöntük közreműködésüket. Ez a rendszeresnek mondható kapcsolat eredményezte, hogy szívesen fogadták az egyetemista kérdezőbiz-

tosokat, többen önként beküldték hozzánk háztartási könyvüket is. Tanítványaimmal dolgoztam együtt, egy-egy beszélgetésben 20–25 kérdésre kerestünk választ. Ezek között nemcsak a családi költségvetés legfontosabb tételei, a bevételek és a kiadások, a megvalósított tervek szerepeltek, hanem olyan bizalmas természetű kérdések is, amelyek a család adósságaira vagy megtakarításaira, az anyagi természetű családi döntések meghozatalára vonatkoztak.

– *Azt hiszem, a család szempontjából az utóbbi a legérdekesebb. És a publikált anyag azt bizonyítja, hogy a családok nem zárkóztak el a kérdések elől . . .*

– Ma már az egész társadalmat foglalkoztatja a családi munkamegosztás problémája. Meggyőződésem, hogy ebben nem az a legfontosabb, hogy ki mosogat, hanem az, hogy ki dönt. A közös felelősségvállalás megjelenése a családok belső demokratizálódására utal.

– *Tanulmányában azt írja, hogy „általában az anyákra, a feleségekre hárul a nagyobb felelősség a pénzgazdálkodásért". A közös kasszát is rendszerint a feleség kezeli. A háztartási, élelmezési kiadásokon kívül a ruházkodásra és a lakberendezésre fordított összegeket is rendszerint a feleség határozza meg.*

– De már a háztartási gépek vásárlásakor vagy a nagyobb beruházások megtervezésében főleg a férfiaké a döntő szó!

– *Vajon ez lenne az ideális munkamegosztás?*

– Ennek a munkamegosztásnak megvan a hagyománya, és vannak bizonyos reális okai is. A kérdezettek általában a nők nagyobb gyakorlati érzékére, jobb ízlésére, a férfiak műszaki jártasságára hivatkoznak. De tény, hogy valamennyi családi feladat ellátásában meghatározó szerepe van a nőnek. És ez rendben is van. Csak az a probléma, hogy a feleség majdnem minden családban több funkciót lát el, mint amennyi indokolt lenne.

– *Mennyiben befolyásolja ezt a jelenséget a nők tömeges munkavállalása?*

– A változás, ha megindult is, elég lassú. Legfeljebb annyi, hogy a feleség ma már nem egy, hanem két, esetleg három kereső jövedelmét osztja be. Vannak asszonyok, akik ezt terhesnek érzik, és igyekeznek megosztani a felelősséget. Különösen a fiatalok, és a férjeikkel többé-kevésbé azonos szinten

dolgozó értelmiségiek próbálják letenni vállukról a terhek egy részét. De a többség ma is természetesnek találja az aránytalan teherelosztást. Kérdésünkre a nők is rendszerint azzal érvelnek, hogy azért kell nekik beosztani a pénzt, mert jobban értenek hozzá.

– *Véleménye szerint hogyan kellene bevonni a különböző családi funkciók és feladatok ellátásába a családtagokat?*

– A legfontosabb, hogy az asszony *hajlandó* legyen, *akarja* megosztani a feladatokat. Mert sokszor tapasztaltuk az ellenkezőjét. Különösen, ami a gyerekeket illeti . . .

– *A gyerekek bevonása nem könnyű dolog.*

– Nem könnyű, de elengedhetetlen. Sok anya azzal érvel, hogy gyorsabban elvégzi a munkát egyedül. És ez (egy darabig) igaz is. De hosszú távon ez a türelmetlenség megbosszulja magát. És megint nemcsak a mosogatásra gondolok! Mi annak idején az édesanyánktól tanultunk meg gazdálkodni. A legtöbben közelről láttuk, tapasztaltuk, hogy a pénznek óriási értéke van, hogy minden fillért meg kell becsülni, és csak az boldogul, aki beoszt, aki takarékoskodik. A mai élet, a magasabb életszínvonal sok tekintetben új gazdálkodási normákat hozott, de a társadalom nem tanította meg az új, kereső szerepbe lépő nőket a régi eszmények felülvizsgálatára. Nagyon sok családban, ahol nem vonják be a gyereket az otthoni gazdálkodásba, egyszerűen semmilyen háztartásvezetési mintát nem közvetítenek a következő nemzedéknek. A fiatalok úgy nőnek fel – viszonylagos jólétben –, hogy sejtelmük sincs az ésszerű családi gazdálkodás követelményeiről, gondjairól, módszereiről. Jellemző példának érzem, hogy 28 negyedéves egyetemi hallgató közül – csupa piackutatás iránt érdeklődő, leendő közgazdász! – 26-an nem tudták megmondani a saját családjukon belüli jövedelemarányokat sem. (Tehát, hogy ki keres többet, és milyen mértékben haladja meg a család egyik tagjának a jövedelme a másikét.) Arra a kérdésre, hogy takarékoskodik-e a család, mindössze egy fiú említette a KST-t, a másik „valamiféle KFT-ről" beszélt. A többieknek sejtelmük sem volt róla, hogy lebeg-e valamilyen távlati cél a család előtt. Egyikük sem élte át igazán, hogy milyen megtakarítások révén, milyen áldozatokkal érte el a család a közös külföldi utazást, hogyan gyűjtötték össze a gépkocsi árát. Ahol ilyen tájékozatlanul nő fel a gyerek, ott nem csoda, ha nem becsüli

meg azokat a javakat, amelyekért a szülei megdolgoztak. Nem ismeri a lemondást, és ezért az öröme is kisebb.

– *Véleménye szerint hol követik el a szülők a mulasztást?*

– Amikor a kisgyereknek vagy nem adnak zsebpénzt, vagy számlálatlanul szórják a forintokat, és nem követelik meg a gyerektől a beosztást, nem tanítják meg a takarékosságra. Veszedelmesnek érzem a nem őszinte családi légkört is. A vizsgálat során, főleg a magasabb jövedelműek körében találkoztunk olyanokkal, ahol a házastársak meglehetősen bizonytalanul nyilatkoztak a másik fél keresetéről.

– *De azért az 1650 család között csak akadt példamutató is?*

– Az igazat megvallva, kevés az olyan józan gondolkodású, okos munkáscsalád, mint amelyikkel Dömsödön beszélgettünk. Ott is az asszony kezeli a kasszát, de amikor a család két férfitagja átadja a borítékot, rögtön megbeszélik a három kereset beosztását. Együtt tűzik ki a célokat; hogy most az asszony következik, neki veszünk télikabátot, azután majd jut pénz a fiúnak magnóra ... A közös döntés közös erőfeszítést, és főként közös felelősséget jelent. Elejét veszi az elégedetlenségnek, alapja lehet a családon belüli harmóniának.

– *Nem tapasztalták, hogy a pénz sok családban konfliktusforrás?*

– Elsősorban ott, ahol a bizalom és a demokratizmus, a közös felelősség hiányzik.

– *Tanulmányában többször hivatkozik a családi gazdálkodás eredményességére. Megvallom, én ezt meglehetősen bizonytalan értékmérőnek érzem. Mert ami az egyik családban eredmény, a másikban esetleg elégedetlenség forrása. Mondjuk egy Trabant ... De ennél is lényegesebb fenntartásom, hogy újabban túlságosan elharapódzott az a szemlélet, amely a felhalmozott tárgyakon, a javak mennyiségén méri le egy emberi élet eredményességét. Sok család kizárólag arra büszke, hogy mit tud javakban felmutatni.*

– Az „eredményesség" természetesen viszonylagos, és sok tényezőből tevődik össze. Eredményesen gazdálkodik, nézetem szerint, az a család, ahol a lehetőségek és az igények találkoznak, de vannak megvalósítandó terveik is. A célok elérésére irányuló törekvés – az erőfeszítés, a takarékoskodás – társadalmi szempontból is fontos. Nem értek egyet az olyan taka-

rékoskodással, ahol zsíroskenyéren akarják kiböjtölni a kocsit. De természetesnek és hasznosnak tartom, ha egy család jövedelme bizonyos hányadát szükségleteinek jövőbeni kielégítésére fordítja – tehát megtakarítja. Különösen azért, mert az utóbbi időben már az élelmiszerekre fordított jövedelemhányad lassabban emelkedett, mint a jövedelem, a tartós fogyasztási cikkekre, beruházásokra fordított jövedelemhányad viszont gyorsabban nő, tehát a lakosság minden csoportjában emelkedett az úgynevezett *„szabad rendelkezésű jövedelem"*.

– *Úgy tudom, hogy a megtakarítások összege is emelkedett.*

– Vizsgálataink szerint egy hazai háztartásra átlagosan évente 5200 forint megtakarítás jut. Én mint közgazdász természetesen megtakarítás-párti vagyok, de azért szeretném elmondani, hogy háromféle takarékosság létezik. Az ideális az, amikor valaki meghatározott céllal, távlati tervei megvalósítása érdekében beosztóan él, takarékoskodik. Ez az egyén és a népgazdaság szempontjából is hasznos. A megtakarítások másik csoportjába az a bevételi többlet tartozik, amivel egyes, nagy keresetű emberek rendelkeznek, azok, akik már nem tudják a pénzüket elkölteni. Ilyen jelenség, ha szórványosan is, de létezik, tehát tudomásul kell venni, és a kínálatnak – a népgazdaság érdekében – alkalmazkodnia is kell ehhez. Mert a magas jövedelműek keresete csak így áramlik vissza a népgazdaságba. A harmadik kategóriába azt a kényszertakarékosságot sorolom, amikor az emberek a kínálat elégtelensége folytán nem tudják kiadni a pénzüket. Akik ebben a cipőben járnak, rendszerint be sem teszik a pénzt a takarékba, inkább otthon őrzik, vagy a pénztárcájukban hordják, hogy kéznél legyen, ha megérkezik az áruházba az a bizonyos, várva várt szobabútor vagy háztartási gép. Ez a hetekig-hónapokig vagy még tovább elhúzódó kényszertakarékosság népgazdasági szempontból a legkedvezőtlenebb.

– *Mégsem lehet érte a fogyasztót hibáztatni . . .*

– Inkább azokat a termelőket hibáztatnám, akik egyes cikkek hiányát mesterségesen előidézik. Itt van például a bútoripar. A népgazdaság rengeteget fordított a korszerűsítésére, fel is futtatták a termelést, tele vannak a raktárak, csak éppen az átlagfogyasztó által keresett, 15 000–25 000 forintos, közepes árú garnitúrákból nincs elég. Hasonló gond, hogy mióta a

tévégyártásunk fejlődik, sajnos, eltűntek az olcsóbb készülékek a boltokból. A kínálatnak ez a relatív hiánya nemcsak kellemetlen, de gazdaságilag káros, erkölcsileg pedig kétfelé is romboló hatású. Hiszen részben ez az oka a kereskedelemben is mindjobban elharapódzó csúszópénznek. Ami a tárgyak kultuszát illeti, szerintem abban a korszakban, amikor egy nemzet elkezd „felöltözködni" – és ez nálunk az elmúlt 10–15 évre tehető –, érthető, hogy az életet szebbé tevő javaknak megnő a presztízse, hogy a jólét és a jobbra törekvés elsősorban az anyagi javakban és az azok megszerzésére irányuló erőfeszítésben nyilvánul meg. Ez nem is baj. A baj ott kezdődik, amikor a tárgyak és az emberek között konfliktus támad, mert a társadalom nem tanítja meg tagjait a megszerzett javak felhasználására, nem segíti a helyes értékek kialakítására.

– *Messzire kanyarodtunk a pénz beosztásától. Pedig kíváncsi lennék, hogy nem okozott-e konfliktust a családok egy részében a költekezés vagy a túlzott takarékosság?*

– Ilyen problémákkal elsősorban azokban a családokban találkoztunk, ahol egy személy felelős a családi költségvetésért. Akadnak például zsugori férjek, akik eleve sokallják a kiadásokat, pazarlónak tartják a feleségüket. Túlköltekezésre viszont általában olyan gyermektelen fiataloknál kerül sor, akik még nem tanultak meg gazdálkodni, akik természetesnek, a divatosan bohém élet kellékének érzik, hogy a hónap végén baráti kölcsönre szoruljanak. Az ilyen házaspárok anyagi gondjai az első gyerek megszületése után tetőznek: akkor derül ki, hogy még nem álltak át a gyermekes családokban elengedhetetlen tervszerűbb gazdálkodásra.

– *A legtöbben nem egymásnak, hanem az OTP-nek tartozunk . . .*

– Mondjam azt, hogy nem elegen? Közgazdászként úgy érzem, hogy a múlt nálunk túlságosan negatív képet alakított ki a részletvásárlásról. Adósnak lenni nyomort vagy legalábbis létbizonytalanságot jelentett. Az adósság Damoklész-kardját a felszabadulás után sem tudtuk elfelejteni, különösen azért, mert az agitáció is elítélően foglalkozott a bankok szerepével, a részletvásárlás egyéni és társadalmi következményeivel. Későn ébredtünk rá arra, hogy a részletakciók hasznosak a vállalatnak, mert biztos keresletet, betervezhető vásárlóerőt je-

lentenek, és hasznosak az egyénnek is, mert előbbre hozzák a szükségletei kielégítését.

– *Azt mondják, a részletvásárlás könnyelműségre csábít . . .*

– Ellenkezőleg. Aki hitelbe vásárol, az vállalja, hogy a következő időkben, valamilyen beruházás érdekében, rendszeresen lemond jövedelme egy részéről. A részletfizetés ilyen módon beosztásra, takarékosságra nevel, tehát közgazdasági értelemben pozitív magatartásra ösztönöz.

– *Megkérdezném, ha nem titok: hogyan gazdálkodik a közgazdász?*

– Férjem mérnök, ketten vagyunk keresők a négytagú családban – válaszol Hoffmann Istvánné. – Velünk él a nagymama és egyetemista lányunk. Huszonnégy év alatt szilárd gazdálkodási módszerünk alakult ki. A férjem fizetésének a háztartásra szánt részét az édesanyjának adja át, ő osztja be a kosztpénzt. A vásárlást, a nagymama irányítása mellett, a kislányommal ketten végezzük. Az én keresetemből fedezzük a lakás törlesztését és fenntartását, a közüzemi díjakat, a ruházkodást és a családi beruházásokat. A lányom első elemista kora óta zsebpénzt kap, és 12 éves kora óta minden nyáron dolgozik, többnyire a kereskedelemben. Amikor egyetemi vizsgaeredményei olyanok voltak, hogy tandíjat kellett fizetnie, ezt is a zsebpénzéből kellett fedeznie. A következő félévben újból tandíjmentes lett.

*

Búcsúzáskor Hoffmann Istvánnénak is felteszem a beszélgetéssorozat visszatérő kérdését.

– *Hogyan látja a család jövőjét, válságát?*

– Meggyőződésem, hogy a család gazdálkodási, fogyasztási egységként nincs válságban. De egyébként sem . . . A kívülről jövő ártalmak elkerülhetetlen növekedése – a tömegesedés, a munkaintenzitás helyenkénti fokozódása, a zajártalom, az információdömping – inkább még erősítik is a család összetartó erejét. Minden embernek szüksége van ugyanis olyan körülményekre, olyan helyzetre, ahol ezeknek a külső ártalmaknak a kizárásával megpihenhet, felszabadulhat. Ezt a jelenlegi ismereteink szerint kizárólag az érzelmi kötődésen alapuló család képes nyújtani. A civilizáció és a technika fejlődése, sajnos,

együtt jár azzal, hogy az emberek többsége egy-egy munkafolyamat részévé válik, és ez megfosztja az alkotó munkában élvezett teljességtől. Éppen ezért a modern embernek, a jövő emberének fokozott szüksége van valamilyen emberi-érzelmi teljességet kínáló körre. És ezt megint csak a család, az otthon nyújthatja. Vallom, hogy sem az életmód-jelenségek változásából, sem a válások számának emelkedéséből nem lehet a család vagy akár a házasság válságára következtetni. Már csak azért sem, mert a számok tanúvallomása szerint az elvált házastársak többsége rendkívül hamar újraházasodik. Ami azt bizonyítja, hogy a többség nem az intézményben, hanem a partnerében csalódott, és megint csak stabil érzelmi kapcsolatot keres.

– *A gazdálkodástól, íme, mégis eljutottunk az érzelmekig.*

VÁLOGATOTT FÉRJEK, VÁLOGATOTT FELESÉGEK

Baróti Lajos szövetségi kapitánynál

1971-ben, amikor a Mester (így, nagy M-mel) Peruba készült, egy újságíró kollégám feltette Baróti Lajosnak a kérdést: „Mennyit foglalkozik labdarúgással?" A válasz így hangzott: „Az egész életem ezzel telik."

Amikor – néhány hónappal az 1978-as futball világbajnokság előtt – erre a beszélgetésre készültem, utánanéztem a főváros egyik leggazdagabb archívumában: írtak-e valamit Baróti Lajos szövetségi kapitányról, ami *nem* a labdarúgással kapcsolatos. Az ígéretesebb címszavakat sorra-rendre kijegyeztem, az interjúkat, pályaképeket végigböngésztem, azután feladtam a meccset. Beértem az életrajzi adatokkal. Hogy Baróti Lajos édesapja matematikatanár volt, öccse neves irodalomprofeszszor, ő jogásznak készült, amikor elcsábította a bőrlabda. Futballista-fénykorában – harmincnégy évesen – egy váratlan baleset új útra terelte az életét. 1948 óta edző, és háromszor volt szövetségi kapitány. A futballvilágban Lajos bácsinak, Mesternek tisztelik.

De aki csak ennyit tud róla – nem ismeri Baróti Lajost.

Amikor végre szemtől szembe kerülünk, attól tartok, hogy az utcán focizó srácok is tájékozottabbak, többet tudnak róla, mint én. Több a közös témájuk is, hiszen a szövetségi kapitányt és a labdakergető gyerekeket is a közeledő argentínai futball-világbajnokság – a válogatott összetétele, taktikája, esélye – foglalkoztatja.

A kérdés, amit tollam hegyén tartok, csak közvetve kapcsolódik a labdarúgáshoz. A sport és a család, a sportoló és a család viszonya, kapcsolata érdekelne. Pontosabban, hogy mit is jelent a sportoló számára a család.

– Más a sport, és más a – versenysport. Az én területem az utóbbi, amelynek lényege, hogy valakit le kell győzni. A résztvevőknek a cél érdekében mindent el kell követniük teljesítményük fokozására. A maximális emberi teljesítménynek viszont minden területen – egyéni sportágaknál és csoportjátékban is – alapfeltétele a megfelelő háttér és a harmónia.

– Ez általánosságban eléggé köztudott. De Ön bizonyára konkrétan is tapasztalta a családi háttér és a sportteljesítmény közvetlen összefüggését.

– Három évtizedes edzői pályafutásom alatt mindenre volt példa. Emlékszem például egy bajnoki mérkőzésre, amikor egy játékosunk öt percet késett a találkozóról. Tudtam, hogy már egy órával korábban megérkezett a stadionba – a tribünről nézte az előmeccset –, de a késésre ez nem mentség. Először arra gondoltam, ki is hagyom a csapatból, azután mégis beértem a büntetéssel. Mihelyt kifutott a pályára, láttam, hogy baj van. És valóban, tizenöt perc után, egy súlyos szabálytalanság miatt leküldték a fiút a pályáról. Csak utólag tudtam meg, hogy az előmérkőzés alatt összeveszett a feleségével, és a fiatalasszony köszönés nélkül elrohant. A mi játékosunk ennek következtében felzaklatott, rossz idegállapotban lépett a pályára. Most képzelje el ugyanezt – egy világbajnoki selejtezőn! Ahol nem egyéni, hanem országos érdek forog kockán . . .

– Vajon érzik-e az érdekeltek ezt a felelősséget?

– Igyekszem őket ráébreszteni. Mert valóban sok függ attól, hogy a játékos milyen állapotban jön el otthonról. Hogyan készíti fel a család egy-egy mérkőzésre.

– Ezek szerint, majdhogynem edzőtársainak érzi a feleségeket?

– Az élvonalbeli labdarúgók nagyon szoros munkarend szerint élnek. Azért hivatkozom erre, mert ezt közelről ismerem. De voltaképpen minden élsportoló életformája hasonló. Januárban a mi játékosainknak minden reggel nyolc óra után a pályán kell lenniük, mert kilenckor edzés. Tizenegy után hazaszaladhatnak valamit bekapni, esetleg kicsit pihennek is, de legkésőbb háromkor indulás vissza, mert négytől-hétig tartjuk a délutáni edzést. A felkészülési idő alatt napi nyolc-tízezer méter futás az edzésadag. Ilyen idegi és fizikai igénybevétel mellett az sem mindegy, hogy mit eszik az a játékos, és hogy tökéletesen kipiheni-e magát estétől reggelig. Nemcsak a labdarúgótól, a családtól is elvárjuk, hogy mindent alárendeljen a sportnak.

– Feltételezem, hogy a családtagokban, a feleségekben is van becsvágy.

– Hogyne lenne! De beszéljünk őszintén. Nagy dolog a dicsőség, azonban az anyagi ösztönzés a családtagok számára

sem mellékes. És én, bevallom, örülök annak, ha egy asszony *számít* a jutalomra. Mert akkor biztos, hogy nem fogja kimaradásra csábítani a férjét. Minden közeli hozzátartozó egy kicsit menedzser is – és ebben nincs semmi szégyellni való.

– *Milyen a kapcsolata a kapitánynak a sportolók családjával?*

– Többnyire tudatosan keresem és ápolom is ezt a kapcsolatot. Igyekszem együttműködni a családtagokkal. Harminc év alatt rengeteg feleséggel ültem már le megbeszélni a férje pályafutását. Különösen olyankor, amikor valami baj volt, például ha a férj nem hozta tisztességesen a formáját. Pályafutásom alatt nem egy olyan játékossal találkoztam, akiből azért nem lett az, ami lehetett volna, mert kisiklott a magánélete. A vidékről Pestre kerülő, 16–18 éves fiúknál óriási szerepe van a baráti körnek. Veszedelmesek a galerik, de majdnem ugyanolyan veszélyes a magány. Vidékről került fel az a tizenhét éves játékos is, aki lakás híján, évekig az egyesülete egyik csónakházában húzta meg magát. Egyedül élt – talán félt is vagy csak unatkozott –, de ilyenkor egy jól kereső élsportolónak könnyen adódnak cimborái. Ez a fiú négy évig volt az élvonalban, azután visszaesett. Egyre többet ivott, végül egészen elzüllött, és huszonegy éves korára befejeződött a sportkarrierje. Hát ilyennek nem szabadna előfordulni!

– *Hogyan lehet ezt megakadályozni?*

– Törődéssel, figyelemmel, megfelelő ráhatással. A klubokban szorosabb az emberek között a kapcsolat, mint a válogatottban. Amikor edzőként Győrött dolgoztam, még a pincérek is szövetségeseim voltak. Figyelmeztettek, sőt fel is hívtak, ha egy játékos kimaradt, sportszerűtlenül viselkedett. A győri pincér érdekeltnek érezte magát abban, hogy az ő városának a csapata optimális formában álljon ki a pályára vasárnap. Egy négy-öt szórakozóhellyel rendelkező vidéki városban ez persze jóval egyszerűbb, mint Budapesten. Itt az edzőknek, az orvosoknak és a családtagoknak kell összefogni.

– *Tehát nemcsak a feleségekre számít?*

– A legfiatalabb labdarúgók gyakran szülői kísérettel érkeznek. Vannak a papák közt lelkes drukkerek, akikkel öröm együttműködni. Problémák ott adódnak, ahol a család közömbös, és a fiú idő előtt elszakad otthonról, kiesik a családból.

– *A legszorosabb kötelék mégis az, ami ezeket a fiatal em-*

bereket a társukhoz, feleségükhöz köti. Mi erről a tapasztalata?

– Mondhatnék jót is, rosszat is. Itt van például az egyik nagyon tehetséges játékosunk, aki hat elemivel kezdte meg a sportpályafutását. Ritka jóképű fiú volt, és valóban tehetséges. Hogy, hogy nem, egy orvosnőt vett feleségül. Sokat beszélgettem az asszonnyal is, és ketten együtt értük el azt, hogy ez a labdarúgó megkomolyodott, tanulni kezdett, azóta leérettségizett, és ma már egyetemre készül. Ez a fiú hálás is azért, hogy kimozdítottuk . . .

– *Azért az orvosnő-feleség, gondolom, kivétel.*

– Nem vezettem listát a házastársakról, de bátran állíthatom, hogy ahogy a focista típus átalakult, változtak és változnak a futballistafeleségek is. 1928–1930 óta, amióta benne élek a futballvilágban, egészen más lett a légkör. A játékosok zöme ma már érettségizett, és hamincéves korában diplomát vagy szakmát szerez. Ha akadnak is kivételesen züllésre hajlamos elemek, ez ma már nem jellemző. A párválasztásnál még tíz évvel ezelőtt is a szépség volt az egyetlen szempont. Mostanában már a játékosok is partnert keresnek, és a legkülönbözőbb foglalkozású menyasszonyok, feleségek alkotják a családi hátteret. Háztartásbeli – a legritkábban. Igaz, az utóbbi időben sokan vannak gyesen. A feleség foglalkozása egyébként az életforma kialakítása szempontjából sem mellékes. Például egy színésznő-feleség, aki naponta késő estig, éjszakáig dolgozik – az eltérő életritmus következtében –, komoly probléma.

– *Véleménye szerint szorosabbak vagy lazábbak a sportolók kötöttségei a hasonló életkorú civilekénél?*

– Inkább valamivel szorosabbak, mert az életformájuk zártabb, kötöttebb. Ha nem is hiszik el róluk, elmondhatom, hogy szinte a pályán élnek. Külföldön is kiderül, hogy ki az, aki már a túra negyvennyolcadik órájában hazavágyik. Ez a kötődés egyáltalán nem ritka, és sportszempontból többnyire hasznos is.

– *És mi a helyzet a válással?*

– Semmivel sem több, mint másutt. Persze, itt is előfordul, hogy egy-egy játékosnak válságba kerül a házassága, és akkor nemegyszer rám vár a békebíró tiszte. Hol a férjjel tárgyalok, hol a feleséggel, amíg kiegyeznek.

– *Nem minden sportoló házas . . .*

– Az élsportolók viszonylag korán nősülnek. Általában családszeretők, meg azután – nem engedhetik meg maguknak a lazaságot. Aki éjfélig akárcsak egy beatklubban szórakozik, már nem képes teljes értékű munkára a reggeli edzésen. Őszintén szólva, örülök is, ha családot alapítanak. Még akkor is, ha a házasság, a gyerek újabb gondokat jelenthet . . .

– *A futballista papákat, gondolom, nem köti le túlságosan a gyerekgondozás!*

– Higgye el, hogy akad olyan élvonalbeli játékosunk, aki komolyan veszi a terhek megosztását, és ha otthon van, szívesen segít a feleségének. Vásárol, porszívózik, sőt egyikük naponta pelenkát is mosott. Igaz, heccelték is vele a többiek. De nem gúnyosan, rosszallva, inkább évődve. Ugyanebben az időben volt egy másik válogatott játékosunk, kétgyerekes ifjú apa, aki egyre rosszabb formát mutatott. Egy „beolvasásnak" szánt beszélgetésből kiderült azután, hogy másfélszobás lakásukban minden hang áthallatszik, és a csecsemő nincs tekintettel papája kondíciójára. Szerencsére a játékos klubja megértő volt, és hozzásegítette a családot a lakáscseréhez.

– *Ehhez azért válogatottnak kell lenni . . .*

– Az élsportoló százezreket szórakoztat, és egy országot képvisel. Amikor a csúcson van, évekig sok mindenről le kell mondania. Ezt nem veszik tekintetbe azok, akik irigylik a futballsztárokat. Itt van például az utazás. Az élsportolók valóban rengeteget utaznak. De többnyire a mérkőzés előtti napon megyünk, és akkor legfeljebb egy autóbuszos körsétát szervezhetünk a városban, utána az egyetlen program a pihenés. Következő nap játszunk, harmadnap reggel indulunk haza. Még aki szeretne, az sem jut el egy múzeumba. Amikor például azért indulok Madridba, hogy megnézzem egy-egy leendő ellenfelünk játékát, legjobb esetben délelőtt szakíthatok pár órát a Pradóra, de a meccs után már dolgozom, és másnap hajnalban repülök haza.

– *Mit dolgozik az edző – két idegen csapat mérkőzése után?*

– Részletes jegyzeteket készítek, értékelem a látottakat.

– *Ezek szerint Baróti Lajos nemcsak a pályán, de az irodasztalnál is dolgozik?*

– Természetesen. Hiszen, ha a mi csapatunk játszik, min-

den meccset háromszor élek át. Először – amikor a taktikát kidolgozom; másodszor – a játék kilencven percében; harmadszor – utána ... Esténként pedig készülök a következő napi edzésre. Ez ugyanolyan elengedhetetlen része a munkának, mint a tanároknál az óravázlat. Minden edzésnek megvan az elméleti része, a pedagógiai célja is. Tudnom kell, milyen készségeket akarok fejleszteni. A szakirodalom is egyre nő ...

– *És mikor van ideje a kapitánynak – élni?*

Baróti Lajosné, Erzsi, alig szól bele a beszélgetésbe. De ezen a ponton átveszi a szót.

– Néhány évvel ezelőtt vettem egy színházbérletet. Talán háromszor jutottunk el együtt ... Nem is a férjemtől, a szomszédoktól tudom meg, hogy ha Lajos éjfél utánig dolgozott. Mert kimegy a szobából, hogy ne zavarjon, és a kis szobában égeti a villanyt.

– *Ha a futballisták feleségétől megköveteli a szövetségi kapitány az együttműködést, vajon milyen feladat vár arra, akitől a kapitány nyugalma, készenléte függ?*

– Igyekszem őt mindig megérteni, segíteni. Ha ideges, nem mondja, nem veszekszik, csak szótlan. Olyankor én is hallgatok. Megvárom, amíg egy-egy meccs feszültsége kienged, és ez sokszor bizony napokba telik.

– Mindig is igyekeztem az ajtón kívül vagy az előszobában hagyni a futballgondokat. Dehát egy vereség után például legalább három nap a regenerálódás. Amíg kutatom és eldöntöm, hogy hol követtük el a hibát. Ez azután visszahat az ember kedélyállapotára – mondja a kapitány.

– *Hogy érzi magát a feleség egy mérkőzésen, amikor a tribünről látja a férjét a kispadon?*

– Évek óta nem megyek ki a pályára.

– *Annyira nem érdekli?*

– Ellenkezőleg. Annyira izgat. És nem bírom elviselni, amikor a férjemet bántják, szidják ... Egy félresikerült lövés, kihagyott helyzet után mindenki a kapitányt teszi felelőssé. Ha gólt kapunk, ordítva átkozzák, és elmondják mindenféle gazembernek, hazaárulónak. Józan eszű emberek, akik nem hallják a rázúduló sértéseket, el sem tudják képzelni, hogy többször telefonszámot kellett változtatnunk, csak azért, mert valaki nem rúgott be egy tizenegyest.

– *Borzasztó lehet ...*

– Higgye el, sokszor majdnem elviselhetetlen a feszültség, amikor az egész ország közvéleményének a nyomása ránehezedik az emberre – veszi át újra a szót Baróti Lajos. – Legfőképpen azért, mert az ember tehetetlen. Kétszer negyvenöt percre oda van láncolva a kispadhoz, és játék közben nem kelhet fel, nem kérhet időt, mint a kosárfabdaedző, legfeljebb üzenhet a tőle hatvan méter távolságban küzdő játékosnak. De mire a tanács odaér, esetleg már egészen más a helyzet.

– *Felesége a tévén figyeli, követi a futballdrámákat?*

– Még ott sem. A szomszédok csöngetnek be, ha gólt lőttünk. Tőlük tudom meg a végeredményt is.

Hiába igyekszem céltudatosan kérdezni, előre eltökélt témánk medrében tartani a beszélgetést, mindig újra visszakanyarodunk a futballhoz. Még szerencse, hogy fotoriporter kollégám is egyike az ország tízmillió futballszakértőjének, így nem esik nagyobb folt a mundér becsületén. Baróti Lajosnak nemcsak a munkanapjait, a gondolatait is a futball tölti ki. És ebben a rokonszenves megszállottságban van valami, ami a foci-analfabéták számára is tanulságos. Hogy ma már minden, a kor szintjén űzött mesterség – művészet, szakma és hivatás – *egész embert* kíván.

A fő téma mellett így inkább csak mellékmondatok jutnak a kapitány muzeológus lányára, két unokájára. Ennél többet csak a nagyobbikra, a leendő futballistára szán, akiről kiderül hogy már az idén nyáron – hétéves korában – megkapja az első focileckéket Balatonakalin.

– *Ha a múlt és a jelen tapasztalatait, saját emlékeit és életét összeveti, változott-e a családról alkotott képe Baróti Lajosnak?*

– Feltétlenül. Nálunk otthon a tekintélyelv uralkodott. Hárman voltunk gyerekek, és az apám szigorúan vette a családtagok esti beszámolási kötelezettségét. Soha eszembe se jutott volna tegezni a szüleimet. A feleségemmel viszont már nagyon is „modern" körülmények között esküdtünk: frontra indulás előtt a bankba mentem érte. Házasságkötésünk után egy ideig még dolgozott, de később a családnak szentelte az életét. A mai családok nagy részében nemcsak több kereső, de több önálló egyéniség él együtt. Sokszor nemcsak az apa és az anya, de már az óvodás gyerek is – önálló egyéniség, és mindenki fe-

lelős is önmagáért. Mozgalmasabb és lezserebb is lett a családi élet.

– *Rosszallja ezt a folyamatot?*

– Természetesnek tartom. Ugyanúgy, mint a családon belüli tegezést, vagy mint a fiatalok gyorsabb előrejutását, a szamárlétra alkonyát. Hatvannégy éves vagyok, de soha nem kívántam a fiataloktól, a játékosoktól sem, hogy az én fejemmel gondolkodjanak. Úgy hiszem, hogy ez a köztünk levő jó viszony *második* titka.

– *És mi az első?*

– Hogy megkövetelem, és meg is adom nekik a tiszteletet.

Egy pillanatra megtorpan a kezemben a golyóstoll: a családi élettől – megint csak visszakanyarodtunk a futballhoz.

A HARMÓNIA JEGYÉBEN

Galambos Erzsi és Petrovics Emil otthonában

Hiába kutatok emlékezetemben: újszülött gyermeküket rettegő apákról ritkán énekeltek a költők. Talán azért is ragadt meg bennem olyan mélyen az a prózai-költői történet, amelyet öt esztendővel ezelőtt az újdonsült apától, Petrovics Emiltől hallottam. Arról beszélt akkor, hogy mennyire áhították, várták, sürgették „a" gyereket, amíg végül is, hathónapi idegeket őrlő kórházi nyugalom után, orvosi gondoskodással sikerült Galambos Erzsinek világra hoznia. Csakhogy Eszter tíz év után, mégis idő előtt érkezett. Fogadására az édesanyát ápoló kórház nem volt tökéletesen berendezve. Az orvos tanácsára az apa, Petrovics Emil, maga vállalkozott arra, hogy gyermekét az élet első perceiben átszállítja kocsiján az egyik kórházból a másikba: az édesanyától – az inkubátorba. Négyen indultak az életmentő útra: az újszülött, az apa, az orvos és egy nővér. Az utóbbiak minden útkereszteződésnél, minden piros lámpánál órájukra néztek: szótlanul sürgették a sofőrt, az apát, aki tudta, hogy a percekkel futnak versenyt. Tudta, hogy életük boldogságáról, a kislány életéről van szó. Sok ezer kilométert vezetett már addig Petrovics Emil, de ez – vallomása szerint – élete legnehezebb útja volt. És a legeredményesebb is, mert Eszter a koraszülöttek kórházában eléggé megerősödött ahhoz, hogy otthon egykettőre utolérje kortársait.

Ennek a beszélgetésnek az emléke feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy a közismert művészházaspárok köréből ezúttal Petrovics Emilt és Galambos Erzsit kértem meg erre a beszélgetésre. Persze nemcsak a szülők, az alkotó emberek is izgattak, vonzottak. Petrovics Emil zeneszerző műveit – vonósnégyesét, fuvolaversenyét, C'est la guerre című operáját, dalait, kantátáit a koncertlátogatók és a rádióhallgatók is ismerik. Találkoznak munkájával a mozi- és színházlátogatók is, kísérőzenéivel pedig a rendezők egyenrangú alkotótársává vált. Felesége, Galambos Erzsi, státuszát tekintve a Fővárosi Operettszínház tagja, művészi rangja alapján – a legsokoldalúbb magyar mu-

sical-színésznő. Akik a szubrettet, a primadonnát szerették – Puck, Eliza és Dulcinea alakítóját megtanulták tisztelni is.

Első kérdésemmel nem szeretnék rögtön betörni egy család magánéletébe, éppen ezért megmaradok az általánosságok szintjén. Galambos Erzsi azonban nem kér riporteri tapintatomból, és rögtön minden kártyáját kiteszi az asztalra.

– Szerintem azon a napon, amikor a gyerek megérkezik, egy csapásra megváltozik a házastársak viszonya. Nálunk ez csak tíz év után következett be, de talán annál elementárisabban. Ne értsd félre, ez a fordulat nem nevezhető elhidegülésnek, de azért mindenképpen minőségi változást hoz. Én egyszer fel is tettem a kérdést a férjemnek, hogy vajon most már én nem is számítok, most már csak a gyerek jelenti a családot? De a szívem mélyén akkor sem nehezteltem, hiszen biztosan ő is megkérdezhette volna tőlem – ugyanezt.

– *Úgy érzed, hogy megváltoztatott az anyaság?*

– Amíg nem volt Eszter, minden gondolatom *én*nel kezdődött, mintha körülöttem – a pályám körül – forgott volna a világ. Öt és fél éve az első gondolatom mindig a gyerek . . .

– Nem akarom Erzsit korrigálni, hiszen engem is épp annyira köt a lányom – kapcsolódik felesége vallomásához Petrovics Emil –, de hozzátenném a magam tanári tapasztalatait is. A Színművészeti Főiskolán és a Zeneakadémián látom, hogy milyen sok mostanában a „diák-szülő". Néha arra gondolok – akármilyen nagy előny, ha valakinek fiatalon lesz nagy gyereke –, én nem bánom, hogy érett fejjel lettem apa. Két egészen fiatal ember még önmagával van elfoglalva. Az a felnőtt, aki már túljutott pályája első harcain, megismerte a sikert és a kudarcot, az már elérkezik oda, hogy tudja – az életben nem minden a pálya. És akkor már nagyobb nyugalommal, több figyelemmel és odaadással, mondhatnám azt is, totális szeretettel fogadhatja a gyereket. Az egészen fiatal szülőnek, éppen ezért, mert nem tud akkora figyelmet fordítani a gyerekére, szerintem kevesebb az öröme is.

– Lehet, hogy közhelynek hat – veti közbe Erzsi –, de nekünk sikerült a gyerekkel újra felfedezni a világot.

– *Jólesik a megtalált boldogság és bizonyosság érveit hallgatni, és talán nem is ellenvetésül, inkább kiegészítésül teszem hozzá, hogy azért a fiatal szülőknek is kijut az örömből – és ez így van jól. Az egészséges lelkű emberek alighanem minden*

korosztályban őszintén hiszik, hogy az ő gyerekük a legjobbkor érkezett, és az ő családi modelljük közelíti meg legjobban az elérhetetlen tökéletességet.

– A tökéletestől, az eszményitől azért távol vagyunk – neveti el magát a zeneszerző. – Én a lelkem mélyén irigylem a sokgyerekes családokat. Legutóbb Svájcban egy delegációval felkerestünk egy hatgyerekes parlamenti képviselőt. A hegyvidéki otthonban a vacsora minden fogását másik kisleány adta az asztalra. Még az ötévesnek is jutott egy fából készült sajttál. És mind a hatan muzsikáltak . . .

– *A gyakorlatban a nagy család nem azonos az idillel. Ha igaz, hogy nagy gyerek nagy gond, kétszer igaz, hogy sok gyerek – sok gond.*

– Ez természetes. De én a szülő–gyerek kapcsolatból a gyerek *szeretheto˝ségét* értékelem a legtöbbre. Hogy létezik egy vagy több lény, akit feltétel nélkül szerethetünk. Mert az életben az embert többféle kapcsolat köti, különbözőképpen szerethet – szerelemmel, barátsággal, a választott társakat megillető megbecsüléssel. A gyerek az egyetlen, akit feltétel nélkül szeretünk. A szerelmével, a házastársával az ember felnőttként kerül össze, és két kialakult egyéniség között mindig fennáll a konfliktus lehetősége. A kapcsolat, a koordinálás – boldogság, és feladat is egyben. De az igazi szülő a gyerekkel szemben nem táplál semmiféle el- illetve visszavárást. Megelégszik azzal a boldogsággal, hogy megteremthette.

– *Nem hiszem, hogy korunk Lear-királyait meggyőzné ez az érvelés . . .*

– Meglehet, hogy túl élesen fogalmaztam. Talán hozzá kellett volna tennem, hogy a szülő igyekszik a neveléssel, az egyén fejlődését elősegítő, kedvező körülményekkel és légkörrel – tanáccsal és példával – elősegíteni, hogy tisztességes ember legyen a gyerekéből. Ha sikerül ezenkívül még a társadalomban való életre is felkészíteni, akkor az embert nem érheti csalódás. De tudomásul kell vennünk, hogy a szülő azt adja tovább a gyerekének, amit annak idején az édesanyjától és az apjától kapott. A gyerek sem a szüleinek, hanem remélhetőleg a saját utódainak adja majd vissza a tőlünk kapott szeretetet, gondoskodást.

Erzsi, miközben maga sütötte, friss omlós süteményét kínálja, kérdő tekintetet vet Petrovics Emilre. Ő, mintha a kimondatlan kérdésre válaszolna, úgy folytatja:

– Egyébként Eszter öt és fél év alatt annyit adott már nekünk vissza, annyi örömet jelentett, hogy ha soha többé semmit nem kapunk tőle, akkor is jól jártunk!

– Én őszintén szólva nem is tudom, miről beszéltünk, mivel foglalkoztunk addig, amíg ő nem volt . . . – veti közbe Erzsi némi öniróniával.

– *A családi környek ezt a derűjét terjeszteni, tanítani kellene.*

– Igyekszem . . . – bólint rá Petrovics. – Mert állítom, hogy minden attól függ, vajon jól érzik-e magukat a családtagok otthon. Aki kötelességből foglalkozik a családjával, annak előbb-utóbb pokol lesz az otthonlét.

– *Vajon mi ennek a jó közérzetnek a titka?*

– Engedje meg, hogy erre a zeneszerző érveivel válaszoljak. Az én hivatásom – gondos, logikus rendbe sorolni a hangjegyeket. Ez minden műalkotás alapja. Az összevisszaság látszata mögött is szigorú rendnek kell lennie. A családi élet belső rendjére is ugyanez áll. Nem hiszek a „falvédő-eszmények"-ben, de hiszek az otthon külső és belső harmóniájában. Az otthon rendjében, ha úgy tetszik . . .

Petrovics Emil általános érvényű gondolatait Galambos Erzsi rögtön a gyakorlat nyelvére fordítja.

– Persze, mi sem mindig fogalmazzuk meg pontosan, szavakkal Eszternek azt, hogy mi nálunk az otthon rendje. Mi az, amit tiltunk, és mit várunk el tőle. Mégis megszokta az itthoni példa alapján, hogy a szobában rendnek kell lenni, a földön nem lehet szemét. Kiskora óta magától kezd el rakosgatni, sőt söpörni is. Kicsi még ahhoz, hogy az őszinteségről magyarázzunk neki. De természetesnek érzi, hogy mindig mindent elmondjon, ami az óvodában történt.

– Az őszinteségnek vannak kényesebb pontjai is – veszi át ismét a szót az apa. – Szerintem ide tartozik, hogy nem lehet – mondjuk tizennyolc évig – „viselkedni". Velem például előfordul itthon, hogy kirobbanok, kiabálok, és lehetetlennek, nyűgnek érezném, ha saját gyerekemmel el kellene hitetnem, hogy én vagyok a világ legcsendesebb embere.

– *Úgy látom, alapjában elégedettek saját pedagógiai tevékenységükkel.*

– Azt hiszem, a nagyobb gondok még csak most kezdődnek. Már törjük a fejünket, hogy milyen iskolába írassuk a

gyereket. Mind a ketten félünk kissé a zenei általánostól. Mert ha Eszter jól szerepel, ha tudni fog, akkor stréber lesz vagy sztár, mert ugye „könnyű neki" ... Ha rosszul felel, könnyen megkaphatja, hogy „szégyelld magad, hogy te sem tudod". Nyilvánvalóan fel kell készíteni a gyereket az adott társadalomba való beilleszkedésre. Éppen ezért óvakodunk attól, hogy kényeztessük, túlöltöztessük. Van kocsink, de Esztert az óvodából gyalog vagy buszon hozzuk haza, és komoly ok nélkül soha nem maradhat itthon.

– A múltkoriban, amikor megstoppoltam egy kezeslábasát, valaki megkérdezte, hogy vajon nem tudok-e újat venni? – meséli Erzsi. – Akkor elmondtam, azt akarom, hogy Eszter megtanulja: a használható holmit nem dobjuk ki. Emil diákkorában újságkihordással tartotta fenn magát, és én csak jeles napokon kaptam vajas-lekváros kenyeret tízóraira, a többin zsíroskenyér járta. Azt szeretném, ha Eszter legalább megbecsülné a téliszalámis kiflit, és nem dobná ki, mint sok gyerek.

– Megint csak tanári tapasztalataimra hivatkoznék – folytatja Petrovics –, mert sokszor megdöbbent a fiatalok követelődzése. Beszélgettem gyereket váró főiskolással, akiben fel sem merült a „miből fogunk élni?" kérdése, olyan természetesnek tartotta, hogy a társadalomnak, a családnak kötelessége őket eltartani. Harcolnak az ösztöndíj-emelésért, de sokan választott hivatásukra, vállalt életútjukra is félkézzel készülnek. Nekem tulajdonképpen arra kellene tanítanom a növendékeket, hogy hogyan kell a hangjegyeket egymás mellé írni. Ehelyett arról prédikálok, hogy a tehetség nem minden, hogy munka nélkül nincs eredmény. Néha ismerős szülők megköszönik, hogy leszereltem gyerekeik követelődzését, rávettem őket a rendszeres munkára. Olyankor kénytelen vagyok a szülők szemébe mondani – jobb lett volna, ha ti teszitek, tíz vagy húsz évvel korábban. Mert sajnos, sok olyan szülőt ismerek, aki pénzáldozattal váltja meg saját rossz lelkiismeretét. Pénzt vagy ajándékot venni sokkal könnyebb, mint nevelni! Az igazat megvallva, nekem is egyszerűbb volt megvenni Eszternek a biciklit, mint kilométereket futni mellette, amíg megtanult kerekezni. De ezt a fáradtságot nem lehet húsz forinttal megváltani ... Néha azt érzem a főiskolán, hogy túlságosan erős nálunk a „bekerülés" legendája. A gyerek is, a család is, éve-

kig a felvételire koncentrál, és ha sikerül, úgy érzik, most öt évig pihenhetnek. Ilyen módon rengeteg tehetség és energia vész kárba. A társadalom pedig gyakran – a szülőkhöz hasonlóan – akkor is megértésre törekszik, amikor cselekvésre kellene ösztönözni. Túl sok olyan fiatallal találkozom, aki olcsó sikerekkel szeretné megváltani magának a vágyott helyet és rangot. Erre pedig egyre kisebb az esély.

– *Ennyire elégedetlen a fiatalokkal?*

– Mondanék egy még dermesztőbb példát. Ezzel az Országgyűlés kulturális bizottságában találkoztam. Elmondták, hogy az egyik dunántúli gimnáziumban a pályaválasztás előtt álló lányok fele, a kérdőívek tanúsága szerint, képesítés nélküli pedagógusnak készül. Ezek a továbbtanulásra sem törekvő, eleve kompromisszumra készülő lányok valójában úgy képzelik az életüket, hogy egy-két évig dolgoznak majd, azután férjhez mennek, és legalább hat vagy kilenc évig otthon maradnak a gyerekekkel. Utána esetleg már vissza sem mennek az iskolába. A pedagóguspályának kizárólag a presztízse vonzza őket, és az államtól megszerezhető juttatás.

– *Attól tartok, hogy ha a fiatalsággal ilyen elégedetlen, akkor a család jövőjét illetően sem lehet optimista.*

– Téved. A családban egyszerűen azért hiszek, mert szükség van rá. A válság, amit gyakran emlegetnek, szerintem, „publikált válság". Magyarán szólva: nyíltabban beszélünk olyan életjelenségekről, amelyek régen is megvoltak, de elhallgattuk őket. Ha ma többen válnak, mint régen, az valószínűleg azzal függ össze, hogy könnyebb lett a házasságot felrobbantani. Bár azt tapasztalom, hogy ma is sokan maradnak együtt gazdasági megfontolásból. Lehet, hogy éppen annyival több a válás, amennyivel több a meggondolatlanul kötött házasság? Más kérdés az, hogy nagyon ritka, áldott természetű ember az, akinek soha nincs *válságérzete*. Hiszen az ember szakmai munkája sem örökös népünnepély. Minden pályán vannak sérelmek, buktatók, csorbát szenvedett ambíciók. Mindennap át kell vészelnünk egy sereg inzultust, az országúton, az autóbuszban és a közértben is . . . Talán éppen ezért van olyan nagy szükségünk az otthoni regenerálódásra. A családnak védelmet és vigaszt kell nyújtania az elszenvedett sérelmekkel szemben is. Segítenie kell elviselni a sikert és a kudarcot.

– *Az előbbit mindenesetre könnyebb . . .*

– Vagy legalábbis kellemesebb közérzetet okoz. De példák sora bizonyítja, hogy hosszú távon a sikert sem könnyű elviselni. Mert állandó készenlétbe hajszolja az embert, nyugtalanítja, sokszor nyomasztja is. A megnövekedett felelősség sokakban szorongást vált ki. Hogy fogom én ezt megismételni, felülmúlni . . . Erzsi igazán tapasztalt, rutinos színésznő, de azt látom nála, hogy néha még egy sanzon előadását is próbatételnek érzi.

– *Ha már itt tartunk, megkérdezem . . . Milyen speciális problémákat jelent, hogyan alakul egy ilyen rokon érdeklődésű, de eltérő területen alkotó művészházaspár „családi együttműködése"? Behozzák vagy kirekesztik otthonukból a maguk szakmai bajait?*

Meglepetésemre Erzsi zavartan, szinte kislányosan lesüti a szemét, úgy válaszol.

– Az igazság az, hogy én elég sokat „problémázok". Elégedetlen vagyok, hol a pályámmal, hol a színházzal, hol saját magammal. Olyankor Emil megnyugtat, és rendszerint megmagyarázza, hogy nincs igazam.

– Úgy érzem, hogy – főleg vélt sérelmek esetén – ezzel segítek a legtöbbet . . .

– Ha egy orvos vagy egy mérnök lenne a férjem, az biztosan mindig eleve nekem adna igazat. Emil józansága mögött viszont megvan a szakmai fedezet. Mert belülről ismer engem is, a színházat is.

– Nem könnyű szerep megértést prédikálni – mondja a férj töprengve –, amikor a művészpálya lényege, hogy az ember ne legyen megértő. Legyen önmagával, de művészi környezetével szemben is maximalista. És én alapjában egyet is értek Erzsi maximalizmusával. Sőt azzal is, hogy teljes megértést vár a maga törekvéseihez. Csakhogy az én szerepem: megkeresni, esetleg megmagyarázni a meg nem értést okozó tényezőket. Ha elkeseredik, amiért kétévenként mindössze egy neki való szerepet kap a színházban, megpróbálom az elért eredményekkel, a szakmai megbecsüléssel vigasztalni; de szerencsére, az én magyarázatom nem nyugtatja meg.

– *Sikerül-e néha ennél konkrétabb szakmai segítséget nyújtania a feleségének?*

– Amikor Erzsi új szerepre készül, rendszerint a főpróbák

előtt nézem meg, de igyekszem nem „beleinstruálni" a készülő előadásba. Mivel azonban annyira ismerem az ő színpadi lényét, pontosan megérzem azt is, amikor saját lehetőségein belül marad, vagy felvesz valami idegen hangot. Általában apróságokat szoktam szóvá tenni. De persze a pályánk nagy gondjait, állomásait is megbeszéljük.

– Sokszor érzem, hogy jó lenne előrelépni, újat kezdeni, és akkor szinte várom az ösztönzést – mondja a színésznő. – Néha kételkedem magamban, hogy meg tudom-e csinálni, amire készülök. Olyankor rettentő jót tesz egy kis biztatás. Multkoriban is annyira féltem egy Farkas Ferenc-daltól, aminek az előadására vállalkoztam, de Emil, rettegésemet látva, leült a zongorához, és akkor már úgy éreztem, hogy nincs okom félni.

– *Kialakult-e ebben az együttműködésben valamiféle kölcsönösség?*

– Megvallom, én a feleségemtől nem a magam szakmai nehézségeinek magyarázatát várom, hanem a megértést és a vigaszt. Viszonylag ritkán van rá szükségem, de akkor . . . nagyon. Akkor olyan vagyok, mint a gyerek, aki elhiszi, hogy nem fog fájni a megsebzett térde, ha bekötik, vagy ha megpuszilják . . . Erzsi elégedetlenségére a racionalitás a legjobb orvosság, nekem az együttérzés a fontos, amit, ha kellett, mindig megkaptam tőle.

Ez után a vallomás után, úgy érzem, nem illik, és nem is szükséges más kérdést feltennem.

NEMZEDÉKEK GONDJA – ORTUTAY ZSUZSA SZEMÉVEL

Ortutay Zsuzsát, a politikust és a közéleti embert – a Magyar Nők Országos Tanácsa egykori titkárát és a Magyar Vöröskereszt jelenlegi alelnökét – nem kell bemutatni. Az Új Magyar Lexikonban mint a táncművészet tanára, néptáncok gyűjtője, tánccsoportok szervezője is szerepel, de aki ismeri, tudja, hogy több mint húsz esztendeje tevékenységi területének gyújtópontjában a nőkérdés, a család áll.

A kertre néző szobában, ahol beszélgetünk, padlótól plafonig érnek a könyvespolcok. A belső szobában, az elárvult íróasztal mellett, a nemrég eltávozott néprajztudós férj, Ortutay Gyula iratrendezőben torlódó, hatalmas hagyatéka. Ortutay Zsuzsát megtörte a gyász, de orvossága, vigasza a család és a munka. Ezért mertem őt erre a közös gondolkodást, munkát követelő beszélgetésre kérni.

– *Mióta foglalkozol a család problémájával?*

– Már az ötvenes években dolgoztam az MNDSZ-ben, de akkoriban viszonylag kevés szó esett a családról. Saját tapasztalatomból tudom, hogy a dolgozó anyáknak sem illett öt órakor abbahagyni a munkát. Mi, akkori fiatalok, a közösségteremtés mámorában egy kifelé forduló életformát teremtettünk. És talán észre sem vettük, hogy közben mintha degradálódott volna a család. A politika sem fordított rá gondot, és maguk a családok is elhitték, hogy például a nevelés funkcióját levette vagy legalábbis leveszi vállukról a társadalom. A család a múlt, a közösség a jövő – ezt hirdették mindazok, akik megpróbálták elhárítani maguktól a nevelés felelősségét. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem sikerült eltüntetni a családok és a társadalom közötti szakadékot. 1957-ben, amikor fiatalok tömegesen fordítottak hátat a családjuknak és a hazájuknak is, szülők és pedagógusok értetlenül néztek szembe a helyzettel, és keresni kezdték: hol követték el a hibát. Én is ekkor kezdtem komolyan foglalkozni a családi nevelés problémájával.

– *Mennyiben változott, véleményed szerint; két évtized alatt a valódi és a közvélemény tudatában élő család?*

– Amióta a társadalom, a politika egyre jobban elismeri a családot és annak társadalmi szerepét, megváltozott a közvélemény is. Amikor az első március 8-án a nőmozgalom központi feladataként említettem a családi nevelés gondját, ez még merőben új gondolat volt. Azóta beköltözött tudatunkba a családpolitika, amely már nem elvont frázis, hanem mindennapi gyakorlat. Ez a tény nyilvánvalóan kedvezően hatott a családok közérzetére. A munkahely, a nagyobb közösség még a hatvanas években sem igen törődött a dolgozók családi hátterével. Hiába vetette volna fel a gyermekvédelmi felelős vagy a vöröskeresztes aktíva, hogy „baj van, mert X. segédmunkás iszik, nem törődik a gyerekeivel" – a művezető oda sem hallgatott. Úgy érezte, rá csak a terv teljesítése tartozik. Ma már a munkahelyi vezetők is felismerték az otthon, a család társadalmi értékét, tapasztalták, hogy a nyugalmat biztosító, megfelelő háttér, a hazulról hozott pozitív töltés kedvezően hat a munkavégzésre is. Hogy az élet legfontosabb területei között kölcsönhatás van. A hányatott életű, részeges, családja iránt közömbös emberre a munkahelyen sem lehet számítani.

– *Úgy tűnik, hogy a családra irányuló reflektorfény ma talán több gondot, konfliktust mutat, mint amivel húsz évvel ezelőtt számoltunk . . .*

– Ez kétségtelen. De összefügg azzal is, hogy amíg a társadalom elemi, anyagi létfeltételeit kellett biztosítani, ezeknek a problémáknak jó része rejtve maradt. Most viszont közelebbről és mozgásában vizsgáljuk a mai családot.

– *Készült-e a vizsgálat nyomán diagnózis?*

– Olyan semmi esetre sem, amiről egy-két mondatba foglalva nyilatkozhatnék. Már csak azért sem, mert a problémakörnek egyre nagyobb, egyre gazdagabb a szakirodalma. De egyre világosabban látjuk azt is, hogy nincs két egyforma család. Az egyes családok életmódját, életszínvonalát meghatározza többek között gazdasági helyzete, a keresők és eltartottak aránya, az egy főre jutó jövedelem, a lakásviszonyok, a kulturális színvonal. De ha visszapergetjük a családok történetét, kiderül, hogy ezenkívül – még mi minden! Mert annyiféle család létezik, ahányféle személyiség kapcsolatba kerül egymással. És az új családalapítók sokszor nagyon is különböző értéknormákat, hagyományokat, szokásokat hoztak magukkal

a házasságba. Mindez együtt határozza meg az általuk alapított család karakterét.

– *Ezek szerint mondjunk is le az általánosításról?*

– Induljunk ki abból, hogy alapvetően két dolog határozza meg a családforma jellegét, tartalmát. Az első azoknak az objektív társadalmi, gazdasági, kulturális körülményeknek összessége, amelyekben a család létrejön, s amelyek tovább kísérik az élet során. Ezekkel függ össze az is, hogy mi a funkciója az adott családnak a társadalomban, mit nyújt, mit vár és mit kap tőle. A másik meghatározó pólusra én a család szubjektív életét helyezem: a családtagokat összefűző érzelmi kapcsolatokat, a belső összetartást, az értékviszonyokat. Ha ezt is figyelembe vesszük, kiderül, hogy minden család olyan, amilyenné tagjai formálják.

– *Ez a megfogalmazás felfokozza a családtagok felelősségét.*

– Talán éppen ez a célom vele... Mert ha körülnézünk, nem lehet tagadni azt sem, hogy baj van a családdal. Ha nincs is válságban, tagadhatatlanul konfliktushelyzetbe került. Bár, ha jól meggondolom, akár azt is mondhatom, hogy az ember került önmagával és korával konfliktusba. De nem tudom, szerencsés-e, ha ezt leírod. Talán csak a mostani hangulatom diktálja ezeket a gondolatokat...

– *Hagyjuk inkább ki?*

– Nyugodtan beszélhetünk róla, sőt beszélni is kell arról, hogy például miért van mostanában annyi válás, miért éleződtek ki a nemzedéki ellentétek? Nálunk talán nem annyira, mint sok gazdagabb országban, ahol már társadalmi problémává vált a gyerekek elmenekülése a szülői házból. De a tendenciára nekünk is fel kell figyelni. Sokszor feltettem már magamnak a kérdést, lehet, hogy a huszadik század menete, az ipari társadalom kibontakozása, a háborúk válsága túl nagy terhet rótt a kor emberére? Vajon ezzel magyarázható az is, hogy alig jut idő az emberi, érzelmi kapcsolatokra?

– *Megvallom, nem hiszem, hogy az érzelmi kapcsolat, az emberi kiteljesedés: idő kérdése. Mindig háborgok, ha dolgozó anyák kizárólag időhiánnyal magyarázzák pedagógiai mulasztásaikat.*

– Egyetértek azzal, hogy a gyereknevelés nem idő kérdése, hiszen az együttélés minden pillanata és mozzanata nevel. Ne-

vel a szülői magatartás, a példa, az otthoni harmónia vagy annak hiánya, a szülők egymással való kapcsolata. De ez nem változtat azon, hogy a mai felgyorsult életben alig marad idő a meglevő emberi kapcsolatok ápolására, erősítésére. A házastársaknak a beszélgetésre, a barátoknak a találkozásra.

– *Véleményed szerint ezzel függ össze a válások grafikonjának emelkedése is?*

– Ezzel *is* összefügg, de persze belejátszik az elhamarkodott párválasztás, a házasságra való felkészületlenség, az alkalmazkodási készség és főként a tolerancia hiánya. Az egymástól szélsőségesen különböző fiataloknak még tudatosabban kellene tanulniuk az együttélést, amikor összekerülnek. Amikor mi belekezdtünk a közös életbe, szegények voltunk ugyan, de meg akartuk váltani a világot. És ez annyi témát, tartalmat kínált, olyan közös erőfeszítésekre sarkallt, hogy az anyagi javak megszerzése szinte mellékes volt. Ma viszont sok esetben ez lett az ember vagy a család életének célja. És ha a szerzés életcéllá válik – elfedi az élet igazi tartalmát. Az eszközből cél lett – a hivatásból pénzkeresés. Tudom, hogy a mai fiataloknak már nem kell megváltani, megfordítani a világot, de nem hiszem, hogy ez a mi világunk olyan tökéletes lenne, hogy már ne lenne rajta változtatni való. A közösségtől elzárkózó, befelé forduló családokból viszont mintha kihunyt volna mindenfajta tenniakarás.

– *Szomorú lenne, ha így volna . . .*

– Nézz körül, hány olyan emberrel találkozik az ember mindenfelé, aki gépies unalommal elvégzi ugyan a munkáját, kapcsol, elad vagy ápol, de láthatóan nem érez sem felelősséget, sem belső kielégülést. Nem vitatom, hogy fontos dolog a boríték, de aki kizárólag azért dolgozik, az kimarad a jól végzett munkát követő sikerélményből. Csak a munka fáradtságát viszi haza, annak öröme nélkül.

– *Nem szeretném, ha általánosítanánk, ha igazságtalanok lennénk az utánunk következő nemzedékkel. Tény, hogy bizonyos feltételek biztosítása nélkül nem lehet élni.*

– *Ezért* senkit sem hibáztatok. Ellenkezőleg: az utóbbi időben éppen az okoz gondot, hogy a fiatalok felnőtté válása, indulása nincs szinkronban a valódi önállósulással. Azáltal, hogy az otthonteremtés ilyen óriási probléma lett, és időben ennyire kitolódott, megfordult a nemzedékek viszonya. Régen

természetes norma, a fiatalok erkölcsi kötelessége volt az idősek támogatása. Most a pályakezdők, különösen az értelmiségi fiatalok, hosszú ideig rá vannak utalva a szülők segítségére. Nélkülük nemigen tudnak otthont teremteni maguknak. Ez a támogatás, még ha a középkorú szülők tömegesen, zokszó nélkül vállalkoznak is rá, sok szempontból nem egészséges. Az egyik oldalon növeli a terheket, a másik oldalon viszont gátolja a tényleges önállósulást. Ennek a már nem is szórványos gyakorlatnak a következménye az, hogy sok fiatal azután el is várja a támogatást, egyrészt anyagiakban, másrészt például a nagyszülői szerep ellátásában. Ismerek olyan, még dolgozó asszonyt, akire halálosan megharagudott a leánya, amikor az unoka érkezésének hírére, időpontjára nem kérte a nyugdíjazását. Persze, mindezt nem szemrehányásként mondom. Megértem a fiatalokat, mert sokszor valóban nem találnak jobb megoldást, és rá vannak utalva a szülők segítségére. De tény, hogy a nemzedékek közötti társadalmi méretű konfliktusoknak ez az egyik forrása.

– *Beszéljünk nyíltan: az otthonteremtés gondja – lakáskérdés. Tudunk ebben a témában újat mondani?*

– Talán csak annyit, hogy tapasztalataink szerint a fiatal családokban határozott igény van a gyerekre. De „a" gyerek rendszerint egy gyereket jelent, akiért minden áldozatra hajlandók. Vállalják az albérletet, vagy a szülők lakásában a zsúfoltságot. De már a második gyerek betervezését feltételekhez kötik. És mivel a lakáselosztás jelenlegi rendje – kényszerűségből – csak a két-, három- és többgyermekes családoknak kedvez, nagyon sok esetben nem csak kitolódik, de végleg elmarad a második, illetve a harmadik gyerek megszületése. Nézetem szerint népesedéspolitikai irányelveink maradéktalan érvényesítése érdekében jó lenne revízió alá venni ezt az elvet, és legalább az elfogadhatatlan feltételek között élő egygyerekes családokra is kiterjeszteni a kedvezményeket. Biztos vagyok benne, hogy az időben lakáshoz juttatott egygyerekes családok közül nagyon sokan örömmel vállalnák a másodikat, esetleg a harmadikat is.

– *Bár belátható időn belül teljesíthető lenne ez a kívánság! Úgy látszik, hiába is szeretnénk elkerülni, a családpolitikai problémák tárgyalásánál lépten-nyomon beleütközünk az otthon kérdésébe . . .*

– Ha már itt tartunk, érdemes lenne ezen a téren még egy elfogadott elvet, illetve gyakorlatot megkérdőjelezni. Arra a nézetre gondolok, amely szerint az ipari társadalom jellemzője a kis család, tehát a családot alapító fiatalok legelső célja a kiválás, a különköltözés.

– *Úgy gondolom, a gyakorlat is szentesítette ezt az igényt. Valljuk be, nem ok nélkül.*

– Éppen itt érzem a problémát. Hogy nem gondoltuk végig: a teljes nemzedéki elkülönüléssel, a tömegesen épített, egyforma kislakásokkal új gondot veszünk a társadalom nyakába. Mert a lakótelepeken tömegesen épülő, lényegében azonos méretű, kalickányi lakások – amelyek már a kétgyerekes fiatal családoknak sem biztosítanak igazi nyugalmat, munkára, játékra, elvonulásra alkalmas teret –, valóban lehetetlenné teszik a nemzedékek együtt- vagy egymás mellett élését. Ilyen módon, bár az egyik oldalon előreléptünk nyomasztó lakásgondjaink megoldásában, a másik oldalon idős szülők *társadalmi méretű* magányát idéztük elő. Minél több szó esik az öregek szociális problémáiról, a társadalom ezzel kapcsolatos gondjáról, annál többet töprengek azon, vajon nem kellett volna-e megfontoltabban haladnunk, amikor elvetettük a nemzedékek együttvagy egymás mellett élésének perspektíváját?

– *Mindenki, aki csak egyetlen évig is próbálta, ismeri az együttlakás nehézségeit.*

– Magam sem vagyok kivétel. Tudom, hogy ha az együttélők között csak egy alkalmazkodásra képtelen személyiség van, már robbanásig feszülhet a helyzet. De ha nincs is: alkalmazkodás nélkül nincs együttélés. Viszont arra is emlékszem, milyen segítséget jelentett nekem az első években anyám és anyósom jelenléte. Hogy a gyerekeim nem üres lakásba jöttek haza az iskolából. Nem vitatom az öregek napközijének, a szociális otthonoknak és nyugdíjasházaknak a létjogosultságát. De tény, hogy az elkülönülés tendenciájával szemben, ott van – pontosabban ott lehetne – a természetes perspektíva. Hogy a magára maradt nagymama a fiatalok szomszédságában, esetleg ugyanabban a háztömbben, egy garzonlakásban töltse élete utolsó szakaszát. Ez az együttélési forma természetesen módosított lakásstruktúrát követelne, és ismerem a költségvetéssel kapcsolatos ellenvetéseket. De tény, hogy egy moz-

dítható fal, kivehető ajtó sem drágább, mint egy férőhely a szociális otthonban.

– *Nem szólva arról, hogy a gyerekeikkel egy házban, egy környéken levő garzonlakásba költöző nagyszülők addig is csak laktak valahol. Az ő nagyobb lakásuk esetleg egy család lakásproblémáját segít megoldani.*

– A legfontosabbnak mégis azt érzem, hogy a nemzedékek együttélése jó néhány új szociális gondot levenne a társadalom válláról. Lenne, aki vigyáz a kicsikre, ha a fiatal szülők – közművelődési céljaink szellemében! – színházba, moziba, esti iskolába mennek. Lenne, aki délben megmelegíti a napköziből kiszorult iskolásgyerek ebédjét. És később sem kellene a tanácsnak házigondozót szerződtetni: a közelben lakó családtagok naponta többször is rányitnák az öregekre az ajtót, könnyebben segítenék, ápolnák az arra rászorulókat. A nemzedékek kölcsönös segítségnyújtása – a nagycsalád óriási erőssége volt.

– *A társadalom fejlődésének tendenciája mégis a kiscsalád irányába hat. Nem hiszem, hogy vissza lehetne fordítani ezt a tendenciát.*

– Nem a társadalomtörténet irányát vitatom, inkább csak azt sajnálom, hogy érvényesítése terén lemondtunk a fokozatosságról, és nem számoltunk az ezzel egyidőben érvényesülő másfajta igényekkel és társadalmi szükségletekkel. Mert az igazság az, hogy bizonyos szociális problémák megoldására csak évtizedek múlva lesz anyagi fedezet. De egyébként a leggazdagabb országok példája azt bizonyítja, hogy még az optimális intézményi ellátottság sem szünteti meg például az idősek feleslegességtudatát, magányát. Hogy sokan a legjobban felszerelt öregek otthonából is visszavágyódnak oda, ahol természetes módon, egymás mellett zajlik a generációk élete. De nálunk jelenleg hiába van meg egy-egy család két nemzedékében az a belső kohézió, amely elengedhetetlen a nagycsalád konfliktusmentes életéhez, ha nem lehet megteremteni az együttélés elfogadható kereteit.

– *Én azt hiszem, a család belső élete az egymást követő nemzedékekkel együtt változik.*

– Nem kétséges, hogy annak a nőnemzedéknek, amelynek tagjai az iskolából egyenesen munkába léptek, nem könnyű beleilleszkedni a nagymama-szerepbe. Sokan nem is értenek a

háztartási munkához, a főzéshez. Úgy érzik, hogy ők már megtették a kötelességüket, és túl nagy teher lenne számukra a család szolgálata.

– *Szerintem ez is érthető.*

– Persze hogy az. De ilyenkor azért azt is mérlegelni kell, hogy az áldozatért milyen érzelmi viszonzás, gazdagodás jár. Mert a család legnagyobb értéke, hogy az élet minden korszakában nyújt valamiféle érzelmi töltést. A fiatalságnál első helyen a szex áll, a szerelem. Ez természetes is. De *csak* erre nem lehet tartós kapcsolatot építeni. Nem mintha nem hinnék a hosszan, esetleg egy életen át tartó szerelemben; de ezzel együtt egyre nagyobb szükség van az olyan közös emberi tartalmakra, élményekre, amelyek átsegítik az összetartozókat az elkerülhetetlen konfliktusokon és válságokon. És ezt nemcsak a házastársakra, de az együttélő nemzedékekre is értem. A szülő és felnőtt gyereke közti kapcsolatnak is lényege ez az egész életen át kitartó, folyamatosan változó mélyebb tartalom, ez a pozitív érzelmi töltés. Ennek hiánya általában felnőttkorig elkíséri azokat, akik egy sivár, szeretetlen otthonból léptek ki az életbe.

Búcsúzóban még megkérdem.

– *Hogyan segíti, szolgálja a családok érdekét, életét a Magyar Vöröskereszt?*

– Azt szoktuk mondani, hogy a Vöröskereszt munkája az elmúlt években családközpontú lett. Azelőtt az *egyes* szociálpolitikai problémák megoldására törekedtünk. Hagyományaink szellemében külön foglalkoztunk a gyermekvédelemmel, az öregek gondjával, az alkoholisták gyógyításával. A népesedéspolitikai határozat után, a hetvenes években viszont előtérbe került az aktív családpolitika. Ez az új fogalom nevében hordja a munka tartalmát. Jelzi, hogy bármelyik oldalon, területen kiütköző egyéni problémákat *együtt*, a családra vetítve, a család és a társadalom közös érdekét szem előtt tartva igyekszünk megoldani. Hiszen a nő, az anya, a csecsemő, a gyerek, a felnőtt és az öregember gondja, helyzete szorosan összefügg egymással, és az egész család életével, körülményeivel. A családi háttérrel, vagy éppen annak hiányával. A család védelme, és minden egyes családtag védelme – elválaszthatatlan egymástól.

AZ EMBERRÉ VÁLÁS MŰHELYE

Mérei Ferencnél

Az irodalomnak témája, a tudományoknak kutatási területe a család. Ezúttal az emberi lélek hivatásos búvárát, a „Gyermeklélektan" egyik szerzőjét, Mérei Ferenc pszichológust kerestem fel, hogy a család jelenéről, jövőjéről, problémáiról beszéljünk.

– *Időszerűnek tartja-e Tanár Úr a kérdést? Egyetért-e azokkal, akik szerint a család korunkban válságba jutott?*

– A család, pontosabban az emberi együttélésnek az a formája, amit általában családnak nevezünk, nincs válságban. Vagy mondhatnám azt is, hogy mindig válságban volt, és válságban is lesz. Legalábbis, amilyen messzire vissza tudunk tekinteni a történelembe, és amilyen távolra előre látunk – nyugtalanságot tapasztalunk. Vannak, akik a harmónia hiányából arra a következtetésre jutnak, hogy baj van a családdal, meg kell gyógyítani. Nézetem szerint a társas emberi együttélésre jellemző feszültségekre, összecsapásokra, drámákra, robbanásokra szükség van. Csak az egyforma egyedekből álló hangyaboly mozgása képzelhető el enélkül. Az emberi társulások egyik jellemzője egyben a különbözés, ami feszültségeket – vonzást, taszítást, tényleges emberi viszonylatokat – hoz létre. Ezáltal válik az élet valóban életté. Sűrűvé, intenzívvé. Így szerzünk tudomást magáról a létezésről, a másik emberről.

– *Feszültségek nélkül tehát nem létezik emberi kapcsolat?*

– Létezni létezik. Csakhogy a feszültség megszűnte azt jelentené, hogy nem jött létre vagy véget ért a dráma. Ezek a kiégett házastársi, családi, baráti kapcsolatok nagyon keveset nyújtanak az érintetteknek.

– *Tehát helyesebb, ha válság helyett feszültségről szólunk . . .*

– Válságról általában a változtatás igényével beszélünk. A feszültség viszont – létezési forma. Hozzátartozik az emberi együttéléshez, és lényegét tekintve, megváltoztathatatlan. Ugyanúgy, mint maga a család. Ez a társulási forma ugyanis

nem kizárólag társadalmi, hanem legalább olyan mértékben *természeti* jelenség.

– *Szeretném, ha ezt a gondolatot részletesebben is kifejtené.*

– Kedvenc példámra hivatkozom. Hogyha egy farkast zsiráfok között nevelünk, mire felnő, akkor is farkas lesz. Ragadozó természetű, húsevő. Ha egy, a maga világából kiemelt Rhesus-majommal végezzük a kísérletet, annak szemmel láthatóan hiányozni fognak a majom-tapasztalatok. Ügyetlenebb lesz a táplálékszerzésben, a nemi életben, talán kicsit ütődöttnek tűnik társai között, de azért vitathatatlanul Rhesus-majom maradt. Csak az ember az, aki egyedül nem létezik. Az irodalom számon tart néhány híres pedagógiai kudarcot. A XIX. század hajnalán egy híres francia tudós, Aviron, 28 éven át figyelt, nevelt egy vademberként talált fiút, de Victorból soha nem lett ember. A másik ismert példa a farkasok közt felnőtt ikerpár története. Egy Indiában dolgozó misszionárius bukkant rájuk. Az egyik kisfiú nagyon hamar meghalt, Kamala viszont, aki 5–7 éves lehetett, amikor sorsa fordult, valameddig eljutott az emberré válás útján, azután megrekedt. A példák is bizonyítják, hogy a farkassághoz elég a biológiai adottság és az ösztön. Ahhoz, hogy a csecsemőből ember legyen – *szocializálni* kell.

– *Mit jelent ez az emberi lét gyakorlatában?*

– A hétköznapok nyelvére lefordítva azt, hogy mindnyájan az érzelmi átfolyás, azonosulás, utánzás révén tanuljuk meg az emberi szokásokat. Nincs ember a világban való tájékozódás, értékorientáció nélkül. Hiszen valamilyen módon mindig minősítjük a ránk ható és körülöttünk levő dolgokat: ez jó, az pedig rossz. Aki erre bizonyos szinten nem képes – az nem ember. Elsajátítása az emberré válás viszonylag hosszú folyamata. Ennek viszont előfeltétele az úgynevezett mikromiliő, tehát a kiskörnyezet. Ezt a környezetet a család nyújtja.

– *Mi történik azzal az emberi lénnyel, aki kezdettől egy tágabb környezetben, például intézetben nő fel?*

– Ilyenkor az intézménynek kell betölteni a kiskörnyezet funkcióját, és ez, a gyakorlat is bizonyítja, nem könnyű dolog. Nem a vérségi kötelék pótolhatatlan, hanem az állandó érzelmi kapcsolat, a kiskörnyezet viszonylagos tartóssága. Az, ami a családban természetes. Mert az emberi szokások elsajátítá-

sában elengedhetetlen utánzásnak is megvan az érzelmi színezete. Egy gyerek nagyon hamar megismeri, megtanulja azt, hogy valami jó vagy rossz. Megismeri a szorongást, a vágyat. Kölcsönös kapcsolatba kerül a körülötte élőkkel. Azaz, megtanul emberi módon viszonyulni a világhoz. Az a tény, hogy az emberiség nem pusztul ki, hogy minden nemzedék újratermeli az emberi személyiség sok millió változatát, azt bizonyítja, hogy a család, ha zökkenőkkel is, de ellátja ezt az embernevelő funkciót.

– *De gondolom, nem egyformán és nem is egyforma eredménnyel . . .*

– Ez természetesen igaz. De minden működő család a maga módján látja el, és nem szabhatjuk meg, hogy melyik műhelyben milyen embert neveljenek. Hiszen az emberek nem pusztán biológiailag beprogramozott élőlények, hanem egymástól különböző, társadalomban élő személyiségek.

– *Tehát a családi nevelés óv meg bennünket a falansztertől?*

– Részben. De hadd mondjak erre egy személyes példát. Én magam egy meglehetősen komplikált családban nőttem fel. Édesanyám kétszer maradt özvegyen, három házasságból öt fiú került össze. Ez a nagy, de nem vérségi kötelékekre alapozott család stabilitást, erős szellemi befolyást kínált. Objektíve nagyon jó nevelést kaptunk. És mégis, amikor gyermekpszichológus lettem, az egyik érzelmi indítékom az volt, hogy szeretnék másfajta gyerekkort biztosítani az eljövendő gyerekeknek, mint amilyen az enyém volt.

– *Azt mondta, hogy objektíve jó nevelést kapott . . .*

– Valójában ez mégis túl szigorú volt, sablonos követelmények jellemezték, túl sokat büntettek.

– *Régi pofonok emléke . . .*

– Előfordult verés is. De inkább az indulatkitörésekre emlékszem. Ma már, felnőttként, pszichológusként, több megértéssel gondolok vissza a családra, amelyben felnőttem, és tudom, hogy anyám, a maga módján, nagyon szeretett bennünket. De tény, hogy a zsarnokságnak ebben a légkörében a szeretetigényünk mégsem kapott kielégülést.

– *És milyen következtetést vont le később ebből a személyes tapasztalatból?*

– A legelső az volt, hogy meg kell próbálni a családon kí-

vül közösséget létrehozni. Olyan szoros és szűk baráti kört teremteni, ahol a tagok kapcsolata, érzelmi együttélése, összetartozása, szolidaritása eléri a családi kötelékek szintjét. Ilyen módon, hasonló gondolkodású és igényű emberekből jöhet aztán létre egy *magam választotta család.*

– *Vajon megvalósult-e ez az elképzelés?*

– Életem folyamán többször is. Kora ifjúságomban ez a mozgalom keretén belül zajlott. Ilyen választott apám volt Karikás Frigyes, ilyen társam Csehi Gyula. Egy udvarban és egy ügyért éltünk. Anyámat szerettem Aranyosy Magdában is. De ezután a történelem mindannyiunkat elsodort. Később – de viszonylag fiatalon – én vállaltam magamra a szűkebb környezetemben élők között az apaszerepet. Velem egykorúak hívtak papának, és én úgy éreztem, hogy minden körülmények között elfogadom, hozzám tartozónak érzem ezeket az embereket. De a hasonló gondolkodású barátokból, szabad akaratból szervezett „család" – mégis vágy maradt. Az élet ugyanis nem igazolta. Mert szükségszerűen labilis maradt. A körülmények átalakulásával fellazult, megszűnt, mert a tékozló fiúk szinte soha nem tértek vissza – annyira sem, mint egy igazi családba.

– *Mivel magyarázza, hogy a keserűen bírált valódi, vérségi család legyőzte a vágyott és választott családot?*

– Azzal, hogy az ember embersége, személyisége mégis ott dől el, a legelső közösségben. Az első hat, sőt az első három évben. Vannak, akik ezt ideológiai érvekkel vitatják, tagadják. Arra hivatkoznak, hogy az ember egész életén át nevelődik, alakul. És ez igaz is. Mégis bebizonyosodott, hogy új nyelvet, szakmát bármikor lehet tanulni, új életet is kezdhet az ember felnőtt fejjel. De a döntő élmények, tapasztalatok kiskorában érik.

– *Erről vall a világirodalom jele.*

– És ezt bizonyítja a tudomány is. Hogy itt alakul ki az, amit személyiségnek nevezünk. A család: az emberré válás, a személyiség műhelye.

– *Elmondana valamit arról is, hogy hogyan dolgozik ez a nevelő műhely?*

– Kezdeném a legkisebb korral. Amikor az anya „kukucsot" vagy vöröspecsenyét játszik a gyerekével. Most te jössz! – mondja neki, és bizonyára nem gondolja végig, hogy a já-

ték az az érzelmileg telített társas együttlét, amely megtanítja a gyereket önmaga felismerésére. Itt ébred rá arra, hogy ők ketten felváltva cselekszenek – különválasztja, tehát megkülönbözteti önmagát a mamától. Ez a felismerés az alapja az eszmélésnek, a későbbi személyiségnek.

– *És hogyan alakul ez a személyiség azután?*

– Ugranék egyet a serdülőkorra. Azért oda, mert napjainkban ez a legvitatottabb téma. Az akceleráció és a hosszabb tanulmányi, felkészülési idő révén, ez a gyerekkor és felnőttkor között levő, közbülső periódus nagyon meghosszabbodott. A mi ifjúkorunkban azon voltunk, hogy minél gyorsabban felnőjünk. Sürgettük az érettségit, az első sétabotot, a felnőttkor presztízsjegyeit. A mai fiatalok mintha nem akarnának felnőni. Ezért teremtették meg a maguk tinédzser-kultúráját, zenéjét, divatját. A felnőttek, akik megszokták, hogy a serdülés – válság, ugrás, nem értik, hogy mire való ez. Tiltakozásuk oka nem egyszerű irigység, hanem inkább az, hogy nem látják a tizenéves kor funkcióját.

– *Mit nevez a tinédzser kor funkciójának?*

– A gyerekkor mindig is a tájékozódás szakasza volt. A felnőttkor követelményei azonban, a mi egyre bonyolultabb jelenünkben, megnőttek. Azelőtt mindent előírtak, most magunknak kell dönteni. Szakmai példával élve: régen elég volt, ha valaki megtanulta, hogyan kell egy gépet kezelni, javítani. Ma, a komputerek és az elektronika korában, amikor a szerelő is folytonosan új gépekkel találkozik, olyan technikai intelligenciára van szüksége, amellyel képessé válik az új feladatok megoldására. Az űrhajózás sem csak technikai követelmények elé állítja az embert... A megfeleléshez elengedhetetlen valamiféle belső iránytű – a személyiség – megszerzése. Ennek kialakítása természetesen tovább tart. A felkészülésnek ez a megnövekedett időszaka a serdülőkor.

– *A gyerekeknek ezt a korszakát sokan a család megpróbáltatásának érzik.*

– Pedig csak a személyiség kipróbálásának időszaka! Tudomásul kell vennünk, hogy a kamaszok vitázó kedve, protestálása ennek a megnyilvánulása. Az a gyerek, aki soha semmiben nem protestál, nem ellenkezik, annak nem is lesz igazi személyisége. Nem mondom, a tinédzserek bírálata néha kellemetlen vagy kegyetlen. De Cocteau például a maga „mindennapi

higiéniájának" nevezte a fiatalok sokszor fölényes, pimasz beolvasását. Valljuk be, hogy ez nemcsak vigasztaló, de igaz is. Nem árt nekünk felnőtteknek az a hideg tus – a közelről jövő kritika. Egyébként, a fiatalok szembefordulása egy ép családi közösségben általában nem végzetes. Meggyőződésem, hogy nem jó apa az, aki megköveteli fiától, hogy éppen olyan legyen, mint ő. A jó apa azt mondja: nézzék meg a gyerekek a mintát, és válasszanak . . . Ha nem is könnyű, ki kell várnunk a személyiség kialakulását. Illyés utal rá valahol, hogy Nagy Sándor rosszul tette, amikor átvágta a gordiusi csomót – ki kellett volna bogoznia. A heves szülői döntések (amilyen például egy pofon) nem azért ártanak, mert nem bírja ki a gyerek, mert sérülést okoznak, hanem mert valamiféle rossz tudást, tapasztalatot – kész döntést, sablonos elképzelést, téves következtetést – erőltetnek a gyerekre, akinek pedig önálló döntésre, döntési készségre és alkotó tudásra lesz szüksége felnőtt életében.

– *Milyen legyen tehát a család?* – próbálnám összegezni beszélgetésünket.

– Induljunk ki a feladataiból. Jó család az, amelyik betölti embernevelő, személyiségformáló funkcióit.

– *Önnek tudtommal nagy lányai vannak . . .*

– Három lányomat háromféleképpen neveltem. Az elsőnél abból indultunk ki: ilyen tökéletes emberpárnak, mint mi vagyunk a feleségemmel, elég, ha felmutatja a példát. A mi kettőnk bátorsága, viselkedése olyan minta, amellyel elérhetjük, hogy lányunk olyan legyen, mint mi. A második gyereknél az öntudat irányította nevelés érvényesült. A negyvenöt utáni évek optimizmusára építve, elsősorban arra törekedtünk, hogy épüljön be az a gyerek a társadalomba. A legkisebb nevelése idején már ráébredtünk: nem biztos, hogy tökéletes emberpár vagyunk, hogy tökéletes korban élünk. Tanácstalanságunkban úgy döntöttünk, hogy ilyen késői gyereket nyugodtan lehet kényeztetni is . . . Csak az általunk nyújtott kiskörnyezet volt azonos és az otthoni életet átható életszeretet. Meg kell mondanom, hogy a nevelési különbségek ellenére egyformán megállják a helyüket.

– *Végeredményben, Ön elégedett a családdal.*

– Le ne írja! Inkább írja azt, hogy szeretném megváltoztatni, de nem tudom, hogyan. Pontosabban: nem is a családot,

hanem a nevelési szokásokat kellene sürgősen megreformálni. A konzervatív nagymamák hangja és módszere helyett valami újat kínálni.

– *Feltételezem, hogy erre vannak új eszközök, módszerek. De ezek vázlatos ismertetése is meghaladná beszélgetésünk kereteit.*

– Csak az alapelvet említem. Hogy a mi nevelési tanácsadóink (amelyek, ha egyenetlenül is, de helyes módszerekkel, lényegében eredményesen dolgoznak) családi egységben vizsgálják a problémákat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az esetek többségében nem a gyerekeket, hanem a szülőket igyekeznek meggyógyítani. Ennek a közvetett pedagógiai hatásnak, nézetem szerint, sokkal jobban kellene az egész társadalomban érvényesülni.

A feleségem dadogó gyerekek szüleinek egy csoportjával foglalkozik, komoly eredménnyel. Természetesen nem a logopédus helyett! De a lényeges az, hogy ő nem beszédjavító módszerekre tanítja a szülőket, hanem az általános nevelési gyakorlatukat igyekszik megváltoztatni.

– *Nem minden szülő hajlandó változtatni, tanulni . . .*

– Vannak, akik azt hiszik: aki él, az tud élni. Pedig még ez sem igaz. Ezért van szükség például szexuális felvilágosításra . . . De még kevésbé helytálló az, hogy aki szült – az megfelel a szülői feladatoknak is. Lehet, hogy a Szülők Iskolája nem a legszerencsésebb elnevezés, de a szülőkből álló kis csoportok kitűnő formái lehetnének a nevelési szokások megreformálásának. A szülők tanulását persze nem lehet rendelettel előírni, mint a tankötelezettséget. Fel kell ébresztenünk a belső igényt . . .

– *Az autóvezetői tanfolyamra is tolonganak.*

– Pedig az még egyszerűbb: amit ott egyszer megtanultam, az később automatizálódik. A nevelés módszerei, eszközei – soha. De talán majd a következő, a szakállas, farmeres, gyerekeiket a hátukon cipelő nemzedék tagjai eredményesebben működtetik az embernevelés családi műhelyeit.

– *Ennyire bízik bennük?*

– Bízom abban, hogy kevésbé önteltek. Több bennük a kérdőjel, megértőbbek. Tapasztalatom szerint a hasonló gondolkodású fiatal családok – részben a körülmények parancsá-

ra – összetartóbbak, jobban segítik egymást, még a gyereknevelésben is.

Meggyőződésem, hogy az emberi kapcsolatok rendszerében nagy átalakulás várható az elkövetkezendő ötven évben.

– *Tehát mégiscsak derűlátó?*

– Említettem már: családi nevelési elveim között is első helyen állt az életszeretet. Azt hiszem, javíthatatlan optimista vagyok.

A CSALÁD ÉS A TÁRSADALOM

Beszélgetés Pozsgay Imre kulturális miniszterrel

Öt perccel a megadott időpont előtt érkezem a Kulturális Minisztérium titkárságára. A párnázott ajtók mögött a magyar irodalom és Magyar Írók Szövetsége gondjairól van szó. Amikor Dobozy Imre kilép a dolgozószobából, Pozsgay Imre egy minisztertársát kapcsolják telefonon. Rögtön utána a Nők Lapja munkatársa következik.

Legelőször önmagam faggatom: milyen érzés: (hosszú újságírói pályám során először) tollal-blokkal szemben ülni egy aktív miniszterrel. De meg kell vallanom, az első percek elfogódottsága után eltűnik látókörömből az amúgy is láthatatlan bársonyszék: beszélgető partnerem, Pozsgay Imre kulturális miniszter a szociológus felkészültségével és a közéleti ember felelősségével válaszol: mondatainak nem a tekintély, hanem a gondolat ad súlyt.

Beszélgetésünk témája – a család – szorosan tekintve nem tartozik a tárca hatáskörébe. A kulturális minisztériumnak nincs családügyi, családjogi, családvédelmi osztálya, nem rendez ankétot, sem szimpoziont a család jelenéről és jövőjéről. De a kultúra munkásainak tevékenységi köre annyi ponton és sávon határos a családi élet szűkebb területével, hogy Pozsgay Imrét még akkor is illetékesnek érezném erre a beszélgetésre, ha teoretikusként – a pártmunkás vagy a szociológus megnyilatkozásaiban – nem tért volna ki már korábban is több, a családdal összefüggő kérdéskörre.

Általános bevezető kérdéssel kezdem.

– *Aktuálisnak tartja-e, Miniszter Elvtárs, a családról folytatott beszélgetéssorozatot?*

– A legteljesebb mértékben. Figyelemmel kísértem az eddigi párbeszédeket, s éppen azért is álltam kérésükre ilyen könnyen kötélnek, mert időszerűnek és fontosnak érzem az abban felvetetteket. Csak utólag gondoltam végig, mit vállaltam, amikor folytatni próbálom a témát.

– *Maradjunk a téma aktualitásánál. Szeretném, ha megindokolná . . .*

– Ez máris nehezebb dolog. Tény, hogy mostanában sok szó esik a család válságáról. Ha a *változást válságnak* nevezzük, akkor nézetem szerint, teljességgel indokolt ez a megközelítés. De attól tartok, hogy ezzel semmi újat nem mondok. Nyilvánvaló, hogy csak a család funkciói változnak, de maga az intézmény továbbra is nélkülözhetetlen. Azáltal, hogy a család mindinkább megszabadul hagyományos termelési funkcióitól, és – gazdasági értelemben – fogyasztási közösséggé válik, megváltoztak az együttélés közgazdasági alapjai. És ez még akkor is igaz, ha bizonyos értelemben a háztartás is termelési funkciónak tekinthető. A szemünk előtt zajló folyamatnak szükségszerűek a társadalmi, az emberi magatartásban mutatkozó konzekvenciái.

– *Meghatározná ezt valamivel közelebbről?*

– A magatartás-változás rugójának a gazdasági függés megszűntét érzem. Azt a tényt, hogy a családtagokat már nem a létfenntartás érdeke köti össze. Ha van is függés, mert ez tagadhatatlan, az lényegében az összetartozás, a nevelés, az érzelmi szükségletek következménye, és nem elsődlegesen anyagi természetű.

– *Azt szokták mondani, hogy az anyagi függés megszűnte aláássa vagy legalábbis lazítja a családi kötelékeket.*

– Bizonyos értelemben nyilvánvalóan lazítja, legalábbis a kényszerű kötelékeket. De talán jobban fedi a valóságos helyzetet, ha a kapcsolatok nyíltabbá válásáról beszélünk.

– *Nyíltabbnak, vagy nyitottabbnak nevezné Miniszter Elvtárs a mai családot?*

– Mind a két jelzőt helyénvalónak érzem. Mert valóban nyitottabb a mai család a társadalom felé, de legalább ilyen lényeges az, hogy folytonos alkalmazkodást követelő, szerepjátszással terhelt korunkban mind kisebb a családban az alakoskodás szerepe és tere. Az anyagi érdekmotiváció háttérbe szorulása azt jelenti, hogy a családtagok (általában) nem kényszerülnek hazugságra, szerepjátszásra, nem kell erőszakot elkövetniük önmagukon, érzelmeiken, nem kell gyűlölt tulajdonságokkal együtt élniük. Ez a családi életben kibontakozó szabadságmotívum a mai családi összetartozás legnagyobb értéke, a jövendő teljesebb emberi kapcsolatok egyik előképe. Az a tény, hogy az életmód és maga a családi szervezet is nyitottabb, azzal a konzekvenciával jár, hogy a kapcsolatok a

résztvevők érzelmi igényeinek megfelelően könnyebben átrendeződhetnek. Más szóval: megnőttek az emberek választási, döntési lehetőségei.

– *Kétségtelen, hogy az a tendencia, amiről Ön beszél, tágítja az emberi szabadság körét. De ha megmaradunk a hétköznapi tapasztalatok körében, azt is látnunk kell, hogy ma még nagyon sok gazdasági tényező és kötelék nehezíti például éppen az átrendeződést. Tény, hogy a házasfelek ma már egymástól függetlenül is biztosíthatják saját megélhetésüket. De már a lakáskérdés megoldása sokszor olyan leküzdhetetlen akadályokba ütközik, hogy ez késlelteti, vagy lehetetlenné teszi a kényszerű együttélés felszámolását, az új kapcsolatok legalizálását, esetleg magát az otthonteremtést. Azt tapasztalom, hogy egyes alapvető anyagi feltételek biztosításától inkább csak bizonyos szinten alul és felül függetleníthetik magukat az emberek, és a közbülső rétegekben élők nemegyszer ma is inkább tovább cipelik a megunt kötelék terhét.*

– Igaza van, visszavonom, pontosabban kiegészítem a mondottakat. Már csak azért is, mert az általam kiemelt, valóságos tendencia érvényesülését nemcsak az említett lakásproblémák gátolják, hanem egyelőre más kötöttségek is, esetleg karrierszempontok . . .

Csodálkozva nézek vissza.

– Tudom, hogy a szónak rosszízű a csengése. Mégsem nevezhetem másképp azt a jelenséget, hogy a társadalmi egyenlőség felé haladva, ma is létezik a foglalkozások presztízsére alapozott hierarchia, és ez kihat a családi kapcsolatokra is. Nagyon el tudom képzelni, hogy a magasabb pozíciójú férj mellett élő, alacsonyabb saját presztízsű feleség a kettőjük közt levő státuszkülönbséget is belekalkulálja döntéseibe. Az ilyen esetekben gyakran még ma is túl nagy a tűrés foka.

– *Az ilyen esetekben rendszerint a magasabb polcon álló férj az, aki az átrendeződést kezdeményezi, ő az, aki dönt.*

– Ez is az általam mondottakat bizonyítja. Hogy a magasabb presztízs – egyelőre – nagyobb szabadságot biztosít. És az is igaz, hogy az ilyen foglalkozási ágakban jelenleg lényegesen több a férfi.

– *Elhatároztam, hogy beszélgetésünkben kerülöm a női egyenjogúság témáját, ám úgy látszik, nem tehetem. Hiszen ez is a nemek közti örökölt egyenlőtlenség maradványa. De erről*

már annyi szó esett, hogy inkább feltenném a következő kérdést. Tanulmányaiban Ön többször utal rá, hogy a szocialista közösségnek törekednie kell arra, hogy tagjai személyiséggé váljanak. Milyen szerepet tulajdonít ebben a nevelési és nevelődési folyamatban a családnak?

– A család mindenképpen sokat tehet azért, hogy ezt a társadalmi célt elérjük vagy megközelítsük. Csakhogy ma még túlságosan sok az olyan család, amely lényegét tekintve nem nevezhető szocialista közösségnek. És ez most nem a családtagok politikai hovatartozására, érzelmi elkötelezettségére vonatkozik. Egyszerűen arról van szó, hogy a munkamegosztás különböző helyein tevékenykedő keresőképes családtagok kapcsolata *önmagában* még nem alkot közösséget. Ehhez valamilyen személyes többletnek kell járulnia, ami megemeli a kapcsolatot. Ha két ember mindenfajta azonosulás nélkül, örömtelenül, kényszerűen, vagy éppen meghasonlással végzi munkáját, akkor ez a frusztrált helyzet haza is elkíséri őket. Azok az emberek, akiket munkájuk nem elégít ki, rendszerint szabad idejükben is pótcselekvésre kényszerülnek.

– *Egy interjúban Ön azt mondta, hogy „a szabad idő értelmes eltöltésének feltétele az értelmesen eltöltött munkaidő".*

– Ezt ma is vallom. Tapasztalatok bizonyítják, hogy éppen a meghasonlott, elégedetlen emberek otthonában a legnagyobb a tanácstalanság, a kétségbeesés, ha történetesen kiég a tévé képcsöve. Mert a munkahelyi panaszok és sérelmek elsorolására elég a vacsoraidő. Mást pedig nemigen tudnak egymásnak mondani. Az örömmel, érdeklődéssel végzett munka viszont éppen azért, mert segíti az egyén kibontakozását, visszahat a családra mint közösségre is. Tudom, hogy vannak, akik éppen személyiségüket féltve, visszariadnak a közösség szótól, sőt, a mögötte levő tartalomtól is. Holott az önkéntes társuláson alapuló közösség feltétlenül gazdagítja az egyént, segíti a személyiség kibontakozását.

Tollam mozgását követve, Pozsgay elvtárs visszakérdez.

– Ugye, leírta, hogy mindez csak az *önkéntes* társulásra vonatkozik? Mert a többi, szerintem legfeljebb kvázi-közösségnek tekinthető. Számomra a szocialista brigád is csak akkor közösség, ha a személyiségek önkéntes társulásán alapul, nem pedig a gyárigazgató parcellázta fel a termelésben részt vevőket brigádokra.

– *Visszatérve a család megváltozott funkcióira, Ön az imént a fogyasztói tevékenység mellett éppen csak megemlítette a család nevelési funkcióját. Pedig érdekelne, hogy Ön szerint betölti-e a mai család ezt a funkciót. Pontosabban, milyen kulturális környezetet nyújt a család a felnövekvő nemzedéknek?*

– Nagyon nyersen és őszintén: ahol a család valóban értékes kulturális környezetet nyújt, ott erősíti a társadalmi egyenlőtlenséget . . .

– *Ez szemrebbányásnak hangzik . . .*

– Pedig semmiképpen nem annak szánom. Csak a problémát kívánom jelezni. Tiszta lelkiismerettel akár arra is hivatkozhatnék, hogy például az én gyermekeim hatéves korukra, majdnem az olvasással egyidőben, megtanulták a lexikon használatát is, megtanulták, hogyan kell a könyvet eszközként forgatni. Hasonló képességű gyerekek a tanyavilágban nyilvánvalóan nem kaphatták meg ugyanezt az indítást. Ez önmagában persze elkerülhetetlen, és nem is olyan nagy baj. Feltéve, hogy a közösség, a társadalom, az iskola később számukra is biztosítja ezt a családi körben nélkülözött indítást. Csakhogy a szegényes, rosszul felszerelt és ellátott iskola, a túlterhelt pedagógus képtelen erre. És ez már komoly pedagógiai és társadalmi gondunk. Mert a demokratizmus nem homogenizál, viszont beletartozik a képességek kibontakoztatásának egyenlő esélye. Erre gondoltam, amikor az otthoni kulturális környezet hatásáról szóltam. Tény, hogy a kevésbé hatékony kulturális környezetben nevelkedő gyerekek esetében ez a mechanizmus megfordul: ilyenkor a gyerek közvetít, ő viszi haza a magasabb szintű – az iskolai – kulturális környezet hatását. A négy elemit végzett szülők számára a gimnazista gyerek szokatlan tudása, újszerű tapasztalata olyan szellemi energiaforrás, amiről nem szoktunk beszélni, de amire érdemes építeni.

– *Falusi könyvtárosoktól hallottam, hogy sokszor a gyerek hordja az egész családnak az olvasnivalót.*

– Nem is csak az ilyen konkrét kultúraközvetítésre gondolok. Inkább arra, amit a saját, egyszerű emberekből álló, de kultúrára fogékony, könyvszerető családomban magam is átéltem. Hogy hogyan fogadják például a fizikai munkásokból, parasztokból álló családi körben a továbbtanuló diák ismeretlen gondjait. Hiszen az ifjúsági mozgalom, az egyetemi vizs-

garendszer, az értelmiségivé válás konfliktusait, tapasztalatait az enyéim is tőlem hallották először. A közösség teremtette kulturális környezet minden esetben és minden szinten visszacsatol bizonyos – a szülők életéből hiányzó – új társadalmi ismereteket.

– *Kérdés, hogy a család képes-e ennek az ismeretanyagnak a hasznosítására.*

– A jó család a kultúra számára is jó talajt jelent. Viták, konfliktusok nélkül valószínűleg nincs is családi élet. Csakis a jó családi légkör teszi lehetővé a családon belüli teljes értékű kommunikációt, a tapasztalatok és információk nemzedékek közötti cseréjét. De hangsúlyozni szeretném, hogy ez a fogékonyság, ez a családon belüli intelligencia – nem iskolázottság kérdése.

– *Mindez, ha lazább szálon is, de kapcsolódik az Ön korábbi tudományos témájához, a szocialista demokratizmus kérdéseihez is. Őszintén szólva, nem tudom, kitért-e kutatásaiban a szocialista demokratizmus és a család kapcsolatára . . .*

– Általában a nagyobb társadalmi folyamatokat vizsgáltam. De a problémák elvi lényege azonos. A családban ugyanolyan fontos tényezője a demokratizmusnak a tolerancia, a másképp gondolkodás iránti türelem, mint a tágabb közösségben. Hasonló szerepe van az emberi egyenjogúságnak, a kivételezett autoritás megszüntetésének. De ha a családról szólunk, merjünk említést tenni az érzelmekről, a szeretetről is. Nem hiszem, hogy ezek megfogalmazása korszerűtlen lenne.

– *Véleménye szerint, hogy állunk a családon belüli demokratizmus érvényre juttatásában?*

– Bátran mondhatjuk, hogy nagyot léptünk előre. Én ma már nem is a férfiak megértésében, belátásában látom az átlépni érdemes küszöböt, hanem a társadalmi munkamegosztásban. Mindenfelé azt tapasztalom, hogy azok a fiatal családok, amelyekben még nem merevedtek meg a munkamegosztás rossz hagyományai, sokkal természetesebben látják el közös feladataikat. Pedig a családok próbatétele többnyire a gyerek, vagy a gyerekek születését követő első öt-hat éves időszak. Ahol a torlódó feladatoknak, a megkövetelt gondoskodásnak ezt a nem könnyű szakaszát átvészelték, ott már ritkábban lazulnak meg a kapcsolatok.

– *Miniszter Elvtárs elégedett a fiatal családok életberendezésével?*

– Meggyőződésem, hogy az életkorúlmények kiegyenlítése felé kellene haladnunk. Ez egyébként benne van az otéves terv célkitűzéseiben is, de nem könnyű realizálni. Maximálisan egyetértek a munkateljesítmény szerint való egyéni jovedelemdifferenciálással, de ez egyáltalán nem zárja ki azt, hogy családi szinten a kiegyenlítődés felé kellene haladni.

– *A családi pótlékra gondol?*

– Elsősorban a fogyasztáson belul várható elengedhetetlen átrendeződésre. Tehát arra, hogy a tárgyak megszerzésére irányuló erőfeszítések súlya a jovőben csokkenni fog, viszont megnő a szolgáltatások igénybevétele. És ez nem egyszerűen Patyolat-kérdés . . .

– *A szolgáltatások fejlesztése – a háztartás társadalmasításának, iparosításának útja.*

– Ez nyilvánvaló. De én ezúttal jóval tágabban értelmezem a szocialista társadalom által ma az állampolgároknak nyújtott szolgáltatások korét. Ide sorolnám a közlekedést, a hírközlést, az egészségugyi ellátást, a teljes infrastruktúrát, beleértve például a telefont is, ahol koztudottan nagy a lemaradás. A közösségeknek, a családnak nyújtandó kulturális szolgáltatásnak tekintem a színházat, a mozit, s a konyvtárhálózat fejlesztését is. Mindez természetesen tobb síkon és szálon visszahat a holnapi családok életére is.

– *Mondana egy példát?*

– Az országos mozihálózat jelenlegi állapota is osszefugg azzal, hogy a vetítéseket jobbára gyerekek és fiatalok látogatjak. Pedig a cél az lenne, hogy a családok minél gyakrabban vegyék felnovekvő gyerekeikkel egyutt igénybe a kulturális szolgáltatásokat. Hogy a megfelelő keretek kozott élvezhető, színvonalas színházi vagy filmelőadás kozos családi élmény (is) legyen.

– *Beszélgetésunkben ez idáig nemigen esett szó a generációs kérdésekről.*

– Véleményem szerint alaposan félreértettuk Marxot, amikor egyre csak azt hangsúlyoztuk, hogy a társadalmat nem a nemzedékek harca viszi előre. Ez persze igaz, de ebből még nem kovetkezik a generációk létének, szerepének tagadása.

Annál kevésbé, mert a gyakorlat igazolja, hogy minden generáció más tapasztalattal lép a társadalmi élet színterére. Ami a jelen helyzetet illeti, úgy érzem, hogy a kultúrára nyitott családokban a konfliktusok a kezelhetőség határain belül maradnak, és nincsenek uralmunk alá nem hajtható indulatok. Azokban a családokban, ahol a kultúrának nagyobb a becse, mint a tárgyaknak, ott a gyerekek könnyebben illeszkednek be a családba és a társadalomba is. Ahol a tárgyak féltése uralkodik, ott mélyebb a szakadék. Ott a családi célok is távolabb vannak a fiataloktól. És az anya egy egyszerű mosogatást sem mer a lányára bízni, mert félti a porcelánt. Az ilyen családok rendszerint nem szűkmarkúak a gyerekeikkel szemben, sokszor valósággal elhalmozzák őket tárgyakkal, de nem mérik fel, hogy ezek a tárgyak végső soron eltávolítják őket egymástól. Az az apa, aki Mercedesen hordja a gyerekét az iskolába, nem gondol arra, hogy ezzel elszakítja, elidegeníti őt saját osztálytársaitól, gyengíti a gyerek számára életbe vágó korosztályi kapcsolatokat, és ezt a veszteséget a fia vagy lánya előbb utóbb az apa számlájára írja.

– *Más interjúkból tudom, hogy saját családjáról csak akkor beszél Pozsgay elvtárs, ha nem térhet ki a válasz elől. De szívem szerint mégis megkérdezném, vajon nem küzd-e apaként hasonló pedagógiai problémákkal?*

– Elmondhatom, hogy feleségemmel együtt, mindig tudatosan törekedtünk arra, hogy gyerekeink ne érezzék magukat kivételezetteknek. Tízóraijuk, öltözködésük soha nem különbözött az átlagtól, és ennek következtében ez soha nem is szerepelt az ambícióik között. Családunkban ma is több fizikai dolgozó van, és a velük való testvéri, rokoni kapcsolat, az együttlét és a kölcsönös megbecsülés természetessé tette számukra a családon belüli egyenjogúságot. A feleségem főiskolán tanít, éli és megéli a pedagógusok gondjait. Tanulásban, munkában nálunk soha nem volt pardon. Viszont soha nem prédikáltunk a gyerekeknek arról, hogy a munka nemesít. Nem vonom kétségbe, hogy elméletileg, sőt didaktikusan is foglalkozni kell a munkával, mint olyannal, de a családban feleslegesnek tartom a hangzatos szavakat. Elég megértetni azt, hogy a munka – elkerülhetetlen. Akkor már könnyebb felébreszteni a gyerekekben a szándékot és a vágyat a nekik való tevékenység

megtalálására. Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a miénk – „tökéletes család". De tény, hogy bizonyos elvek alkalmazásában, főleg a feleségem jóvoltából, mindig következetesek voltunk.

– *Feltételezem, sőt az olvasottak alapján tudom is, hogy az Ön saját családjának életkörülményei és problémái merőben mások, mint amit az Önt felnevelő családban tapasztalt.*

– Nincs okom panaszra, szerencsés családba születtem. Mert a tragédia, ami édesanyámat érte, nem törte derékba a mi életünket. Négyéves voltam, amikor anyám három gyerekkel özvegyen maradt, és csak csodálni tudom az erejét, hogy nyolcvanéves nagyapámmal együtt képes volt új családi környezetet teremteni a gyerekeinek. Meséiben, történeteiben eszmélésem óta közel hozta hozzánk az apánkat, megteremtette a születésem évében elhunyt, legkedvesebb bátyjának legendáját, és ezáltal, ha özvegyen nevelt is – pedagógiai ösztönének hála – a miénk nem volt féloldalas, férfi nélküli család.

Utolsó kérdésem a szociológushoz intézem.

– *Hogyan látja a család témakörében folytatott szociológiai kutatások és szociográfiai vizsgálódások helyzetét, eredményeit?*

– Úgy vélem, hogy különösen a szociológia kutatói eredménnyel végzik a maguk valóságfeltáró és kritikai tevékenységét. A család témája valójában nemigen választható el az életmódkutatástól, és az utóbbi időben ezen a téren értékes ismeretekre tettünk szert. Más kérdés az, hogy előbbre jutottunk-e, s ha igen, mennyivel, a megismert valóságból levont következtetések alkalmazásában. De ez minden társadalomtudomány közös gondja: a cselekvésre gyakorolt, a kelleténél többnyire alacsonyabb hatásfok. Ennek beismerése után azonban hadd említsek egy-egy biztató példát. A társadalomtudományoknak feltétlenül fontos részük van abban, hogy felfedeztük az iskolát mint a társadalmi mobilitás mai legfontosabb csatornáját. Amikor kiderült, hogy a hatvanas évek végére lezárultak a társadalmi mobilitás látványos, tömeges akciói, a szociológia segített az új eszköz és fórum felismerésében. Ezzel elméletileg hozzájárult például a tanyai kollégiumok szervezésének akciójához, és a fizikai dolgozók gyerekeire fordított, fokozott figyelem felkeltéséhez. Erről még akkor is érdemes szólni, ha tapasztaltuk, hogy a gyakorlatban sok a

helytelen megközelítés, a félreértett preferencia, sok a látszatmegoldás. De biztos vagyok benne, hogy a jövőben a politikusok még nagyobb figyelmet fordítanak majd a társadalomtudományok által feltárt valóságképre és a következtetések alkalmazására.

A MEGTARTÓ CSALÁD DICSÉRETE

Sütő Andrással Budapesten

A sokágú családfa teherbíró törzsét Jobbágy Sütő Mihálynak nevezték. Tizennégy gyermeke közül csak négy maradt életben, s ezzel „a négy élő harcossal . . . a megsemmisülés ellen küzdve vágta keresztül magát egyetlen ringó bölcsővel a történelem akadályain". Emlékét őrző ükunokáját először látom, mégis ismerem. Nemcsak Sütő András, az írót, A lócsiszár virágvasárnapja, a Csillag a máglyán és a Káin és Ábel című drámatrilógia teremtőjét, de Sütő Mihály és Székely Gergely unokáját, idősebb Sütő András pusztakamarási iparosember, méhész és földművelő, mezőgazdasági gépész nagy hírű fiát, sőt a szavak kincstárába most beszabaduló kicsi László nagyapját is. Ismerem idősebb Sütő András uradalmi gépész és a vele egy úrnak szolgáló szép szobalány és pesztra regényét, idillikus hangulatú, boldog tekintetű, palaszürkére kopott esküvői fényképüket, és négy fiú küzdelmes neveltetését. Még azt is tudom, hogy amikor Sütőné egyik fia a másik után kéredzkedett a világra, és száz kezével sem győzte volna a gondoskodást, babusgatást, a virrasztásba belefáradva, örök anyai leleménnyel – Móra Ferenc édesanyjának fia-őrizte munkamódszerével – nagylábujjára kötött spárgával, szenderegve ringatta az anya a nemzedékek álmát folyamatosan őrző bölcsőt. Azt a bölcsőt, amelyben az író álmodott ezelőtt fél évszázaddal.

Sütő András emlékeket őrző, lírai prózája – elsősorban az Anyám könnyű álmot ígér című, naplójegyzetekként közreadott remeklése – bátorított fel arra, hogy rövid magyarországi tartózkodása alatt felkeressem, s beszélgessünk a család dolgáról.

– *Könyvében énje két forrásának nevezi két nagyapját, a közéleti tevékenységben fáradhatatlan, bíróviselt, újságolvasó parasztember Székely Gergelyt, és a szemlélődő, csendes, írástudatlan Sütő Mihályt. Mit jelent önnek ez a kétoldalú nagyapai örökség?*

– Most, hogy magam nagyapasorba kerültem, megnőttek bennem az emlékek is. Jókai és Mikszáth mellett Sütő Mihály-

nak a mezőségi világból való igaz történetei alakították ki bennem és körülöttem azt a mesevilágot, amelyben íróvá nőttem. Emlékszem, milyen áhítattal csüngtünk rajta, amikor mesére fakadt, s hogy tiszteltük, amikor vele született filozofikus hajlandóságával minden egyes történetből kihámozta az egyetemes tanulságot. Anyai nagyapám számára a nagybetűkkel nyomtatott Károli biblia volt a tudás forrása. Vasárnaponként, amikor tiszta inget vett, abból olvasta fel nekünk a szentenciákat. Egész életében puritán volt, és szigorú. Amikor nyolcvankét éves korában meglátta, hogy cigarettázom, porig sújtva közölte velem, hogy ő „rendesen ültetett, s lám fordítva nőttem", hogy ilyesmire vetemedem ... A modern élet jelenségeitől olyannyira elzárkózott, hogy tudomást sem vett róluk. Egy alkalommal megkérdezte, hogy lehet az, hogy felnőtt emberek valahányszor csapatostul összejönnek, mindig összeverik a tenyerüket. Megpróbáltam elmagyarázni, hogy ez a taps, és a taps egyetértést, tetszést jelent. De az öreg nem vette be. Visszakérdezett, hogy vajon másként, szóval nem tudják-e ezt kifejezni?

– *Bizonyára féltek tőle, ha ilyen szigorú ember volt.*

– Talán nem is szigorú, inkább puritán. De ez nem jelenti azt, hogy ne lett volna humorérzéke. Általában a mezőségi parasztokra jellemző az, hogy a tragédiát is humorral öntik le – mint a tüzet vízzel – védekezésül. Amikor egyszer kigyulladt udvarunkban a csűr, talán még a lángok látványánál is döbbenetesebb volt, hogy anyám megrendítő mosollyal tudatta velünk a vészt. Lehet, hogy azért, mert nem akart megijeszteni, vagy mert ha nem így tesz, hát szíve szerint ordítania kellett volna. De talán azért, mert abban a tizenhárom gyerekes szegény családban, ahol felnőtt, megszokta, hogy az élet megpróbáltatásait is bölcs fegyelemmel kell elviselni.

– *Naplójegyzeteiből következtetek rá, hogy nagyszívű, bátor és okos asszony lehetett az édesanyja. De a modellek soha nem teljesen elégedettek a róluk alkotott képpel. Vajon mit szólt idősebb Sütő Andrásné a róla készített portréhoz?*

– Anyám volt a családban mindig a legfürgébb, legszorgalmasabb olvasó. Gyerekkoromban arról ábrándozott, hogy papnak nevel. Amikor másképp fordult az élet, ő volt az első, aki pártfogolta írói terveimet. Nemrégiben elővette a majoránnaillatú fehérneműs szekrényből, a vasalt ingek alól, azt a meg-

sárgult, kivágott újságcikket, amivel negyedikes tanítóképzős koromban elindultam ezen a pályán. Azóta őrizte szegény, titkon és büszkén. A róla írott könyvemet is ő olvasta először. Amikor a végére jutott, elégtételnek érezte.

– *Elégtételnek, vajon miért?*

– A sok átélt megpróbáltatásért, szenvedésért. Annak idején is ő volt a családban a legharcosabb, ő volt, aki megpróbált szembeszállni a legyőzhetetlen erőkkel is. Amikor a könyv megjelent, úgy érezte, hogy végre *megmondtuk*. Közhírré *tettük*, hogy mit jelentett igazságtalanul kuláklistára kerülni, mit jelentett a megaláztatás ... Elmondtuk, hadd tudja meg a világ.

– *Megindító ez a többes szám első személy.*

– Anyám érezte így, és teljes joggal. Hiszen valóban az ő nevükben, helyettük és velük szóltam. Apám mindig szemérmesebb volt, ő soha nem verte volna dobra a maga sérelmét, megaláztatását.

– *Van a könyvben egy felejthetetlen epizód, amikor édesanyja végre mértékre szabott, fényes, puha bőrcsizmát kap ajándékba felnőtt fiától, de a megkérgesedett, meggyötört ujjak, erek és izmok már nem tűrik a páncélként szorító, feszes lábbelit. Szép az új csizma, de előbb kellett volna megkapnia ... Olvasás közben annyira hitelesnek éreztem ezt a költői jelenetet, hogy most meg merem kérdezni: ennek a megörökítéséhez mit szólt az édesanyja?*

– Pontosan emlékezett rá, hogy így történt. Még el is nevette magát rajta. Hogy most mindenki megtudja ...

– *Voltaképpen a könyv minden mozzanata hiteles?*

– Ha évek alatt megtett látogatásaim összességét tekintem, feltétlenül az. Időben természetesen sokszor elmozdult az anyag, a kép. Nem az anyaggyűjtés vagy az események kronológiája, hanem a mű szerkezetének időrendje szabja meg az otthoni világ krónikáját.

– *A könyvben is megfigyeltem, most is feltűnt, ha otthont mond – rendszerint Pusztakamarásra gondol.*

– A szülőföld – örök otthon. Pusztakamaráson születtem, de felnőtt életem nagyobbik részét Marosvásárhelyt töltöttem. Most is oda megyek haza. A fiam Bukarestben született. De azért még ma is nyugodt szívvel felelhetem, hogy valóban *otthon* vagyok a falumban. A gyerekek az utcán már nemigen

ismernek, de az én nemzedékembeliek és a nálam idősebbek most is maguk közül valónak fogadnak be. Mostanában jobbára kocsival járok haza, de mire a falu széléről a szüleim házához érek, már róluk is mindent tudok. Elmesélik azok, akik az ablak mögül megállítanak csak egy szóra, és sorra elpanaszolják, ha gondjuk van. Gyalog ma is lassan érek a falu egyik végéről a másikra, megállítanak sokszor csak azért, hogy elmondják, „valamikor *amolyanabb* voltál".

– *Amolyanabb?*

– Ez is a falu tapintata... Hiszen nemcsak a nagybátyáim, a többi földiek is számon tartják, hogy őszülök, és már nem egészen úgy lépkedek, mint annak idején. Ha nincs szoros munkaidő, ilyenkor szomszédostul odagyűlnek hozzánk a népek és elbeszélgetünk. Sokszor okkal, ok nélkül felköszöntenek a ráérő zenészek is, mert éppen két hónapja volt András-nap, vagy mert elmulasztottam egy lakodalmat, amelyre hivatalos voltam. Előfordult már az is, hogy azt kellett megünnepelnünk, hogy nem fordult árokba az a teherautó, amin előző nap utaztak.

– *Mi olvasók is megszerettük az Ön írásaiból ezt a pusztakamarási családi kört. De most mégis arra kérem, tágítsa ki, és beszéljen arról, hogyan látja a maga körében, emberi-írói tapasztalatai alapján a családforma változását.*

– Köztudott, hogy az iparosítás sokfelé eléggé megbolygatta, szétrombolta a régi kereteket. Amikor a könyv írásába fogtam, a rokonságunk nagy része még ott élt a faluban. Azóta egyre többen költöztek fel a városba, és ipari munkások lettek Vásárhelyen.

– *Ez annyit jelent, hogy el is szakadtak a régi kötelékek?*

– Inkább csak lazultak. Hetenként, kéthetenként – karácsonykor, húsvétkor, névnapra, lakodalomra, temetésre – ki-ki csak hazamegy. A házaik nagyrészt idegen kézre kerültek, de az otthon maradt testvér valamennyiüket befogadja. Ezek a nagy rokonsági együvé tartozást kifejező, alkalmi találkozások nem puszta vérségi kapcsolatot jelentenek. Ezeknek az embereknek ez jelenti a falut. Az emlékeket... Ebben él a nyelvhez való ragaszkodásuk, a közös nótakincs megbecsülése. Az ősök tisztelete ölt formát az esztendő legszebb ünnepén, a világítás napján.

– *Olvasás közben is megragadott a temetőt idéző pateti-*

kus, szép gondolat. És az a bizarr, költői kép, amely szerint a gyertyával, őszirózsával a temetőbe zarándokoló családok ezen a napon azokra emlékeznek, „akiktől a szemölcseiket örökölték". S a prózai kép nyomán a költői igazság: „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágtad őket."

– Nagyon fontosnak érzem, amire Illyés Gyula is figyelmeztetett – folytatja fejtegetését az író –, hogy a nagy közösségekben erősödnek a kis közösségek is. Mindannyian tapasztaljuk, hogy a nemzetiségi létben az egyik legbiztosabb sziget a család.

– *Milyen vonatkozásban?*

– A család gyakorta olyan morális tartalmak és eszmények hordozója, amelyek létünk lényegéhez tartoznak. A család őrzi azokat az emberi magatartás-normákat, erkölcsi követelményeket, amelyeket valaha a tízparancsolat fogalmazott meg. Természetesen nem vallásos, hanem elvilágiasodott értelemben – teszi hozzá magyarázóan. – De folytatva az ősi törvények zárt körét, én ide sorolnám a nyelvhez és a nemzetiséghez való ragaszkodást is. Hiszen ennek a felrúgása a családi közvéleményben ugyanolyan törvénysértésnek számít, mint más morális vétség. Sokszor – az erkölcsi tartáson kívül – a felnövő generáció nyelvi hátterét is a család biztosítja. Még ahol az iskola ápolja, fejleszti is az anyanyelvi kultúrát, ott is szükség van a szövetséges család támogatására. Ahol ennek híja van, ott még több múlik a családon. Ott a szülői ház pótolja, jelenti a beszéd iskoláját is. És a család hatósugara ma is messze nyúlik.

– *Az imént említette, hogy már sokan kiléptek a régi, zárt közösségből.*

– A fiatalok elhagyják a falut, és ezt mindenki tudomásul veszi. A családok nálunk szinte sehol nem lépnek fel a fejlődés kerékkötőjeként. Még örülnek is a szülők, hogy a gyerek kikerül a paraszti sorból, tanul és feljebb jut. De ha az ország másik sarkába kerül is, számon tartják. Méghozzá nemcsak a nagyszülők, a rokonok, de az összes szomszédok. Tudják, kiből mi lett, hova jutott, kit vett el feleségül. Tudják, ha gyereke született, ha betegség sújtotta. Valaki biztos elmeséli vagy megírja, ha a fiú iszákos lett, a lány rossz útra tért... Az otthoni közvélemény máig – valóságos abroncs maradt.

– *Az abroncs összetart, de korlátoz, sőt szorít...*

– Én inkább úgy fogalmaznám, hogy megóvja a dongákat a széteséstől. A faluból elszármazottaknak mércét jelent, tartásra kényszerít. Azt tapasztalom, hogy aki a városban komolyan szembe kerül az otthoni, családi erkölccsel, az többnyire haza sem mer menni. Aki elzüllött, rendszerint el is tépi a kötelékeket. Mint ahogy hátat fordít a falu közösségének az is, akinek a gyerekei már nem ismerik az anyanyelvüket.

– *Ezt is számon tartja a falu?*

– Nem is hinné, hogy mennyire. Az első, amit az elszármazottakról elmesélnek, sokszor nem az elért pozíció, az autó, hanem az, hogy hogyan gazdálkodott a család az anyanyelvével. Ha valakiről azt meséli az anyám, hogy nem tanította meg magyarul a fiát, ugyanúgy suttogni kezd, mintha egy aszszonyról rosszat beszélnek, mint amikor bűnt vagy titkot sejt.

– *Akármilyen erős a falu megtartó ereje, biztos vagyok benne: a család, a családi életforma Erdélyben is változott.*

– A történelem, az élet halad, ez nem vitás. De mifelénk az emberek magánéletükben nemigen igénylik a megújulást. Rendszerint arra hivatkoznak, hogy a régiek sem voltak olyan buták, ők is tudták, mit miért tettek. Akik híven őrzik a régi normákat, azok ma sem tartják szükségesnek a módosítást . . .

Kérdezni jöttem, nem vitatkozni. De ezen a ponton mégis megpróbálom kizökkenteni, másfelé terelni partnerem gondolatmenetét.

– *Valami azért csak változott a morális normák tekintetében is. Eszembe jut például, hogy milyen megrendítően írt Ön a tegnapi leányanyák sorsáról.*

– A falu ma sem kezeli, fogadja őket olyan liberálisan, mint a törvény. Ami megtörtént, megtörtént – balesetnek fogják fel, és nem idealizálják. Racionális érvekkel támasztják alá a maguk ítéletét. De a humánum ma már erősebb annál, semmint hogy ez a helyzet, ez a morális szigor móriczi tragédiákhoz vezessen.

– *A családi keretek lazulásának, változásának jele világszerte a válások számának emelkedése is. Vajon ezt a jelenséget hogyan ítéli meg a falu?*

– Az elvált embernek nálunk ma is pecsét van a hátán. Nem tagadja ki a közösség, de azért azt tartja, hogy hibázott, mert vagy állhatatlan vagy meggondolatlan. Ez nem vád

legfeljebb kritika: azt mondják nálunk, az ember eléggé esendő ahhoz, hogy elessék, de elég erős ahhoz is, hogy felkeljen.

– *Ha Pusztakamaráson kevésbé – a városba került családok életében nyilván erőteljesebben érződik a változás. Az Ön fia és lánya már városi emberként, városi családban nőtt fel.*

– Az ő számukra már ez a városi életforma a természetes. De legalább nem elképzelhetetlen számukra a nagyszülőké sem. Azokban a családokban, ahol nincs szülőfalu, ahol nem élnek közelebb-távolabb az otthoni nagyszülők, ott általában nincs meg az a szenvedélyes érdeklődés a népélet iránt, mint bennük. Negyven kilométer nem távolság, és ők kiskoruktól egyetemi éveikig gyakran jártak otthon, közelről ismerték a nagycsalád gondjait, a beszolgáltatástól a malacvásárlásig. Talán ezzel is magyarázható, hogy az ő életfelfogásukban, magatartásukban még mindig érződik a rajt kiröppentő fészek hatása. Ezért sem támadt nálunk a nemzedékek között olyan szakadék, ami komolyabb konfliktusokhoz vezetne.

– *Ahol őszintén nevelték a gyerekeket, ahol nem hazudtak nekik, ott szerintem városban sem elkerülhetetlen az ütközés!*

– Egyetértek... Már csak azért is, mert olyankor nem ébred a gyerekben ösztönös tiltakozás az ellen, amiből kinőtt. Nálunk akárhány nemzedék élne egy fedél alatt, az alapvető, nagybetűvel írt Gondban – a lét gondjában – meglenne az egység. Hiszen nagyapát és unokát egyformán érintik a nemzetiségi lét közös gondjai. Lehet, hogy az egyes emberek életformájában növekszik a különbség, de a közösségi érzület, az anyanyelvhez való hűség rendkívüli összetartó erő. Ebben a szűk és tág körben, amelynek természetes magja a család, általában érvényesül a kollektivitás, és nincs nagy tere az individualizmusnak. Persze a közösség gondjai is mélyebben fejezhetők ki, ha önmagával mélyebben szembenéz az ember.

– *De azért ön sem vitatja, hogy a generációk között nő a különbség?*

– Ellenkezőleg. Látom és tapasztalom, sőt igyekszem is lépést tartani a fiatalokkal. Sokszor tőlük kapom például az ösztönzést egy-egy új könyv elolvasására. Salinger *Zabhegyezőjét* a fiam ajánlotta. És ha másként hatott is rám, mint rá, nem bántam meg, hogy elolvastam. Másként fogadják be, másként szeretik a fiatalok azt a modern zenét is, aminek élvezete nekem komoly erőfeszítésembe kerül. Pszichológus lányom fér-

je rendező. Nekik egészen más, sokkal vadabbul modern a színházeszményük és a képzőművészeti ízlésük is, mint az enyém . . .

– *Sokat vitatkoznak?*

– Inkább megvitatjuk a dolgokat. Tulajdonképpen kétféle esztétika szerint ítélünk, de azért én igyekszem elkerülni az aggsági konzervativizmust, és ők sem támadják az én esztétikámat. A család kérdésében azonban sokkal kisebb a különbség. Ott, megítélésem szerint, a gyerekek is nagyjából azt viszik tovább, amit otthonról – az anyjuktól – kaptak.

– *Az anyjuktól?*

– Az aranyabroncs majd minden családban, a miénkben is, az édesanya. Az összetartozás közös, de az összetartásban, úgy érzem, nagyobb rész az Éva keze munkája.

– *Most jelent meg a család legfiatalabb tagjáról írott könyve, az Engedjétek hozzám a szavakat. Voltaképpen ez is családi írás . . .*

– Két és fél évig nálunk nőtt, nevelkedett László, az unokám. Ez a korszak a mi életünkbe is új színeket hozott. Mert felneveltünk ugyan két gyereket, de húsz-egynéhány évesen, az élet kifelé forduló korszakában, világmegváltó tervekkel bajlódva, kevesebb odafigyeléssel. Most a gyerekeink – a szülők – voltak egyetemisták, mi pedig elérkeztünk a befelé fordulás korszakába. Én magam is igyekszem még jobban vigyázni a hozzám legközelebb állókra. Ilyenkor az ember már egyre többet gondol saját megváltására is.

– *Az imént még a közösségi élet tartalmáról szólt.*

– Nem törekszem, soha nem is törekedtem egyszemélyes üdvösségre. A közösség gondjai is akkor fejezhetők ki, ha az ember képes önmagával szembenézni. Az igazi család nemcsak hogy erre késztet, de kötelezi is rá a tagjait. A család elvárásai még az író számára is meghatározó érvényűek.

– *Milyen értelemben?*

– Nagyon egyszerűen. Én nem tehetem meg azt, hogy akár taktikai okokból is, olyan képet rajzoljak a valóságról, ami nem egyezik meg a hozzám tartozók tapasztalatával. Mert ha szépítem a valóságot, ha lekerekítem, az anyám és a testvéreim elkezdenek csendben cöcögni, és ez a kritika nekem megálljt parancsol. Úgy érzem, igazmondás dolgában nagyobb veszélyben van a családtalan ember, az, aki kizárólag idegenek-

nek ír. Mert a soha nem látott, ismeretlen közönséggel nem kell ugyanolyan közvetlenül szembenéznie, mint azoknak, akiktől a család számon kéri az igazságot. Az én igazságszerető családomnak is része van abban, hogy én viszonylag nagyon hamar – az ötvenes évek elején – belefáradtam az idillikus hangulatú prózába, és hangot váltottam. Ma már elmondhatom, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér*nek a munka kezdetén megjelent néhány olyan részlete, amely egy, a valóságosnál konfliktusmentesebb faluképet rajzol. Anyám nem sokat ért az irodalomkritikához, de amikor ő azt mondta, hogy „az igazat írd fiam, ha már rólunk írsz" – elszégyelltem magam, és ezeket a részeket később kihagytam a könyvből.

– *Amikor Önhöz készültem, úgy terveztem, hogy a Sütődrámák nőalakjait, Lisbethet, Idelettet, Évat is bevonom ebbe a beszélgetésbe . . .*

– Lírai alkat lévén, nálam a tárgyszerű prózába is mindig beömlött a családi élményvilág. Drámáimban is a magam tapasztalatait igyekeztem élő figurákba önteni. Anyám példájából szűrtem le a tapasztalatokat, rá gondolva mintáztam meg a női hősök jellemképletét, és a megfelelő magatartásmodellt. Nőalakjaimra talán az a legjellemzőbb, hogy valamennyien az indulatokban, szenvedélyekben, karriertörekvésben elszabadult férfiakat igyekeznek visszafogni. Az élet és a történelem egy lényeges pontján Kálvin felesége is békítő. Lisbeth is a megegyezést, a közös platformot keresi Kolhaas Mihály és Nagelschmidt között. Éva pedig a fiait, Káint és Ábelt igyekszik békíteni. Méghozzá nem a hazug megalkuvás jegyében, hanem az emberség védelmében zajlik a nők örökös békéltető akciója. Állásfoglalásukat nemcsak az érzelmeik irányítják, mint ahogy mondani szokták, de ott él bennük a kizárólagosság tagadása is.

– *Valamiféle toleranciára gondol?*

– A kizárólagosság tagadása mindig toleranciát jelent. A megosztottság érzete, tudata az én drámáimban úgy jelentkezik, hogy a nőalakok többnyire tudják: minden hősöm hordoz magában legalább egy cseppnyi igazságot. És az igazság nem kisajátítható. Ezt a tényt, ezt az elvet a nők gyakran a férfiaknál is jobban tudják.

– *Mégis, mintha a féltés lenne ezeknek a nőalakoknak. a*

közös mozgatórugója. A hozzájuk tartozó férfiért való örökös rettegés, aggodalom.

– Ebben a féltésben benne van az is, hogy ezek a nők általában a férfisors függvényei, alárendeltek. Ebben úgy látszik, megmaradtam a parasztirodalom hagyományai körében. Gondolja csak végig, hogy Veres Péter, Szabó Pál is jobbára ilyen családi kötelékeket ápoló, férfiakat féltő asszonyokat mintázott.

– *Feltételezem, hogy Sütő András lánya már egészen más típus!*

– Mássá formálta már csak a foglalkozása is. De a pszichológus diploma, a modern természettudományok ismerete nem gátolta meg abban, hogy jellemében tovább örökítse ezt a hagyományos féltést.

– *Megvallom, nem hiszem, hogy a család intézménye felett, vagy akár a családon belül megállt volna az idő.*

– A tegnapi nagycsalád közös tükörben mutatta, őrizte a családtagok arcát. Ma, mintha darabokra tört volna ez a tükör. De nézze csak meg a nagy tükör apró cserepeit: minden egyes darabban ugyanaz a kép jelenik meg. Talán szétszórtabban, a megváltozott méretek következtében valamivel kisebb erővel, de éppen olyan tisztán . . .

*

Idáig tartott beszélgetésünk Sütő Andrással a Káin és Ábel Nemzeti színházi bemutatójának napján. Búcsúzóban megállapodtunk abban, hogy ha egy gondolat kimaradt, ha utólag még üzenni kíván valamit olvasóinknak, írásban fűzi az interjúhoz. Így kaptuk meg az író kezeírásával költői üzenetét:

„Család . . . sokféleképpen értelmezett fogalom; szentséges is, megtisztelt és olykor megvetett, cinikusan félrelegyintett. Állapota, jellege, szelleme mégis: sorsot formáló – legalábbis meghatározó – mindnyájunk számára. E földi vándorúton ama bizonyos hamuban sült pogácsa: a család. Jó szava, szelleme, védőszentje a mesebeli hősnek. Aki enélkül indul: nagyobb veszedelmek közé kerül, sebezhetőbb minden tekintetben. Hisz miért is oktatna ekképp a népi bölcsesség: »Nézd meg az anyját . . .« Némelykor épp legutolsó menedék – a család. Írtam már arról, hogy amikor a világhódító Nagy Sándor

tízezer szuzai hajadon erőszakos menyegzőjével kívánta elkezdeni a perzsák asszimilálását, a legerősebb fegyver, amely visszaütött: az elnyomottak családi büszkesége volt; a családban örökmécsesként megőrzött anyanyelv – az újszülöttek bölcsője fölött. A család az, ahol zúzmarás időkben *titkon ünnepelhető a titok: az együvé tartozás tudata.*"

71291

TARTALOM

Mi, kilencmillióan 5

Nem lerombolni, rendbetenni a kereteket
Beszélgetés a családról Illyés Gyulával 21

A család szerepe a tudós – dr. Szentágothai János – szemével 31

Stafétabot Karinthyéknál 43

Család – rivaldafényben
Sinkovits Imre – Gombos Kati 53

Premier planban a család
Két beszélgetés Gyarmathy Líviával 63

A Régimódi történettől a modern tizparancsolatig
Szabó Magdánál 75

Törőcsik és Teréz 83

Egészséges és beteg családok
Beszélgetés két pszichiáterrel 93

Kovács anyuka, a primabalerina
Orosz Adéléknál 111

Holnapi családalapítók között
Az iskolaigazgató és az iskolaorvos tapasztalatai 119

Nyitott családban, szabadon
Vathy Zsuzsa – Lázár Ervin 131

Az ezerarcú család gondjai
Barna Lajos, a Fóti Gyermekváros igazgatója 148

Családi főkönyv
Beszélgetés Hoffmann Istvánné közgazdásszal 155

Válogatott férjek, válogatott feleségek
Baróti Lajos szövetségi kapitánynál 167
A harmónia jegyében
Galambos Erzsi és Petrovics Emil otthonában 177
Nemzedékek gondja – Ortutay Zsuzsa szemével 187
Az emberré válás műhelye
Mérei Ferencnél 197
A család és a társadalom
Beszélgetés Pozsgay Imre kulturális miniszterrel 207
A megtartó család dicsérete
Sütő Andrással Budapesten 219

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
78.1613/1-2252 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre vezérigazgató
A kötetet szerkesztette Lénárt Istvánné (MNOT)
és Vig Vilmosné (Kossuth Könyvkiadó)
A borító Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Jordán Kati
Terjedelme 13,8 (A/5) ív